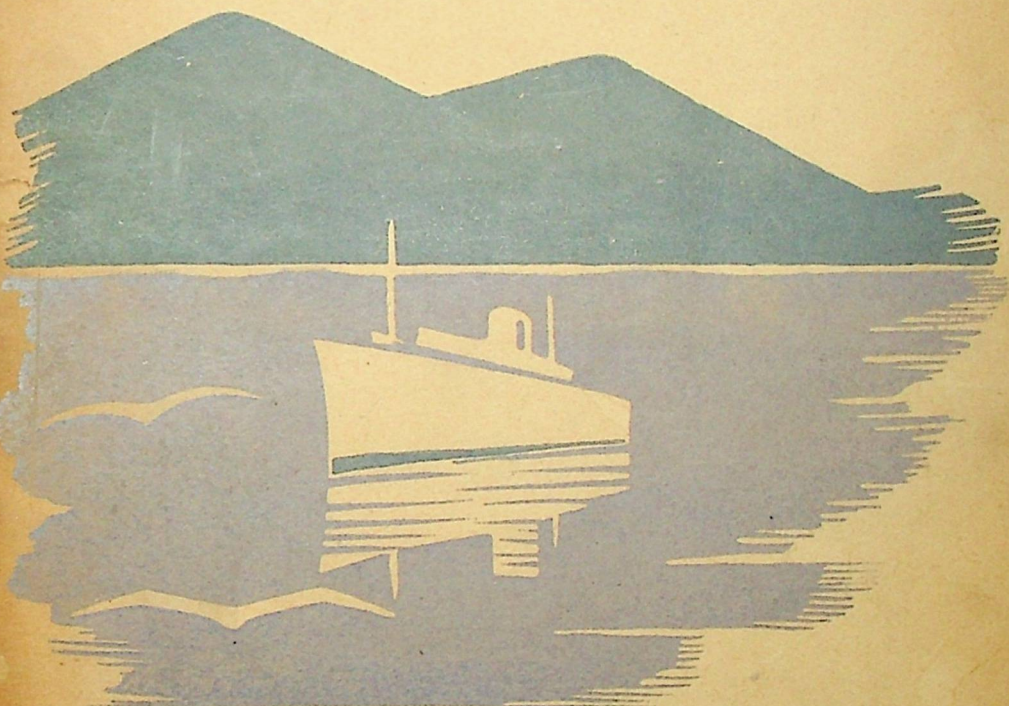
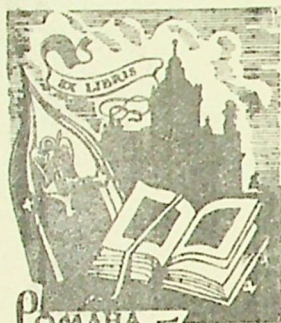

С. Яблонська

**ДАЛЕКІ
ОБРІЇ**

РОМАНА ГЕНИК,
БЕРЕЗОВСЬКОГО

ДАЛЕКІ ОБРІЇ

Обгортку проекував
J E A N O U D I N

СОФІЯ ЯБЛОНСЬКА

ДАЛЕКІ ОБРІЇ

З ЧИСЛЕННИМИ ІЛЮСТРАЦІЯМИ
ТА МАПАМИ

ТОМ I.

Др. Генрик Березовський

Lwów 1939

Львів 1939

БІБЛІОТЕКА „ДИЛА“ I. 33.

БІБЛІОТЕКА „ДИЛА“ Ч. 33.

≡ Wydawca : Wydawnicza Spółka „Diło“, Lwów, Rynek 10. ≡
Z drukarni Wydawniczej Spółki „DIŁO“, Lwów, Rynek 10.
Друкарня Вид. С-ки „Діло“, Львів, Ринок 10. Тел. 229-26.

*Ці сторінки присвячую моїй
Дорогій Мамі.*

ВІДІЗД

Завтра новий рік!

Завтра я розгорну нову сторінку мого існування...

Мої готові валізки дружньо притулилися до муру, близько дверей. Сиджу за столиком, адресую грубу, свіжо заліплєну коперту. Побіч мене кіш повний подертих листів, памяток, світлин — споминів.

Зводжу порахунки серця зі старим роком і з цілим минулим. „Маю” — нічого. „Винна” — нікому! Записую це на бібулі і сама до себе всміхаюся. Це мій останній день у Парижі, в Європі. Останні години.

За вухо кошика зачіпилася якась наївна, засушена квітка. Її руде стебельце скрутилося коліщатками, — нагадує розірвану, заржавілу пружину. Звідки вона, — від кого?... — Не знаю!

Саме хтось стукає у двері, мені хочеться бігти назустріч, але з остраху перед розчаруван-

ням я спокійно підводжуся, поволі підходжу до дверей та ще поволіше відчиняю їх. Це тільки пароплавне товариство, де я вчора взяла білет. Вони надіслали авто за багажем. Чотирьох носіїв, тяжкої ваги, входять у коридор і якось розгублено зупиняються на порозі мого ателіє, де панує незвичний перед відїздом лад і спокій.

Не помітивши у ньому наготовлених куфрів ні скринь, вони завертають до виходу і виправдуються за помилку.

Я сміюся. Я рада, що мій вигляд, ані вигляд моєї робітні не зраджують приготувань, ні поспіху, без яких видно ці носії не уявляють собі можливого відїзду на другий бік світу.

На доказ, що вони зовсім не помилилися з адресою та що це таки я відїжджаю, я вказую їм на мої дві валізки за дверима.

— А тяжкий багаж? куфри? — питає один з них.

— Не маю! Це все!

— Це неможливо — вигукує вусатий, переконаний, що я кепкую з них, хоч рівночасно його погляд паде на білі наліпки на хребтах валізок, де я з таким захватом повиписувала ціль моєї подорожі, назву пароплаву, число моєї кабіни...

По тім новім доказі, найменший з носіїв, видно з категорії легкого транспорту, безцеремонно підходить до моїх валізок і зневажливо хапає їх за їх насторожені вуха.

— Це зайвий труд, — я зупиняю його. — Ці валізки поїдуть разом зі мною поїздом. Спасибі, — та ось вам за те, що потрудилися.

Врешті вони зрозуміли, що тих „артистів” і сам чорт не зрозуміє”, хоч відходять зовсім вдоволені. Ще зі сходів чую слова їхніх жартів, та кепкування замаєне сміхом, — радість їхніх необтяжених рамен!...

І знову все затихає довкола, мабуть тільки на те, щоб у тій тиші виразніше було чути тяжкі удари годин зі сусідньої вежі.

„Бам, бам, бам!... дванацять.

Невже-ж таки я відіду зовсім самотна? Єдиний друг, що знає про мій відїзд, спізвився чи може забув?... І чомусь на цю думку стає мені дивно радісно. — Може тому, що це його занедбання чи забуття дозволить мені відїхати без прощання, без останніх слів, без одного спомину...

Передімною ціле пообіддя — соняшне та ясне, повне свободи та безжурности... Ні візит, ні клопотів, ні зобовязань! Я піду берегами Сени, — вниз за її течією, відведу її за Париж, аж туди, де її води розливаються поміж буйними рямами зелені, між широкими берегами. Там я покину їх і у вечірніх сутінках, вернусь востаннє у гуркітливий Париж, залитий коліровими струями світел передноворічної ілюмінації.

Мій настрій повний піднесення та радісного вичікування нагадує мені колишні настрої святих вечорів з мого дитинства: передріздвянні приготування, — дідух, запах свіжої соломи, зрубленої смереки, вареної куті, студенини... Відблиски колірових свічок, крізь вікно заморожене білими квітами зими, коляди...

Нараз, незачинені двері тихо відчиняються, начеб перед правдивим святим Миколаєм та в них з'являється струнка постать мого друга у волохатому плащі.

— Романе! Невже-ж ви не забули???

— Так я і знав! З приводу кількох годин спізнення ви вже наготували собі цілу колекцію підозрінь і докорів...

— Романе! — я перериваю йому вже лагідніше.

— Я волів би вже докори замість цієї доброти у вашім голосі та очах, — він відповідає лихий сам на себе за своє занедбання.

Я голосно сміюся — напевне на його думку заголосно, — щоб тільки не зрадити свого зворушення та майже дитячої радості.

Від проникливого, запитливого погляду його очей я зовсім бентежуся, але щоб замаскувати мою розгубленість витягаю з петлі його волохатого плаща червоний осінній листок у чорні пружки.

Я прошу його дозволу завести його у країни вічної зелені. Це буде мабуть найлегший з моїх останніх споминів.

— Ви, бачу, все ще не позбулися сентиментальности, — романтики?

— Хай це буде і романтика, хоч для мене це тільки памятка своерідного настрою, який колись так приємно відживе в моїй уяві на вид цього листка! Ви-ж знаєте, що я найбільше живу очима.

— Знаю, знаю, і подивляю вашу легкість, ту легкість з якою ви забуваєте, відкидаєте геть від

себе ціле своє минуле... — він вимовляв ці слова поволі, з надумою, дивлячися просто в кіш, повний „оттих памяток”.

— Це... Це старий порахунок, вирівняний! — я пояснюю йому зрозумівши натяк.

— Чи це може значить, що ви перестали жити очима, — кепкує він собі далі.

— Тепер, коли у вас аж два апарати, кіновий і фотографічний, то ви можете навіть вкинути до коша власні очі... — При тих словах він узяв до рук мій кіновий апарат, оглянув його та спитав:

— Все ще фільми? Я напевне ще дочекаюся дня, коли ви будете малювати — жартував.

— І це можливо. Чому ж би ні?... А покищо, коли вам цікаво, то по сніданку підемо оглянути мою спробну фільму, яку я накрутила на передмісті Парижа?

— Дуже радо. Але... чи у вас справді нема інших турбот на тепер?

— Ніяких! Все готове! А ви може воліли би зачиняти куфри, забивати скриньки, шнурувати клунки, або таскати валізки?

— Поправді я мало що не приніс зі собою молотка та шнурів.

— Це подекуди виправдує ваш брак захоплення та ваше спізнення.

— Ви ще не забули?

— Ні! Але на щастя також не забула про мої традиційні, передвідіздкові звичаї. Довгий прохід до втоми, потім гарна фільма, а на кінець смашний обід, — без поспіху! Чи моя програма підходить вам?

— Прегарно. Коли є кіно, а нема передвідізової хвороби, то я з захватом!

Кілька хвилин пізніше, начеб ніколи нічого, начеб у звичайний будний день та на вид майже байдужі ми сходили востаннє вузькими східцями мого ателіє. Сторож за нами зносив валізки, — перед брамою чекало авто. Я гукнула на шофера, назвавши двірєць далеких відїздів і авто поволі рушило, — як на звичайний прохід.

Виходячи з двірця, де ми залишили до вечора мій багаж, ми пішли до першого зустрічного ресторану на обїд.

— В мене чомусь нема вражіння, що це ви відїдете!... Так мовби хтось третій зпоміж нас — завважує Роман голосом без найменшої домїшки суму. Саме в ту хвилину він вливає у мушлю устриць сік з цитрини.

— Я й сама ще собі не вірю. Ви-ж сами знаєте, як я боялася сполохнути цю мою давню мрію. Як обережно ставилася до моїх плянів, навіть ще тоді, як вони вже здійснилися. Ось чому ви маєте майже право називати цю мою поведінку таємничою — навіть зрадливою!...

— Переборщуєте! Якби таке щастя впало на мене, то я мабуть відїхав би навіть вас не попередивши.

— Також переборщили! А може справді так мало маєте довіря до моєї приязни? Чи гадаєте, що я старалась би вам відрадити, — чи наполохати вас страхами про людоїдів, піратів, диких звірюк, про небезпеки моря, підсоння, малярїї?... Та навіть, якби з заздности я і хотїла знеохотити вас,

то ті мої нісенітні перестороги тільки загострили б вашу уяву та піднесли настрій вашого від'їзду.

— Так чому-ж ви боїтеся саме оттих „підбадьорливих пересторог” та щоб уникнути їх утікаєте навіть перед вашими друзями та знайомими, навіть їх непопередивши? Справді мов якийсь злочинець або зрадник! А може це тільки романтизм?

— Конче хочете знати? — і я шукала слів, щоб в'яснити йому мій сентиментальний конфлікт, без надміру чутливості, непотрібних подробиць, і без цинізму.

— Чи зрозумієте вагання „злочинця”, який звик до вітвертої і рівної боротьби та якому нараз забракло відваги напасти і ограбити безборонну людину? Мені також забракло відваги. Відваги зустрінути лице в лице терпіння мені дорогої людини, — яка напевно без опору і протесту приглядалась би, до кінця, своїй власній масакрії... Брак відваги, скажете? Хоч мені здається, що передусім брак байдужості, — а може також брак віри у мою власну витривалість, у силу моєї постанови. Тому краще було, щоб ніхто не знав, щоб ніхто і нічого не могло більше мене зупинити!...

— Та хто-ж міг би вас зупинити?...

— Може й я сама? Бо я не вмiла б перед ним виправдати мого від'їзду, не потрапила б оборонити одного проти другого двох рівноважних почувань... Одне з них це мій нестримний порив у дорогу, у світ! А зрештою зовсім безоглядно та егоїстично я волiла відiхати вiльна, — без зайвого багажу!... Без прикрих споминiв, розривiв, прощань, необтяжена зобов'язаннями, нi обiцянками, нi

іншими сентиментальними путами! — Я виправдувалася з найбільшою щирістю, на яку я вміла спромогтись, хоч я чула, що мої слова ще не були зовсім ясні, для мого друга. Він мовчав, видно здивований цього роду щирістю.

— Бачите, Романе, я відчуваю, що навіть ви мене не зрозуміли!... Скажіть, що ви вибрали б на мому місці: кохання, себто подружжя, тихе життя на провінції, буржуазно родинне життя — чи світ? Незнані країни, моря, — широкі береги, безмежжя, нові далекі — обрії?

— Тепер мабуть я розумію, — відповів він досить холодно — хоч...

— Хоч?

— Хоч ви мабуть залегко забуваєте, що щастя себто справжнє кохання ще рідше припадає людям, ніж білет у лотерії — або білет довкола світа...

— Знаю! — і нараз я сама не знаю чому, мов ужалена я зареагувала вже зовсім іншим тоном: — А може ви, по приятельськи радили б мені, щоб я довіку відклала свій відїзд, та спершу вичерпала провізію вигри на людській лотерії, і щойно наситившись щастям до нудоти, відїхала з порожнім серцем, зі зневірою у душі в людей та кохання?

— Зате ви волієте, як ваш геройський статут вам наказує, відїхати з серцем розбитим власними руками... В погоні за забуттям!...

— Ні, в погоні за новим щастям, за незнаним. За тим, що інші загубили або ще не знайшли, в погоні по морях і нових дорогах, за свіжими вражіннями, за... А покищо ходімо за свіжими вра-

жіннями до кіна! — Я запропонувала, перериваючи свій театральний захват. На це мій друг засвістив пісеньку:

— „Де-ж ти мя поведеш мене молодого?...”

— На нову фільму Рене Клера „Для нас свобода”, — я відповіла з усміхом.

— Несподіваний вибір! Начеб ви відгадали, що ця фільма це моя остання пасія, — він відповів радий, — що так гарно закінчився наш початий спір.

Виходячи з ресторану мій друг невідомо приспішив ходи, та перед входом до кіна уважно поправив краватку, наче йшов на побачення з мало знайомою, але вже йому дорогою жінкою. Здавалося, що він над усі жінки, над усі подорожі любив гарну фільму!...

*

Ще одна хвилина, остання і поїзд непомітно рушає.

Оподалік проти мого вікна, спершися об ліхтарню стоїть Роман. Він приглядається тіням з освітлених вікон, — блідим та немічним, що поволі повзуть за поїздом по білому пероні. Нараз наче збуджений вогнем зі сну, він підбігає до мого вагону і кидає останнє питання.

— Ваша адреса?

— Ніяк не обійдеться без традиції! Гаразд, напишу! А ви в той час, будьласка, повідомте кого треба, що я відїхала.

— Нема що казати: приємне доручення!?...

— А пощо-ж ви приятель?...

— Без жартів, коли вернетесь?

— За два-три, роки, а може й ніколи! — кидаю останні слова, яких він уже може й не почув. Вони впали під тяжкі колеса, що з грюкотом покотилися у нестримний біг. У темній ночі тіні вікон стають щораз то ясніші, і безуспішно біжать у погоні одна за одною. Я знову всміхаюся. Тепер уже ніхто, нічого не зупинить мене. Цілий світ розпахнувся передімною. Ще кілька мінут і 31 грудня вирахує свої останні хвилини існування. Я притискаю свій малий годинник до вуха і слухаю рівномірне: „Тік-так, тік-так”, — перебиване тяжкими звуками: „Трах-тах, тах-тах”, що вибивають колеса по звучній, розтягнутій стяжці шин.

МАРСЕЙЛЬ

Знову переді мною ціле пообіддя у вичікуванні відїзду. — Воно знову соняшне і погідне. Але це вже не задиханий Париж, а безжурна весела Марсейль, де люди нагадують мандрівних птахів, які тільки на хвилину зупинилися відпочити перед новим відлетом.

Зі старої пристані беззупинно то відпливають то надпливають пароплавчики, моторівки, рибальчі барки, перевозні човни. Понад берегом їздять трамваї, авта, лімузини, автобуси в усіх напрямках міста та — світу. Об кам'яне підмурування пристані ліниво хлюпоче каламутна вода, від якої

повіває гнилою рибою, димом та мазутом, — питомий запах порту полудня для мене вже подекуди екзотика.

Я йду вгору поволі та зі сміхом відкидаю докучливі запитання перевізників: „Повезти, перевезти, підвезти”. Але мені нікуди не треба, мені нікуди не спішно. — До відїзду мого пароплаву ще чотири години, без іншої турботи ні бажання як тільки оттак безцільно йти вперед, назустріч широкому морю, яке вже здалека манить мене своїми вільними берегами.

Правобіч від пристані пнуться вгору вузькі, темні вулички, де у вузьких, горбатих, похилених, поверхових домах живуть родини рибалок, моряків, торговців та проституток.

З вікон горішніх поверхів поперетягані на другий бік вулиці подвійні шнури. На них повіває ріжноколірова білизна, що своєю густою завісою зовсім зупиняє приплив до нижчих поверхів денного світла, так, що там навіть у соняшні дні горять електричні лампи, деякі також колірові... Обабіч ховських вуличок рівчаками пливуть вділ до моря два потоки густої води, повні гнилі, сміття та відпадків з надбережної дільниці. Це дільниця беззупинного руху, буйного життя, різних пригод, — сумних далеких відїздів, часто безповоротних, — щасливих зустрічів, весілля, сліз, розваг та над усе кохання.

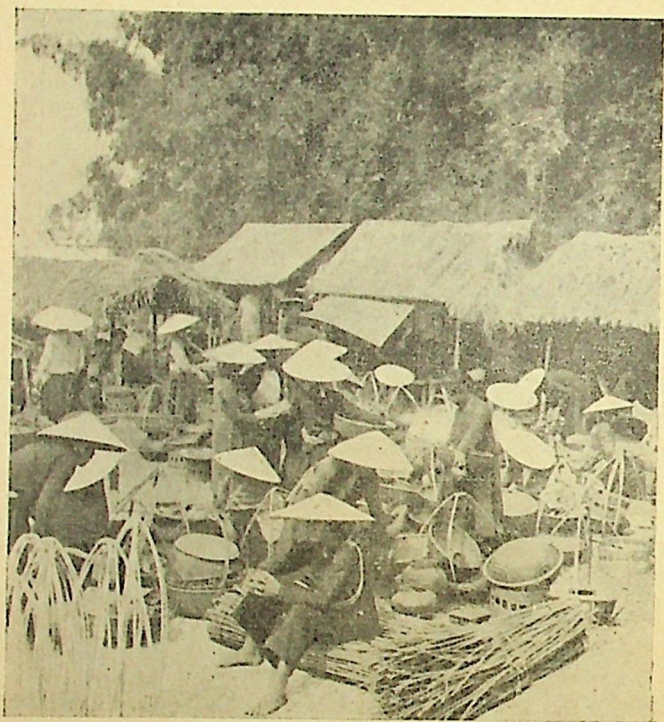
Тут лицем до пристані, — до приїздів та відїздів, — тягнеться ряд каварень, ресторанів, шинків та нічних домів, яких усі двері привітно відчинені настїж назустріч гостям. Тут грають фоно-

графи, катаринки, механічні піяніна та інколи загублене самітне банджо... Тут гудки сирен, крики, лайки, сміх і жарти зливаються у празниковий гамір, начеб у тутешньому календарі не існували будні дні сірої праці. Врешті я минаю цю рухливу ділянку і виходжу на гору, до щораз то ширших берегів моря, де плюскіт хвиль заглушує далеке гаркотіння міста. Йду поволі та вслухаюсь у відгомін моїх власних кроків об тверду землю та каміння. — Відгомін, якого я більше не почую весь довгий місяць моєї подорожі, коли колихатимусь на пароплаві. Мене охоплює якась дивна радість, крилата безжурність, яку ніякі спомини вже не всілі збаламутити.

Я думаю: „Як це не трудно, як легко покинути, відіхати, забути, наче перестрибнути рів, — рів, який мені так довго видавався недоступним. Цей рів це межа між вільними мандрівниками та невільниками у ланцюгах пересудів, звичок та сентиментів, які спутують їм ноги, — хоч їх руки іноді теж простягаються до свободи, просторів, — до світу. А прецінь тепер мені здається, що це так не трудно стати вільною людиною. Пірвати все за собою, взяти сильний розгін і — гоп! — перескочити!... Тоді перед тобою з усіх боків розтягаються дороги: — одна ширша, привабніша за другу та всі навипередки ваблять до себе. Тоді вже навіть нема охоти оглянутись поза себе. Як раз перестрибнеш перший, найтрудніший рів то потім навіть ріки видаються рівчачками! Як тільки бажання втечі візьме верх над усіма почуваннями то це так нетрудно, так просто, що я сама до себе

Хлопець з Порт Саїду: витягнена рука за кількома „су“.

Аннамітський торг.

всміхаюся на думку, що моя пригода іншим видається неімовірною казкою, а то й „нечистою справою"! Власне на злість тим людям, тепер мені їх осуд став зовсім байдужий. Може саме тому я почуваю себе вперше у житті безмірно вільна. Тепер надійною лишилося тільки двох суддів: небо і я сама".

„Гей-но пані, ти загубила свою дорогу!", гукає за мною якийсь хлопча, що на приморських скелях грається з іншими дітьми у піратів. Його голос звучить грізно та майже зачіпливо, бо він як виявилось „проводир усіх бандитів"! Вистрибнувши за моїми плечима зі свого сховища, він хотів налякати мене своїм несподіваним вигуком та тим заїмпонувати членам своєї ватаги, що повишували голсви зноза своїх фортець.

Легко здригнувшись я обернулася в його бік та тільки могла всміхнутися на вид малого хлопчини з чорною плахиною на голові, насуненою над самі очі, в яких горіли веселі вогники від небезпечної гри. Вдолі його голого торсу висіли червоні штанята підпсані тонким шнурком, що ледви трималася на його худеньких бедрах.

„Мій пірат" трохи збентежений моїм усміхом та невдалим ефектом, довгими скоками став стрибати зі скелі на скелю, видно, щоб хоч своєю звинністю та своїм акробатичним хистом переконати мене про свою незвичайну роль серед цього гуртка дітей.

— Ти загубила свою дорогу! — повторяє він уже ввічливіше, хоч його постать все ще має ви-

живний вигляд. Я знову не могла стримати усміху, глянувши на його штанята, які тепер повитягалися зза паса та повисли на животі мішком.

— Зате ти губиш свої штанята, мій малий проводире, — я відповіла, цікава, як він буде боронити своєї гідності.

Інші діти голосно засміялися з цієї уваги, яка ще більше збентежила його, але він майже з байдужою міною підтягнув свої штанці та перевязав їх шнурочком так сильно, що майже затріщали його кісточки. Врешті він гукнув сердитим голосом:

— Краще завертай звідси, кажу тобі пані! Твоя дорога в той бік! — вказує він жестом руки у напрямку старого порту, звідки я власне прийшла.

— А тут, це чия дорога, чие місто? — я питаю його розбавлена відвагою цього палкого хлопчини.

— Тут, це земля, — це королівство гідних, але небезпечних піратів, — де непослух це смерть!

— Го, го го! Справді? А ти сам хто такий?

— Я проводир оцієї армії, король цієї землі.

Переконання, з яким він відповідав, було таке безмежне, що я вже не сміла довше кепкувати з нього, а шукала способу як здобути собі його довіря.

— Коли-ж ти не звичайний бандит, а справжній король цієї землі то певно знаєш, яка звідси веде дорога до вільного моря і звідки відпливають у світ величезні кораблі?

Здивуваний хлопчина глибоко задумався над двома важкими проблемами: як у такому випадку має поводитись гідний проводир піратів і чи взагалі варт посвятити за непохитну славу короля щонайменше однофранковий зарібок, який він напевно дістав би від мене за свою роллю звичайного провідника?

В той час, коли він боровся з тяжким вибором, його „армія”, добре розуміючи ситуацію, вицікувала на його королівську відповідь, або на його нікчемну зраду. Вкінці його гордість молодого проводиря взяла верх над спокусою легкого заробітку, бо він голосом повним гідности відповів:

— За твою ввічливість, ти заслужила собі на нашу опіку. Ми всі, — я та мої піддані, відведемо тебе аж до границь нашої землі, звідки ти побачиш перед собою вільну дорогу, що веде аж до моря, до пристані.

— Це дуже гостинно з твого боку, „королю”, я похвалила його зовсім поважно.

По тих словах проводир засвістав у своє свистальце, таким сильним подмухом, що ніхто з його підданих не посмів опертися його наказові збірки. Навпаки хтось з них вигукнув: „Нехай живе наш проводир!”. Цей вигук підхопили інші тоненькі голоси, та зусібіч надбігли „пірати”.

— У два ряди ескорти! — закомендував проводир, та здисципліновані хлопчиська поставали обабіч мене двома рівними ланцюгами.

Попереду проводир вигукнув: „В дорогу!” і наш похід вирушив уперед.

Розбавлена цією грою, наче дитина, я сама подивлялася сміливість цього хлопчини та запал, з яким ці маленькі люди гралися в піратів.

„Якщо не бандит то з нього напевно вийде непоганий актор”, я подумала на вид його природної поведінки та переконання з яким він грав свою роль.

Коли врешті по трудних переходах крізь скелі та каміння вони довели мене на биту дорожку, малий проводир зупинив свою ватагу.

— Ось тут наша границя! Дальше ми не маємо права виходити. Цією дорогою ти дійдеш пані до самого порту...

Я витягла з кишені двофранкову монету та простягла її хлопчині в нагороду за його чемність. Він хвилину завагався. Спокуса була велика.

— Це вам у дарі від мене, на нову хоругов — я докинула на своє виправдання, не хотючи вразити молодих гордощів.

— Я складаю тобі подяку пані в імені „цілого мого краю”, за твій щедрий дар.

Знову проглинаючи усміх, я подякувала їм за прислугу та зовсім поважно попрощалася зі слухняно виструнченими у два ряди дітьми і далі пішла вже сама, білою дорогою понад море.

„Поворот назад у палату скарбів!”, почула я ще за моїми плечима новий наказ проводиря та зараз по розказі ритмічне тупотіння босих ніг об глину. Ця їх дисципліна була для мене приємною несподіванкою, бо я боялася, що зараз за моїми плечима діти стануть хапчиво ділитися спільним зарібком.

Це моя перша „неймовірна пригода“, я подумала з усміхом радості. А може це який символ? Для мене був прийнятний спомин довіря, з яким оті діти поставилися до мене та те, що я своєю появою не збентежила їх гри, а навпаки додала їй свіжого забарвлення та новий варіант до їх піратських пригод. „Може оттак, як і в тих дітей я зумію здобути собі довіря людей заморських країн, — дітей вічно зелених соняшних островів?“...

Затоплена у моїх мріях я йшла все вперед по слідах моєї тихої радості, — повної схвильованих сподівань зовсім незнамого майбутнього.

Здовж, понад берегом моря тягнеться рівна дорога. Лівобіч на якорях відпочивають ряди непорушних, самотніх пароплавів.

Я споглядаю на свій годинник, що вказує четверту і починаю трохи приспішувати ходи, бо за годину вже має відіхати мій корабель. Іду і далі сную низку моїх розірваних думок, що наче безжурні птахи на мент зупиняться і знову схопившись відлітають у безмежний лет.

Час-до-часу побіч мене переїжджає дорогою авто або тяжкий трамвай і знову все затихає довкола, — якби ніколи нічого. — Це вказує на те, що Марсейль не прив'язує ніякого значіння до відїзду одного зі своїх пароплавів у подорож у далекі країни. Це також означає, що все відбувається нормально, без несподіванок. Тут напевно счинився би далеко більший рух, якби такий пароплав нараз застрайкував та не хотів відплисти. А може і до страйків Марсейль уже так звикла, що і це не затурбувало б її надмірно?... Вони ма-

буть уже входять у нормальні прояви її безжурного життя. Недурно марсейльці це люди повні буйної уяви, здібні до крайнього фаталізму як і до запальних вибухів протесту.

Мені назустріч швидко іде якийсь панок. Його соломковий, білий капелюх гостро відбивається від чорного убрання, що надає йому святошного вигляду. Він іде веселою ходою, посвистує і вимахує паличкою, що три кроки, щоб додати розгону та ритму своїй ході. Зрівнявшись зі мною та ледви зупинившись, панок кидає поспішне питання в мій бік:

— Панночко, скажіть мені годину! Як бачите, я поспішаю...

— Бачу — відповідаю, також не зупинившись. — Четверта!

— Ось так штука! Ви кпите собі з мене чи що? — гукає він за мною.

— Зовсім ні, чому? — питаю його здивована обертаючися в його бік.

— Бо коли це не пята, моя красуне, то напевно вже по пятій — він кидає байдуже. — Не забудьте післати свій годинник до музею!

— Неможливо!!! — гукаю, нараз зрозумівши мое спізнення.

Здивований тривожним тоном мого протесту панок теж зупиняється і навіть у своєму здивуванні зупиняє свою розмахану палочку.

— Ось як! Ви видно також поспішаєте?

— Будь ласка, скажіть, чи ви не жартуєте? — перепитую зовсім розгублена та рівночасно притулюю до вуха свій зупинений годинник. —

Чи справді вже пята??! Чи далеко ще звідси до ганґару „Е”??

— Ні, недалеко! Пів години проходом, а тільки п'ять мінут автом! Що? любий відїздить?... А може тільки знайомі? Що? А може?... Ну, що-ж вдїяти? спізнитися попроситися, — рішає він спокійно.

— Ах, ні, я сама відїжджу!... кидаю, сама не знаючи чи бігти чи може почекати на пораду панка або на яке авто.

— Чи ваш пароплав це „Д'Артанян”?

— Так. Як тут знайти авто?

— Тепер ніодне не переїздить дорогою, — потверджує він очевидний факт. Як на злість нема! Але погляньте-но туди! Звідти надїздить трамвай! Він їде просто до порту! Біжіть за мною до зупинки, та швидше, — гукає, коли зробив уже добрих п'ять кроків розгону.

Ще за трицять метрів до зупинки трамвай доганяє нас, але мій панок своїм капелюхом дає алярмові знаки кондукторові, який таки перед нами зупиняє свій трамвай. Ми одним духом встрибуємо на п'латформу та я усмішкою дякую кондукторові за його ввічливість.

— Яка година, будь ласка, якнайточніше, — питаю в кондуктора.

— За сім п'ята!

— А кілька мінут їзди до ганґару „Е”?

— Менше більше десять.

— Десять! Отже я спізнюся на три міноти Скажіть, чи можна дігнати моторівкою пароплав? — я питаю мого панка.

— Напевно!... — заспокоює він мене зовсім непевним голосом, все ще обтираючи піт зі свого чола.

Щойно в хаосі моїх думок я нагадую собі, що побіч мене стоїть панок у святошному убранні, який їде зі мною у зовсім протилежному напрямку від того, куди він поспішав...

— Як це так, що ви тут? Вам же так було спішно кудись, — у той бік!?

— Це правда! Та що-ж? Попри вашу пригоду я і забув, куди їду. Не втече!

— Але-ж виходить! Це справді надто ввічливо з вашого боку. Ви вже мені допомогли! Спасибі! Я вже далі сама доїду.

— Ніколи в світі! Я тепер не лишу вас саму! — гаряче протестує він.

— З жінками, як бачите, завсіди однакова історія. Її пароплав відїздить в Японію, а вона в той час спокійненько походить понад берегом, — він пояснює мою пригоду кондукторові і зацікавленим пасажирам, що поставали довкола нас на плятформі.

— Щойно за п'ять п'ята, — додає хтось з них надії.

— Поспієте! — запевнює інший.

— Приятелю! Додай-но своїй машині мазуту, а то й справді цей „пасажирник” готов відїхати без нашої героїки.

Хоч як мені спішно, я таки помічаю веселі сторінки цієї пригоди та чую дотепні завваги свого незнайомого. Він каже „додай мазуту”, замість „приспіши ходи”, бо колись перші марсейські

трамваї їздили нагрівані мазутом. Потім він погідливо називає „пасажириком” один з найбільших далехо-східніх пароплавів, бо з Марсейль тільки пасажирні пароплави — відїздять точно до міноти в означеній годині.

— Гляньте туди! Звідсіля вже видно! Бачите його там? — він гукає і тягне мене на бік за руку. — Чуєте? Це останні дзвінки! Приїдемо запізно, хвилюється, якби справа мого відїзду була найважлишою у його житті.

— А де-ж ваш багаж? — нараз захвилювався.

— Багаж?! У кабіні! Я ще вранці склала його на пароплаві.

— Так коли ви знали, що ганґар далеко від міста, то чомуж ви спокійненько волочилися по пристані?

— Бо мій годинник зупинився, а я не знала, що в Марсейль час минає ще швидше, ніж у Парижі, — жартую, стараючись заховати свою власну нетерпеливість.

— Це правда, що він у нас шампiон! — potwierдив крізь здоровий сміх кондуктор, гонючи повною парою вперед свою слухняну машину.

Присутні пасажири також сміються і кожний нетерпеливо вичікує приїзду до ганґару „Е”, перед яким нарешті зупиняється трамвай.

Я зістрибую, гукаю всім спасибі та біжу у напрямку пароплаву під звуки останніх дзвінків. Мій незнайомий перегнавши мене біжить попереду і знову вимахує капелюхом до дижурного офіци-

ра, що поволісеньки зводить угору останній місток.

Коли я добігаю до нього, — він вже піднявся понад беріг на два метри. Мій незнайомий, що вже пояснив офіцерові ситуацію, зупиняє мене спокійним рухом руки.

— Тепер уже зайвий труд поспішати. Я прецінь обіцяв вам, що відідете!

— Спасибі, — кидаю задихана — Але... Я щойно пригадала собі, що зовсім забула купити білет у трамваї... Будь ласка, візьміть цього франка та вирівняйте мій довг...

— Ніколи у житті. У нас в Марсейлі гарні жінки ніколи та ніде не платять, — відповідає він сміючись та сам дивуючись з цього нашого забуття. Так само він як і кондуктор, навіть контролер, усі забули про цю формальність, — зрештою зовсім негідну їх уваги!...

— Це дуже гарно і дивно з вашого боку, що ви пригадали собі про це, — докинув він з увічливим поклоном.

Я на прощання простягла до нього руку, яку він сильно стиснув, — за сильно. Ще годину пізніше, я мала знак цього прощання, витиснений моїм зубчастим перстеном.

— Спасибі! — я крикнула вже зі східців, що сповзли назад на беріг. — Я не забуду, що ви врятували мій відїзд...

— Дрібниця! Дуже мені приємно!

Місток доторкнувся до берега. Передімною стоїть дижурний офіцир, що зійшов на мою зу-

стріч до останнього східця, щоб допомогти мені вилізти. Вже з містка я ще раз обертаюся в бік мого незнайомого.

— Ви забули свою паличку в трамваї, — я кидаю йому востаннє. — Число трамваю 282. Вона висить на поруччі плятформи...

Нараз я чую сміх довкола себе, та щойно помічаю, що я стала центром уваги сотень очей пасажирів, що поперехилиювалися поза облавок пароплаву, та приглядалися до цього спізненого маневру, який я спричинила.

Як я врешті станула на горішній плятформі та коли місток знову став здійматися у гору, я обернулася в бік офіцира і стала виправдуватися.

— Спасибі за стільки ввічливости. Я трохи запізнилася...

— Очевидно, ви спізналися. Це я вже зрозумів, хоч мене ще дивує те, що ви вважаєте цей маневр за зовсім нормальне явище...

— Але-ж бо ні. Навпаки, я дуже вам зобов'язана. Справді це не з моєї вини...

— Та і не з моєї на жаль, — він зажартував, вказуючи потайним поглядом в долину. — Це певно він винуватий!?

— Може... — я відповіла майже рада з цього підозріння.

Здолини все ще вимахував до мене своїм соломковим капелюхом незнайомий панок.

— Навіть з Марсейль я не відіжджаю самотно, — я подумала більше сумовито, ніж радісно.

НА МОРІ

Три гудки сирени, — це значить вільний відплив праворуч, вільний відплив ліворуч, вільна дорога наперед, в усіх напрямках моря.

Пароплав легко сколихнувся і відпливає у море.

„...Між небом і морем, за вітром та назустріч йому, по спіяних хвилях пливе самотний, білий привид...

Пливе він непомітно, тихо, несміло, без сліду.

В погоні за обр'ями, по зрадливих, золотих відблисках сонця, якби просто до нього.

Перед ним розстелюються все то нові простори, хоч чим він ближче, тим все даліше від берегів без краю...”

Так в моїй уяві виглядав корабель-мрія.

Хоч зблизька, коли я охопила зором його масивну величаву постать, його роздуті, сильні груди, де гуркотять машини і мотори, їздять від пивниць до горішніх поверхів ліфти та вантажники, тоді цей корабель перестає бути мрією, а стає символом людської могутності. Його напрямок передбачений задалегідь, незалежний від вітру, ні хвиль, ні навіть моря, — а тільки від корби, якою людина може довільно кермувати. І цей корабель вже не здогоняє відблисків сонця, а вперто пливе від пристані до пристані. Його дорога зарисована на мапах, швидкість визначена на вказівках, час на годинниках, погода на барометрах, дні на календарях. І це все обчислене з такою точністю та самовпевністю, що аж боляче вражає мою

уяву. Уяву романтичної мандрівниці, що поїхала шукати по світі, колись ще в дитинстві загублених мрій.

Мрій про зачаровані кораблі, про райські острови, про незнані країни, де панує вічне сонце, — де щастя для всіх людей однакове.

*

Передімною з Марсейль до Сайґону двадцятьсім днів їзди на пароплаві. Цілими днями не покидаю горішньої палуби, де стоїть мій самотний лежак.

Мое щастя було безмежне. Стільки синяви і сонця! Така ніжна веселка барв, що мене часом охоплює страх, чи це все не сон, — що його перший світанок сполохне.

Але світанки минають один за одним, а сон все ще триває, все той сам! І снитиметься він мені ще довго, ще двадцять днів промине, а я все ще буду лицем до моря та зором по хвилях ходитися у моїм гамаці на горішній п'ятформі пароплаву.

По блідім обр'ю сріблестими лініями зарисовуються форми моїх мрій, про далекі незнані країни, куди „несе мене хвиля”. Під її одноманітний плескіт, я заплющую очі та у цім прозорім забутті знову віднаходжу рожевий відблиск, ще у дитинстві сполоханого щастя.

*

В той час на пароплаві життя пливе своєю звичною чергою.

Воно має свій окремий, від землі незалежний лад, у нього свої окремі закони, права, традиції.

На пароплаві сувора дисципліна для моряків, а гостинні, лагідні права для гостей, себто пасажирів.

Для тих, що не западають на морську хворобу, це незвичайно приємний відпочинок. Цілі дні на сонці або у воді. Тут можна купатися у штучних басейнах на горішній платформі, і брати соняшні купелі, — можна грати в дек-теніс, круглі або гольф. Вечорами танцювати під звуки доброї музики, смашно та багато їсти і добре спати.

Зате для інших це безконечні дні недуги у вичікуванні приїзду до мети. На щастя в час спокійного моря хворих буває дуже небагато та половина з них, мовляв, хворі-з-уяви.

Мене особисто ніколи не турбував холіт корабля, може тому, що я була надто захоплена цією подорожжю та морем.

Не всі моряки закохані у морі.

Перехилившись за облавок я сліdkую за течією хвиль, що одна по одній невтомно вдаряють об непохитний, залізний хребет пароплаву та відпливають від нього з реготом, покриті піною свого безсилля.

— Ще дрібочку терпеливості, — чую за собою вже знайомий голос моряка.

— За дві години ескаля, там ви зможете відпочити.

— Але-ж бо я зовсім невтомлена!

— Ні! А я було сприйняв цю вашу непопушність, цей ваш наче тужливий вигляд за перші прояви морської хвороби. Отже помилився!?

— Може і ні!... Може справді моя туга за морем це також хвороба! Хоч вона ніжніша у своїх проявах та наче наркотик дає більше насолоди, ніж терпіння... Це мариво неосяжних обріїв, просторів, безкрайого моря...

Нараз збентежена іронічною усмішкою моряка я зупинилася, та шукаючи виправдання або зрозуміння додала: — Я, як і ви, закохана у морі...

— Ілюзії це дуже мила розвага, хоч мені жаль вас! Шкода, щоб вас проглинуло та знищило море і ваша власна уява. Це все утопія. Дозвольте мені дати вам кілька коротких пояснень щодо моря та моєї любови до нього. Крім морської хвороби і від нього ще досі не зазнав ніякої насолоди. Я ворог моря.

— Та чомуж ви моряк?..

— Ви завдаєте досить наївні питання. Бо мушу! Правда, — таке на вид неважне слово, а стільки в ньому примусу.

— Чому-ж ви мусите?

— Чому? Бо криза. Бачите, як це все просто, коли з життя відкинути ілюзії. Недавно я був.. Ось де справжня причина до зневіри та ненависти, — примусити людину сказати про себе „я був”. Я був, інжиніром на фабриці літаків, — знаєте тих могутніх, білих птахів, „воєнних орлів”, для яких простір не існує. Зате тепер я тут нікому непотрібний, годинами вичікую на мості, щоб пароплав посунувся наперед на кілька метрів, наче яка черпаха!

— Дозвольте мале пояснення — я докинула жартівливо. — Двацять п'ять кілометрів на годину!

— А мої білі орли літали по триста!

— Як бачу то й ви любите щось у житті, простір „білих орлів”!... І ви вмiєте за чимось тужити!..

— Ах, тужити?... — **вiдповiв напiв з погордою, напiв з жалем.** — Мене вже змалку вчили все рахувати таксамо вагу людського серця і розуму як і ваші недосяжні простори. Туга у математиці не має цифри. Ваші викохані, безкраї, недосяжні обрії... Знаєте де вони? Звідси за пятьдесят пять тисяч метрів! Довкола всюди, в повній ясности дня — а коли мряка то ще ближче!.. А ваші незглибні води моря?.. Тут під нами їм до дна тисяча двісті метрів! Ваші небесні блакити?.. Це звичайне розріджене повітря. А та хвиля, що гупо біжить від віків одна по одній, це ніщо іншого як зараза, — мікроб, що своїм холітанням викликає у людини морську хворобу!... Ось як виглядають ваші ілюзії в очах науки.

Мабуть моя сумовита усмішка зупинила його потік ненависти. Я була лиха на нього:

— Я майже співчуваю з вами!

— Я також, — **вiдповiв вiн рiзко.**

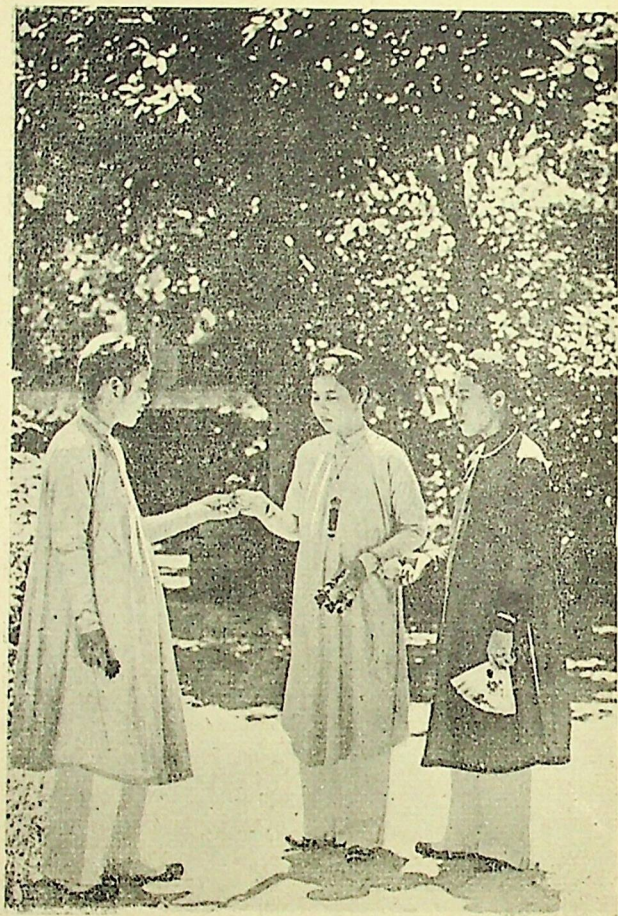
— Це мене дивує! Спочувати можна тільки з тими, що бунтуються проти своєї власної немочі.

— Вас це дивує? Ось як! Зате я вже тепер бачу, як ви будете захлинатися у морі ваших нісенітних мрій. І ніхто, ніхто вже тоді вам не зможе допомогти. Втопитеся у цьому мариві, як усі ті, що йшли вашими слідами, — шляхами зрадливих ілюзій!

Я мовчала.

Високі мандарини імператорського двору в Гюе.

Аннам. Гюе. Молоді аннамітки.

— Вірити можна тільки у щось дійсне, дійсне, яке можна назвати, зважити, доторкнути, вирахувати. І повірте мені, що в цій дійсності також є своя велич, краса, своя поезія. Треба тільки вміти знайти її, виразити. Знайдіть поезію праці, машин, людської перемоги, тоді я матиму для вас нескінченний подив, але для вашої туги, суму, мрій нема вже місця у теперішньому прискішеному житті. Тепер, більше ніж будьколи треба бачити ясно, сміло дивитися в майбутнє, відгадати, зупинити коли треба або випередити його.

Ці його слова задзвонили тривожними дзвонами у заспаній оселі моїх власних, ще таких недавніх змагань, хоч я придушила ці ясні звуки, мовби боялася збудити зі сну мою хвору дитину — мою зневіру.

Я тільки спитала:

— Справді у вас ще стільки ілюзій, стільки віри у майбутнє краще життя, — у шляхотність людей та їхніх зусиль?...

Замість відповіді моряк почав свою атаку з іншого боку.

— Тепер я вже розумію ваш сплін. Ваша зневіра у людей це певне ніщо інше як особиста зневіра в якогось там одного чоловіка. Нещасне кохання, зрада, розрив? Що?!..

— Ви дуже незручно провокуєте мене.

— Так що-ж?

— Зовсім коротко „зневіра”. Ось чому я волю самотність, брак людей...

— Але щоб нічим не різнитися від них ви ще і досі не зуміли позбутися їхньої спільної болячки — сентименталізму.

— Це навпаки моя єдина оборона проти них...

На звук свистальця моряк пішов змінити варту при вході пароплава у порт. Пішов байдужою ходою, бо він поневолі моряк, воліє за море свою фабрику військових літаків, де стільки грукоту, заліза і машин, де затрачується стільки людських зусиль на виріб літаків і бомб, щоб ними могли нівечити нараз сотні і тисячі людських істнунувань.

А мені здавалося, що всі моряки повинні любити тільки море!..

ПЕРШИЙ ПРИЧАЛ

Порт Саїд не має питомого характеру інших міст Сходу. Він, як і інші — незвичайно живий, повний галасу і життя, хоч відразу відчувається тут якусь різницю. Йому мабуть бракує віку, традиції, єдності. Це молода інтернаціональна крамниця Сходу. Тут живуть побіч себе єгиптяни, араби, вірмени, греки, турки, жиди, негри, сомалійці та врешті менше численні, але наймогутніші англійці, французи та італійці. І майже всі ці народи боронять своїх прав до цього міста. Французи з огляду на Суєзький канал, задяки якому повстав цей порт, — англійці, бо це їх колонія, — єгип-

тяни, бо це їх земля, де ще лишився хоч спомин їх колишньої могутности та слави. Та врешті жиди, в яких однакові вимоги і права до всіх портів і земель землі.

Але завдяки цій мішанині цей порт незвичайно оживлений, барвистий і повний безтурботности. Тут людям нікуди спішитися, вони мають час, перед ними ціле життя подібних, незмінних соняшних днів. Та хоч тут на кожному перехресті вулиць наче статуя, непорушний стоїть єгиптянин, на послугах англійської поліції, та хоч на ньому дуже суворий однострій, білі рукавиці і довга палюга, — він не всилі спинити свободи тубильців. Цього буйного, південного життя здається ніяка сила не вгасить. По вулицях спів, крики, вигуки продавців, музика, та майже у кожній каварні грає патефон.

На площах та перед каварнею підстрибують акробати, танцюють танцюристи, швиндяються похилені чародії та ворожбити. Поміж столами каварень, які під парасолями від сонця займають більшу частину тротуару, переходять продавці кимлів, листівок і знімок, „споминів із Порт-Саїду”. Агенти туризму пропонують прогульки в Александрію, Ель-Аріш, або Мор-Морт. А побіч по вулицях безжурно ходять собі кози, кудкудакають кури та з ними граються діти.

Поліцаї з палицями не всилі відібрати тубильцям вічно соняшних країн, їхньої безжурности та лінивства. Їм можна відібрати все: їх землю, майно, славу, але ніколи життєвої радості. Ніяка вла-

да не навчить їх ходити правим боком вулиці, коли лівий у затінку. Ніякі нагороди не заохотять їх до праці вісім годин у день у поті чола, коли жменя дактилів їм вистачає. Жменя, яку вони, коли не зберуть, то випросять, або вкрадуть. Інші знову легкою рукою тягнуть з моря жменю слимаків, а ще інші мовчазно простягають руку до туристів.

Коли я тільки ввійшла у дільницю тубильців з моїм кіновим апаратом, я зразу зрозуміла, що наряд тут незвичайно товариський. За мною збиралися гуртки дітей, які своїм гамором скликували інших з усіх сторін міста.

Наслідком цього, коли по трьох годинах полювання за світлинами я вернулася до порту, за мною йшла довга процесія дітей, жінок та навіть тварин. Цей похід замикало двох поліцаїв.

Між дітьми були такі, що йшли за мною від початку моєї виправи, уважаючи себе вже за моїх приятелів та оборонців. На головній вулиці, де стоять два ряди східних крамниць та каварень, та кудюю часом переїздить авта важних осіб — поліцаї старалися розігнати цю довгу процесію, хоч зусилля їх були зайві. Їх заходи тільки счиняли ще більший галас та метушню та ще збільшували юрбу цікавих.

Ця вірна юрба дітей відвела мене до порту, аж до самого човна, яке мало відвезти мене назад на пароплав.

Вони прощали мене вигуками та різними рухами, — з яких я найкраще затимила один, — це рух витягнутої руки за кількома мідяками.

Покидаю Порт-Саїд без жалю, навіть з деяким докором за те, що у ньому я не віднайшла, окрім прозорого неба, ні одного з моїх коханих споминів з Марокка. Арабів тут багато, але це вже не ті білі, замкнені у своїх затишних містах підсагарських степів, горді орли. Ну, й тому я без жалю покидаю цей порт, що над усі порти я волю море. Перед нами Суезький канал тягнеться вузьким коридором поміж арабським та африканським пустирем.

Ним я теж подекуди розчарована, дарма що він схопився обіруч за два вродливі моря. Вигляд у нього зовсім не могутній: непорушний, плоский, обведений з обох боків пісками пустирів, він нагадує роздушеного хробака.

Знаю, знаю, що заслуги його великі, хоч для мене це ще один доказ, що зусилля людей не можуть підробити природи.

І скільки енергії пішло на такий вузький коридорчик!... Що було б, якби люди самі мали будувати собі землю, розкопувати і наливати воду у моря, будувати гори?!...

Само утримання цього каналу коштує неймовірні гроші, та ще більше людської праці: його постійно треба відмулювати, вичищати, поглиблювати його дно. Хоч, він мов червяк знову скорчить свою спину і знову треба розгортати прочистками доріжку для кораблів у його мілкому дні. Два кораблі нараз не можуть переплисти по ньому один побіч одного. Один мусить ставати край берегу на якір, щоб лишити другому середину каналу.

Здається, що коли подати руки двом таким великим морям, як Червоне і Середземне, то вони самі ось як поглиблять цей коридор, який лучить їх дві могутні стихії... Але-ж бо ні! Секрет тут видно у суперництві барв... синя з червоною не бажують собі дружби.

А може це тільки помста пустиря, якому нараз розрізали гаряче черево і напустили туди соленої води? Він мститься, засипає канал піском та раз-у-раз замуляє його дно.

Щойно на другий день покидаємо цей вузький коридор, що злучив Схід зі Заходом, і врешті впливаємо на бурхливе, живе Чорне Море.

ДЖІБУТІ

Підїздимо до Джібуті, — до порту без пристані. Кількасот метрів від берегу, наш корабель зупиняється і кидає на дно свій тяжкий якір.

Перед нами, мовби на пострах, сторчить з води напів затоплений кістяк корабля „Фонтенебльо”, якого призначення видно було згоріти у самім порті, щоб своїми поторощеними останками перестерігати інші кораблі від пекольного вогню Джібуті.

Цей затоплений пароплав це рідка історична пригода, того затишного, нездатного до ширшої експльоатації міста.

Серед непродуктивних пустель воно і зберегло свій дикий вигляд міста пустелі. Місто вічної горячі та піску. На червоній, зісохлій землі стоїть

ряд жовтих, плоских будівель. Вулицею ліниво переходять білі постаті людей, з бронзовими, перегорілими від сонця обличчями.

Перед якимись зачиненими ворітьми, яких нікому не хочеться відчинити, жалісно вие спрагнений верблюд.

Сонце стоїть уполудні. Вулиці пустіють, — приймають вигляд покиненого міста. Не видно тут ні авт, ні багатих крамниць, ні європейської діляниці, — взагалі майже непомітна тут рука нашої цивілізації.

Правду кажучи це місто теж позбавлене і краси. Не тому, що брак тут наших фабрик, наших поверхових домів, наших галасливих авт, а тому, що життя тут важке, що сонце спалює всю рістню — спалює воно також силу та енергію у людей, якої їм ледви вистачає на щоденний, марний прожиток.

По одноденнім побуті в Джібуті я перестала дивуватися апатії тубильців, бо щойно зрозуміла, що почуття естетики та потреба краси і вигоди родяться у людей від надміру енергії. Тут нічого нема забагато! Сама природа має тут вигляд більше, ніж жалюгідний. Аж дивно, що ніхто, — навіть французи не всілі зарадити цьому, — наводити цю землю, щоб дати їй трохи життя. Але зусилля видно даремні, — вистачить згадати Палестину, в пісках якої втопилося вже стільки людських зусиль та сподівань, — майже безнадійно!

Населення цього міста невелике, — п'ятнацять тисяч душ разом з європейцями, — яких тут не більше як триста осіб. Зпоміж тубильців найбільше

вирізняються рухливі абісинці. Це зрештою не трудно зрозуміти, коли взяти під увагу те, що їхня сусідня земля багатша на рістню, овочі та воду, дає їм куди більше життєвої енергії від байдужих сомалійців.

Абісинці мають вигляд суворих володарів, від яких залежить населення Сомалії, яке вони вміло використовують. Стрункі, зі своїми бронзовими обличчями, вірлиними носами, з кучерявим волоссям, вони нагадують хижацьких птахів пустелі.

Сомалійці вже зовсім інші. Їхні обличчя збережені у затінках мурів ясніші та лагідніший їх вираз. Їх носи сплюснені, мов від лінивства, рухи повільні, якби зпросоня.

Під муром сидить гурток жінок. Вони сплітають своє волосся у сотні дрібних кісок. На ту зачіску вони іноді витрачають по кілька днів.

Як я ввійшла у далеку оселю бідних сомалійців, що за містом живуть у солом'яних хатках, огорожені височезним тином, що кидає довгі тіні на маленькі подвіря, — я аж зніяковіла від рейваху, який тут счинили жінки та діти. На їх крики з хаток повиходили й чоловіки. Наче передня сторожа діввора бігла передімною з криками перестороги, мовби я була яким злим демоном. За кілька хвилин перед моїм цікавим апаратом опустіла ціла оселя, поховалися люди, позачинювалися двері. Тільки тут і там зпоза плота виглядають цікаві очі, та з усіхбіч страшенно гавкотять собаки. Видно й вони були переконані про небезпеку ситуації та мої погані наміри...

По довгій самотній прогульці попід плоти, я врешті рішила покинути непривітну оселю, коли нараз помітила явну зміну настрою. Втомлені вичікуванням за плотами та видно зацікавлені виглядом білої жінки тубильці стали поволеньки виходити на вулицю.

Одна, друга постать перебігла з воріт до воріт, інша зупинилася під плотом. Я переходила побіч них байдужа на вигляд. Одна з дівчат, видно найсміливіша, стала вимахувати до мене плетеним кошачком, який вона очевидно хотіла мені продати. Я підійшла до неї. Нам на поміч зараз, не знати звідки, з'явився перекладач.

— Скільки вона хоче?

— Один франк!

Я згодилася без торгу.

Це видно так здивувало дівчинку, що вона вмить простягнула до мене своє намисто з червоних зернят, яке вона відчепила собі з шиї.

Знову один франк. Я знову згодилася.

Очевидно, що якби на ній було ще щось до продажу, то вона все віддала б по франкові, але на ній крім червоної плахти довкола гнучкого тіла та повної захоплення усмішки на устах, — нічого не лишилося.

— А за усмішку скільки? — я спитала — показуючи на мій апарат.

Вона на хвилину задумалася і врешті згодилася на ту саму ціну, видно не вміючи рахувати до двох!...

Але коли несподівано заторохкотів мотор мого кінового апарату, то її усмішка кудись зчезла, а в її очах уся радість замінилася у невимовний жах. По кількох метрах фільми мій апарат замовк і я схилила до землі його страхітне око.

Нараз до моєї безталанної героїнки підбігло кілька жінок та стали трясти нею за рамена, начеб хотіли збудити її, або вигнати з неї злого духа. Вони всі так верещали довкола нас, що я справді боялася, чи я не накоїла якого лиха чорній дівчинці. Щойно коли перекладач пояснив мені, що вони оплакували її продану душу я знайшла раду заспокоїти їх. І справді, як вони побачили в руках героїнки п'ять франків, які я до неї простягнула, всі замовкли, мов би їх заворожило. Сама дівчинка не вірила своїм очам.

Після цього я вже мала більше усміхів до вибору, — хоч ні один мене вже не манив. Перший дав мені ілюзію своєрідного чару, — бо тяжче було його здобути.

Багато дівчор та жінок пішло услід за мною в надії на легкий зарібок. Інші лишилися коло „героїнки“, подивлялися її відвагу, хвалили її щастя, та примілялися до її зарібку „за продану душу“!...

ОСТРІВ ЦЕЙЛЬОН

Знову довгі, соняшні дні на морі, повні радості. Наш пароплав підпливає до Кольомбо, Цейльону, Індій!

З самого дитинства Індії уявляли недосяжну, мрію моїх затаєних бажань. Мрію повну таємниць і чару.

По тім першім, короткім контакті, Індії видаються мені ще більше загадковими та недосяжними. Як до них підходити, як зрозуміти, як зєднати їх собі?...

Покірний вигляд тубильців побіч їх гордої постави, — їхні наче у міді вирізьблені обличчя, мудрі проникливі очі та лагідні усмішки, я подивляла з таким самим неспокоєм, якби це були складні гієрогліфи, — яких форма захоплює очі, але яких незрозумілі мудрощі дрятують нашу цікавість. Довго я дивилася за їх рухами, — вичікувала якогось несподіваного прояву їх ненависти чи симпатії, — які дозволили б мені, хоч приблизно зрозуміти їх вдачу, їх почування або хоч вражіння, — але все даремне. Мій кіновий апарат, що тут таксамо торохкотів, як і в дикій Джібуті, де він счиняв таку паніку, — зовсім не турбував їх. Моя самітна поява в оселі цейльонців не викликала ніякого здивування ні зацікавлення. На мої усміхи вони іноді відповідали з увічливости, — мої гроші приймали без радості ні найменшої хапчивости, — та і без вдячності. А на мої запити відповідали згори заготовленими для туристів відповідями.

Я зрозуміла. Для них я була тільки чужим, небажаним гостем.

Ну й справді!, — яким правом хочу вдертися в їх душі, мов у зачинені двері чужої хати. У них вигляд, хоч покірливий та скромний, знає далеко

більше за нас. Все розуміти, нічого не заздрити, все сприймати без скарги та радощів, — назагал нічого не виявляти. Я мала навіть вражіння, що у них чимало до нас погорди.

Про рістню цього острову я згадую з ще більшим ваганням, бо коли цейльонці та гіндуси подекуди збентежили мене, то тим більше знесмілила мене тут могутня, буйна рістня. Рістня фантазійних розмірів та форм.

Мені все здавалося, що це можливе тільки у казках або у колись обіцяному раї. А тут справді з могутнього пня хиляться до землі гнучкі галузі, — врастають назад у землю і знову з неї виростають деревами. Тут цілі ліси найдивніших, найкращих дерев. Тут сильні пахощі так наповняють повітря, що воно стає наче густе. Кольори неба і сонця забарвлюють його веселкою, — птахи виводять свої ніжні співи. Тонісеньке, тріпотливе листовиння бамбусу шелестить зі стогоном від дотику власних листків об листки.

Тут дерева справді живуть, говорять, — мають душу.

А квіти? Квіти снів або уяви.

Іноді мені хотілося кричати: „Досить, бо серце не витримає нараз стільки краси“. „Це може тільки сон, це казка“! — Хоч, коли знову розплющую очі перед собою знову бачу ту саму казку — Індії!

На жаль я мусіла скоро відїздити, та про Індію я можу сказати тільки те, що я ледви відгадала її інтимну поезію. Чар віддалених від лю-

дей та доріг їх джунглів, — джунглів повних містерії і краси.

Та цей правдивий чар та поезія Індії, начеб з погордою відвертаються від подорожника, якому спішно зловити якнайбільше легко досяжних вражінь. Та тому, що в Індії я була тільки у переїзді, то не дозволю собі оповідати про загадку її містичного життя.

*

Останні дні на пароплаві, останні ночі. Місяць!

Ріка живого срібла беззвучно летиться по смолистій масі морських вод. Від цієї срібної смуги повіває холодом, — холодом місячного сяєва, — хоч довкола все аж зацімло від спеки тропікальної ночі.

Ніякого шелесту ні звуку. Тільки один пароплав все невтомно пливе вперед, серед ночі. Він пливе до порту.

Ще тільки два дні і дві ночі на морі. Я не покидаю чердака.

Я ще не хочу до порту! Там Сайгон місто!

Я волю море, — його безмежність вод — у широчінь, навкруги і вглиб. Тут усі світила неба схрещують свої промені в ясній бані. — Тут далечінь зближена з недосяжністю зливається у прозоре колесо голубих обривів...

Тут...

Ще тільки дві ночі лишилося мені.

Над ранком, коли місяць зникає, я засипляю побіч білих мев, що з обережністю непрошених пасажирів, завсіди готових до втечі, сплять на поруччях човнів, — чуйним, прозорим сном.

Світанок будить нас рожевим потоком світла.

І знову скрізь тільки море, простір і вічність... А нам снився сон землі, де над життям панує час і смерть, що невтомно розривають тонесенькі струни вічності.

Меви радісно схоплюються, струшують з крил кошмарний спомин сну і злітають до хребтів незупинних хвиль.

Меви відлетіли, а мене пароплав везе у порт. Там знову місто!

ПЕРША ЗУСТРІЧ З ДАЛЕКИМ СХОДОМ — САґОН.

Наш корабель важко підплив до пристані. Це Саґон.

На горішній палубі я сама, — мені неспішно висідати. А вдолі на чердаку радість, гуркіт, крики, — зустрічі!

Пасажири пароплаву поспішають назустріч своїм знайомим, вимахують до себе парасолями, хустинами, китицями.

Гнучкі східці тріскотять під скорими кроками нетерпеливих мандрівників. Саґон, це зустріч двох світів — Європи з Азією. На зміну втомленим кольоністам пароплав привіз сюди нових рекрутів

— запас свіжих сил, нової енергії та молодих ентузіазмів.

Небавком ці сили вичерпаються, ці ентузіязми згорять у пекольному сонці тропіків та зміняться на тутешню хронічну тугу європейців, — тугу за Європою.

До повних пивниць пароплаву, знад берега витягаються довгошії журавлі і звідти тягнуть повні коші з ріжними плодами Європи. І це все непомітно зникає, всякає мов крапля води у піску пустелі.

Пароплав опустів, полегшав і високо підняв понад воду свій гострий хребет. Останній гудок пароплаву і все затихає.

Моряки радісно зістрибують з містка по три східці та веселі йдуть гуртом у місто. Для них це тільки причал.

Я висідаю остання. Мені нікуди спішитись. Іду вулицями Сайґону вперед, навіть нікого не питаючи про напрямок. Як звичайно ведена інстинктом шукаю дільниці тубильців, — хочу врешті побачити азятів.

За мною здивовані оглядуються європейці.

Незнайома? Пішки?! А надто самотня жінка?! Це їх дивує, до цього вони не звикли. Тут кольоністи не люблять самоти, — вони втікають від неї, з остраху загубити свій гурт, — свою європейську могутність. У них свої товариства, організації, клуби. Один європеець поміж азятами почуває себе, наче лев у стаді шакалів, — які вичікують його смерти.

Європейська дільниця Сайґону майже нічим не ріжниться від інших міст Франції: такі самі ву-

лиці, бульвари, доми, крамниці, каварні, кіна. Якби не тропікальна рістня і не спека, то можна б і забути, що це не Європа.

Щойно в дільниці тубильців я віднаходжу гамірливий настрій Сходу. Але це вже не той Схід, який я бачила в Марокко, Порт-Саїді, або Джібуті, — це азійський Схід. Йому брак безжурности, радости, волі.

Він обтяжений своєю старістю, своїми суворими традиціями, своїми кривавими війнами, своїм фаталізмом.

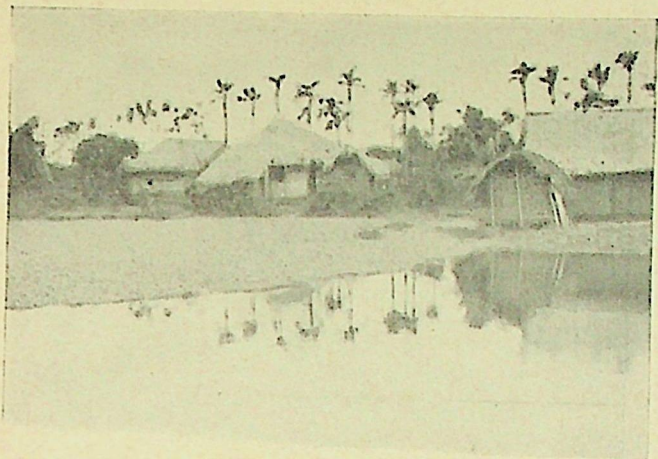
Індо-Китай це не країна сонця та раю, а край скупкої землі, надмірної людности, тяжкого клімату та частих злиднів. Як не посуха то повені, як не повені то страшні вітри-тайфуни, що винищують цілі оселі, цілі країни.

Не дивно, що й тубильці стали фаталістами та видаються нам збайдужілі до життя. Хоч, вони надусе байдужі на терпіння.

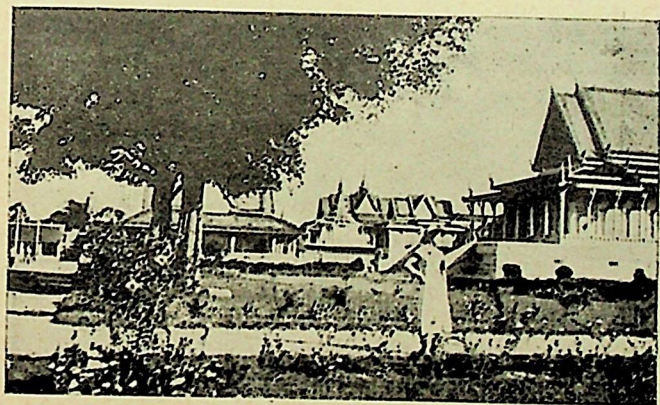
В дільниці тубильців життя кипить, пливе своїм щоденним ритмом. Вулички повні продавців, носіїв, візників, крамниць. Перед життям тут нема заслон. Воно майже у всіх своїх проявах на вулиці: повне гамору, руху, вигуків.

Для мене тут усе новина: цікаві, гарні форми одягу, шпильасті форми широких капелюхів, врешті скісні форми очей. Повно нового виразу, Далекого Сходу, — Азії!

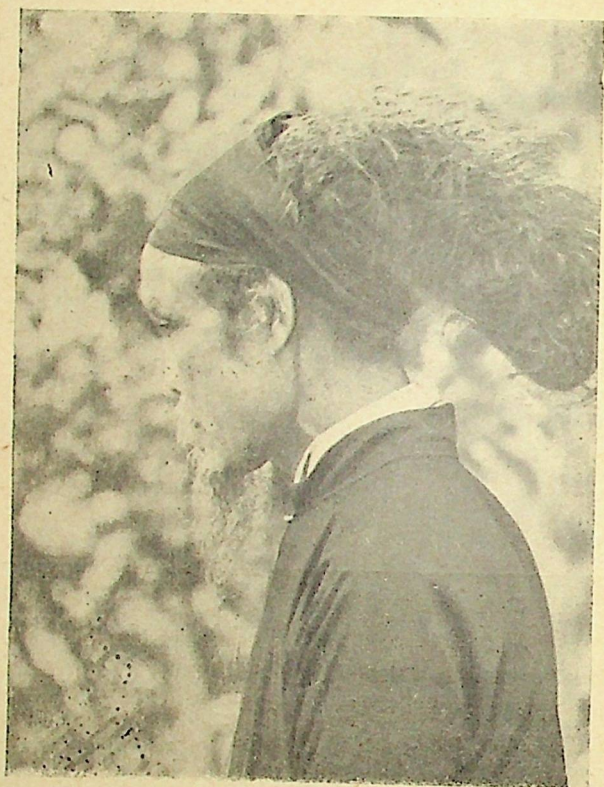
Довкола мене пливе густа юрба, — загадкова, скупчена, майже ворожа. Нічого не помагають мої привітні усміхи, вони наче не бачать їх. Се-

Краєвид з Тонкіну.

Королівські палати у Пном-Пені.

Аннамітський „чародій“-знахор.

ред них я почуваю себе ще більше самотня, ніж у густій джунглі і стає мені чомусь незвичайно сумно. Я ж їхала сюди з таким ентузіазмом, — з вітвертим серцем.

Йду далі вузькими вуличками. Десятки, сотні скісних очей і непорушних, байдужих облич. Незадовго і моя усмішка зникає.

Побіч мене перебігає візник, що мов расовий коник тягне за собою візок, де вигідно витягнувшись лежить грубий китаець. Китаець гукає, підганяє візника, щоб скоріше біг. У візника цілі плечі аж мокрі від поту, хоч він ще прискішує бігу. Від його кривди в мене аж беться серце. За ним бачу ще одного, другого і десятки подібних візників, — і привикаю!... Вже навіть маліє в мені бунт за стоптану гідність людини, — розумію, що це все зарібок на мисочку рижу.

Ось вуличкою переїздить мандрівна кухня. Продавець кричить, співає, — хвалить свою зупу. Його зупиняє якийсь візник. Я бачу, як продавець накладає у мисочку довгі макарони та заливає їх жовтою юшкою. Візник це все хапчиво зїдає. Дивлюся і сама відчуваю дивний голод.

І справді чому ж би і мені не зісти їхньої зупи?! Це буде мій перший обід у них.

Візник зїв і відїхав зі своїм возиком далі шукати зарібку. Врешті я рішаюся, — підходжу до продавця і простягаю до нього три сотики, стільки, скільки заплатив візник. Нарешті і я побачила здивованого азіята. Трудно уявити собі більше розширені скісні очі. Дивляться на мене і не розуміють, не вірять.

— „Зупи“! — кажу і ще жестом підкреслюю моє бажання. У нього, бачу, легко тремтять руки. Він у мисочку наливає мені юшки, що аж тече поза береги. Врешті витерши рубець мисочки рукавом він несміло подає мені її. Видно він ще ніколи не бачив, щоб біла жінка їла його зупу.

Довкола нас збирається юрба. Мені стає ніяково перед тими десятками проникливих поглядів, що застигли на мені. Хтось з юрби засміявся.

Стараюся бути якнайспокійніша, беру від продавця його зупу і дві палочки та для більшої вигоди спираюся об дерево, що стоїть за мною.

Палочками з мисочки витягаю довгі волокна і кладу їх у рот та попиваю юшкою, — зовсім так самісінько, як це робив візник, хоч юрба щораз більшає, — видно до такого видовища вони не звикли.

Вона починає дрятувати мене. Я відчуваю здивування цієї юрби, хоч не бачу його на їхніх обличчях, — чую кепкування, хоч не бачу нікого хто сміявся би, також відчуваю якесь вичікування, якийсь запит без слів.

Я вже закінчила їсти мою зупу, а юрба все ще не розходиться. Вона чекає до кінця... На що?

Яж бо до них і так не можу заговорити, бо не знаю їхньої мови...

Коли вже збираюся відходити, бо мій терпець скінчився, нараз за собою бачу французького поліція і розумію. Хоч я і не агітатор і не комуніст, а вже хтось зрадив. Доніс про присутність у місті чужинки, що їсть зупу з візниками!

Невдала і сумна моя перша зустріч і моє перше „змагання” з азіятами.

ЧАРІВНА РІКА МЕКОНГ

Розчарована Саїгоном рішаю зробити малу прогульку вглиб краю.

Ще того самого вечора, коли горяч дня меншає, я покидаю Саїгон. Іду до ріди Меконгу.

Передімною знову відїзд, радісно беться серце, — дорога!

Мене охоплює почуття розгорнутих крил, — лету назустріч незнаним країнам.

Вітверте авто безшумно біжить по рівній дорозі, якої не видно кінця. Переїжджаю крізь плянтації гевеїв, кави, цукрової трощі, та крізь затишні оселі тубильців, що потапають у буйній рістні тропіків. Та хоч захоплена екзотикою тих краєвидів я ніде не зупиняю авта, тільки піддаюся чарові тих скоролетних, змінних вражіннь.

То тут, то там серед рижових піль стоїть самотня пальма, мов сторож вечірньої тиші. Нараз, зовсім несподівано, все запалюється вогнем, а по небі у прогалину летить червоне сонце, — довкола розсипає своє вогняне проміння.

Такого скоролетного заходу сонця я ще ніколи не бачила. Зі здивування та захоплення я аж голосно сміюся. Цей сміх розриває вечірню тишу і дрятує мого шофера-азіята, що видно вперше почув, як людина сама до себе голосно сміється.

Він аж обернувся назад, щоб побачити чи біля мене не всів який „злий дух”.

Знову якась маленька оселя. Вдолі дороги шумить ріка, над берегом якої стоять малі хатинки під стріхою з пальмового листя. Перед хатинами запалюються вогні — сторожі перед небезпеками ночі — перед дикими звірюками. Місцями над вогнем, на триніжках вариться запізнений казан із рижем... Іноді біле світло від авта впаде крізь двері у середину хатини і дозволяє мені на кілька коротких хвилин схопити захиране у темряві ночі життя тубильців. В цій оселі воно таке примітивне і вбоге, що нагадує життя тварин у норах.

Низько припавши до землі, того самого, що вона кольору, ці червоні темні хатинки майже порожні: дві голі лавки з бамбусу або трощі, — це все.

В одній з тих „хатин”, розтягнувшись на лавці, на яку впало яскраве світло нашого ліхтаря, лежить якась жінка. Вона кормить свою дитину, яка силкується виссати з її порожніх грудей хоч кілька краплин молока, але це сезон посухи, півголодівки, яку навіть це немовля вже відчуває. З його уст вилітає крик нетерплячки та голоду, але його заглушує спів матері, подібний на виття знесиленої, голодної звірюки.

За селом тягнеться степ білих трав. По степі, порозкидані біжать поодинокі дерева, наче в погоні за лісом, від якого вони загубилися. Вечірній вітер свище сумну пісню по сухім листовинню дов-

гої трави... А вгорі засвітилася ясна баня зоряного неба і... світить байдужа. Цей нічний краєвид, це вираз самоти з тугою. Він наче туга, тягнеться у безконечність, і наче вона губиться у своїх темних обрїях...

Здалека у ліхтарному світлі знову зарисовується ліс, хоч ближче бачу, що це не ліс тільки плянтація рівних рядків дерев. По пнях тих струнких гевеїв видно рубці шойно загоєних ран. З тих рубців люди випустили липку кров гевеїв „летекс”, з якої вони готовлять гумові плащі, колеса, хірургічні рукавиці та інші еластичні предмети...

За плянтацією знову оселя. Це село „кулі” (coolies) — робітників, які працюють на цій плянтації. Тут помітно більше достатку, життя, руху, вогнів по хатках, ніж у минулій оселі. У деревляних хатках горять лампи, на низьких столах стоїть посуда, в посуді білий риж, салата і сушена риба чекає на заїзненого господаря. Десь здалека пливають звуки флейти — чути спів. І знову все затихає, лишається поза нами.

Врешті авто вїздить у правдивий ліс. Від дерев повіває вогкістю і міцними пахощами непомітних квітів. Ліс густіє, більшає і наповняється гамором нічних комах, що нараз свищуть ріжними голосами. Правдивий концерт комах тропікального лісу. Світло від авта стелиться довгими смугами по дорозі та придорожній гущавині. У тім світлі я здалека помічаю два червоні вогники — широко відкриті, засліплені очі якоїсь звірюки. На моє питання, чи це не тигр, мій шофер відповів, що це ні, бо в тигра очі ясніші...

Це тільки очі чорного птаха, — вони наближаються, більшають і нараз зникають у темряві. — Тільки над самою головою чую шум великих крил та довгий, прикрий свист птаха, що полетів у погоні за нашим авто.

Помічаю, що шофер не любить цієї погоні, бо він приспішує ходи. Він пояснює мені, що це злий дух ночі, який часто переслідує людей, та якого краще уникати. І справді авто мчить щоразто швидше... Нараз зовсім несподівано шофер повертає з рівної дороги на бічну доріжку, яка гостро збігає в долину, — просто до води!

Я не знаю, чи він збожеволів від того „злого духа“, чи це може яка зрада?

У мому недовірі я вклала руку у кишеню, де маю набитий револьвер і якнайсуворішим голосом наказую йому негайно зупинити авто. Його спокійна поведінка навела на мене сумнів ще більший. На мій розказ, без найменшого спротиву, він справді зупинив авто на кілька метрів від води, — та ще й увічливо запитав, чи я не боюся їхати через ріку...?

Зі штучною самовпевністю відповідаю, що нічого не боюся, — та чекаю від нього дальших вияснень. Він не звертаючи більше на мене уваги, приказно гукнув на когось у темряві. Кілька хвилин пізніше я побачила плоский пором, що тихенько, крадькома наближався до берега.

На ньому стоячи веслувало чотирьох напівголих азятів.

Пором причалив, люди скинули на землю мі-

сток, який був приготований на те, щоб по ньому могло вїхати авто.

Бачучи ці всі швидкі та тихі приготування, я вже була певна, що це напад, — засідка на мое винаймлене авто. Подивляю спритну організацію та не можу розгадати, яким способом шофер встиг попередити своїх спільників про те, що я переїздитиму сюди цієї ночі? Годину перед виїздом я сама ж не знала куди поїду...

Покищо лишаю це питання без розв'язки і стараюся зберегти повний спокій. Приготовляю плян оборони, — бачу, що в тих „бандитів” нема стрільної зброї, хоч вони мають сокири і ножі, а цього досить проти мене. З одинокої хатини, що стоїть на горбку, серед лісу, вийшов ще якийсь чоловік і гукнув щось униз, якби наказував!...

Шофер щось відповів йому і всі приспішили працю.

Розумію, що боронитися тут одним револьвером смішно та небезпечно. Рішаю спокійно зачекати аж ми вплинемо на ріку.

Швидко обмірковую ситуацію та всі можливості мого рятунку. Дивлюся на швидку течію ріки, на її напрямок і рівночасно бачу, що до човна, який підплив до порому причеплений мотор. Очевидно, що цей мотор має тягнути за собою пором з авто, — отже пляную можливість втечі на цій моторівці... Заздалегідь переживаю хвилини атаки, стріли, удари ножів, рани, а то й смерть... Тимчасом на беріг виходить трьох чоловіків і ще поправляють місток. Вони видно чекають на знак мо-

го шофера, який на березі спокійно курить папіроску.

Без одного слова він кидає долів недокурок, — мабуть на знак, бо в той самий мент один з азіятів витягає зпоза пояса довгий шнур, — видно, щоб мене ним звязати.

Не хочачи заніщо дати себе „обезвладнити“, я рішаю бодай вияснити ситуацію та негайно боронитися. Моя рука в кишені нервово стискає готовий револьвер.

— Куди ви мене везете? — питаю шофера.

— На другий бік ріки, — відповідає по кількох хвилинах мовчанки.

Мені чомусь здається, що він дуже збентежений цим моїм питанням.

— А потім?

— До міста Компонг-Чам, куди я дістав від вас наказ їхати... Там є вигідний готель, — докинув він увічливо. — Ви зможете відпочити...

Я щораз то менше розумію ці його кпини і знову питаю його з натиском:

— Так чому-ж ви не поїхали просто дорогою, по мості?!

— Бо нема моста, пані, — відповів він з легкою усмішкою.

З тим мостом запалися у ріку всі мої героїські пляни, наміри і вся тривога. Шофер сів за корбу і авто поволеньки віхало по містку. Коли воно вже стояло на поромі, перевізники відкинули знову місток на беріг, пустили моторівку у рух

і вона поволі потягла за собою цілий пором з автом. Загудів сигнал та з другого берега відповіла йому трубка, на знак, що там уже чекають на наш приїзд. Не вважаючи на незвичайний настрій цієї нічної переправи через ріку Меконг, я ніяк не могла успокоїтися, — забути іронічної усмішки мого шофера. Вона пекла мою душу, — мені здавалося, що він все ще сміється у темряві з мого недовіря. Щоб чимось розвіяти це прикре враження я спитала у нього, чому нема мосту на ріці.

— Бо Меконг це вільна ріка, а на її дні живе повно „драконів”. — відповів він з переконанням.

— Чи-ж не можна поставити високого, звисного моста, до якого не дістали б ці ваші дракони?

— Ніякого моста не можна поставити, бо Меконг за широка ріка та коли дракони ведуть поміж собою війну, тоді її води буряться і розливаються далеко поза береги.

— Так треба поставити довбезний міст!

— Для цього треба було б повбивати у дно стовпи...

— Так повбивайте!

— Також не можна. Ці стовпи перерізали б пили драконів, а їх помста така велика, що ніякі мости не витримали б її! Меконг — казав він далі таємничо — це правдива вільна ріка драконів. На ній ніколи не буде мостів.

— А чи по інших ріках нема драконів?

— По інших ріках живе тільки їх невільнича, боязка порода, вони втікають від стовпів та щораз глибше загребуються у дно і там засипляють

тяжким сном. Тому власне ці ріки висихають і тому на них можуть втриматися мости.

— Чому? Тому, що там дракони сплять?!

— Тому, що вода пливе за драконами і всякає щораз то глибше у дно.

— А чи справді на Меконгу ніде нема мостів? Чи навіть французи не зуміли їх поставити?

— Ніде їх нема на Меконгу, — він відповів з дивним задоволенням. Хоч, мені здавалося, що він як шофер, повинен би більше любити гарні і тривкі мости, ніж старинні легенди про водяних драконів.

Цікаво, не тільки Меконг таємна ріка, але й душі азійців повні таємниць і віри у надприродні явища.

Саме ми доїхали до берега, до містечка Конпонг-Чам, що розтяглося над Меконгом, вільною рікою драконів. Містечко затишне, спить серед тропікальних лісів, тільки комахи і пильні коники не сплять, — дзижчать у гарячі ночі. Єдиний готель цього містечка, зачинений, темний.

Користаючи з цієї нагоди я рішаю провести цю мою першу ніч у лісі і наказую шоферові минути Компонг-Чам. Хоч утомлений і певно голодний він слухняно сповняє мій наказ. Кажу їхати просто дорогою, хоч кілька кілометрів за містечком зупиняю авто і відсилаю самого шофера назад на вечерю і нічліг.

Він не відходить, вагається, — не розуміє.

Знову пояснюю йому, що буду спати в авті, та що завтра досвіта вернемося назад в Сайгон. Але він не відходить, — запевняє, що куди краще збу-

дити службу в готелі, ніж спати тут серед лісів, — де з кожного кутка чигає нова небезпека. Тут повно злих духів, нічних птахів, усяких звірюк та найбільше тигрів.

Ця остання новина правда, трохи збентежила мене, хоч я відповіла, що „нічого не боюся”, та щоб він спокійно пішов спати.

Він іще хвилину завагався, врешті поволеньки відійшов.

Коли я збудилася вранці, він уже сидів на приступці авта. Мабуть пересидів тут цілу ніч — на варті.

МАНДАРИНСЬКА ДОРОГА

Кілька днів пізніше я виїхала з Сайгону, в напрямку Гюе, королівської столиці Аннамуну.

Досвіта покидаю Сайгон. Авто тихенько їде по асфальтованій дорозі, крізь зелені моря рижових піль. З обох боків дороги стоять ряди дерев, майже без листя, тільки вкриті великими, червоними квітами, мовби всі у полумені. Це бавовняники. Далі минаємо плянтацію дерев гевеїв, де на пнях видно сліди ран, з яких стікає біла кров. Цю липку кров аннаміти збирають у глечики і сушать на гуму. За плянтаціями оселі тубильців.

Малі хатки потопають у зелені дерев — у садах, де ростуть величаві манґи, соковиті банани, високі ареки, пелехаті купці бамбусу, густа цукрова троща та різні роди пальм: високі, що стоять мов

розхилені парасолі, — маленькі та широкі, яких галуззя спадає аж до землі, — широколисті та дрібнесенькі, — прості та похилені. Дикі, кострубаті, а всі чудові. Далі при дорозі знову якась плянтація. Це кущі кави, всі у білому квітті. Край дороги переходять гусаком аннаміти. Їх голови прикриті від сонця широчезними, шпилястими капелюхами. Кожний з них на рамені несе довге коромисло, на якому з обох кінців висять низько зачеплені кошики. В тих кошах: риж, цукрова троща, кавуни, банани, городовина та овочі.

Усі йдуть швиденько, щоб їм легшим видався їх тягар, щоб скоріше поспіти на торг.

Як їх мова нагадує музику, так їх хода східній танок, — дрібосенькі, швидкі кроки, що ледви доторкаються землі, під легкий рух бедер та гармонійне холітання рук.

Деякі обличчя жінок дуже привабні, хоч зі скісними очима та чорними лякованими зубами. Вони жв'якають зелені горіхи арека, з домішкою до нього вапна, що необхідне для їхнього організму. Ця мішанина додає їм життєвої енергії, яку вічно спалює ненаситне сонце. Цей горіх також дозволяє їм краще переносити незвичайну спеку тропікальних країн.

*

Знову переїздимо через містечко.

Туди тубильці поспішають на торг. Вже згорі видно велику площу залиту морем голов під широкими капелюхами, де вони ховаються від печального сонця. Хочу зупинитися і оглянути цей

торг, хоч шофер відраджує. „За гаряче, краще поспішати, втекти у затінок від сонця полудня... Знову рижові поля, знову пальми, сади, оселі, містечка, — один за одним мигають чарівні краєвиди, мов довга стяжка фільми. Захоплена красою тропікальної рістні я забуваю навіть про спеку і про тяжкі краплини поту від якого я вже вся мокра. Нараз дорога пнеться вгору, — ми вїздимо у ліси. Вічні, дикі ліси і гущавина велитнів-дерев, сповитих у повійки та густі ліяни, які боронять доступу, до лісу. Це заборонене царство рослин і звірюк.

Довгими десятками кілометрів біжить дорога крізь цей непролазний ліс, якого денна тиша мене дивує. Ні одного шелесту, ні звуку, — наче мертвий. Я хочу зупинитися і піти трохи поблукати у тіні цього лісу, хоч мій шофер знову не радить мені. Там також повно небезпек від звірюк і трійливих рослин... Туди можна йти тільки з топором, щоб вирубати собі перехід у гущавині, та з доброю рушницею на плечі, щоб оборонитись перед звірюками. Але я вперлася. По кількох невдалих спробах увійти у той ліс, я таки вернулася назад до авта, — зрезигнована, подряпана та подерта.

Шофер знову тільки всміхнувся.

Щойно в місті Нія-Транг він зупинив авто на примусовий відпочинок і обід. Це час некоего сонця, коли люди зовсім не виходять зі своїх домів. Три години пізніше ми виїздимо в дальшу дорогу, назустріч новим несподіванкам.

*

Виїздимо над море і їдемо горою, — лісами по високих скелях.

У долі безмеж синіх вод.

Красу та велич цього краєвиду можна передати хіба тільки у малярстві або в музиці...

Зїздимо стрімголов до берега. На першій доступній пляжі, недалеко від дороги, я кажу зупинити авто і підїхати до моря, яке я хотїла побачити зовсім зблизька, — почути його дотик на моїх руках і ногах.

Це був соняшний, жовтий, безлюдний беріг, де на піску гралися сині хвилі. Принада була завелика та я рішила купатися.

Як тільки авто зупинилося, я витягла мій костюм і хотїла вже бігти до моря, коли шофер зовсім несподівано подав мені склянку води з льодом, хоч я зовсім його не просила.

Він порадив мені краще випити цю воду, яка прохолодить мене, ніж купатися у тім морі, де повно небезпек: п'явок, вужів, потвор зі смоктальцями, людоїдів.

Дивний край! Стільки в ньому недоступної, забороненої краси! Почавши від людей, тих азіятів, до яких не можна підходити з приязню. Бо в них дрїмає чуйний ворог. Повно тут сонця, але і від нього треба ховатися, щоб не забило. Таємні, чарівні, вічні ліси — також тут недоступні для нас. Їх боронять дикі звірі, що зусїхбіч чигають на людину. Слони, тигри, пантери, вужі, — навіть комахи та трійливі рослини приносять людині смерть.

І те чудове, ясне море також заборонене людині...

Тяжко нараз погодити стільки приман та заборон, — тому наперекір їм я таки йду купатися.

*

Коли я вернулася назад до авта, побіч нього, край дороги я побачила двох майже голих чоловіків. В порівнянні з низькими аннамітами вони видалися мені високими та сильними. Надто вони не мали ні скісних очей, ні загадкового монгольського вигляду. Очевидно належали до іншої раси.

Це „мої“, — дикі „мої“ з гір — пояснив мені шофер.

Вони присіли край дороги та боязко, хоч з зацікавленням оглядали авто. В їх очах це авто було страшною звірюкою білих людей. Звірюка, що біжить на чотирьох округлих ногах, яка має двоє великих, — білих та червоних очей, і навіть маленькі уста, куди їй наливають воду. Вона також тяжко дихає та іноді видає з себе страшний вереск, перед яким усі люди швиденько втікають.

Їх подив до цієї „звірюки“ — мав у собі стільки дитячого зацікавлення, що я рухом руки попросила їх підійти ближче. Вони несміло наблизилися і обережно стали гладити запорошену бляху авта, якби це була жива шкіра звірюки. Нагріта бляха авта дала їм новий доказ свого внутрішнього життя, — бо якже нежива істота могла б зігрітися від бігу?!...

Я всміхнулася на вид їх здивування і згадала стару легенду про них. На мій усміх вони відповіли широким ясным сміхом, що дало мені вражіння

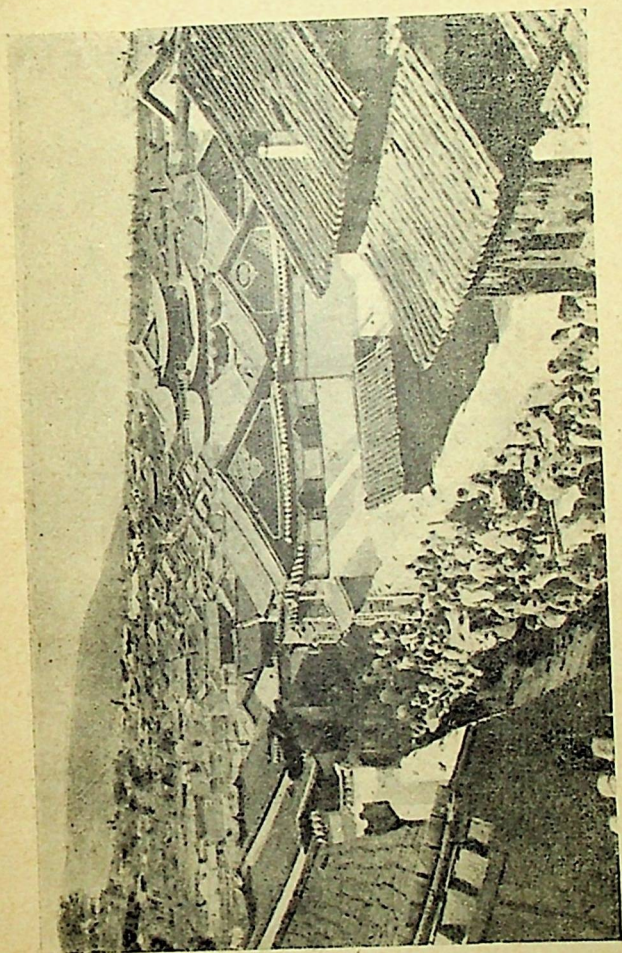
зустрінути, не перших дикунів, — а перших привітних людей на Далекому Сході.

Вдячна за цей їхній усміх, я конче хотіла залишити їм якусь памятку по собі, хоч окрім води і пляшки в мене нічого не було під рукою, а грошей я не хотіла їм давати — за привітну усмішку. Я боялася вразити їх. Тому тільки поділилася з ними решткою содової води з ледом, яка викликала на їх обличчях нове здивування. Видно такої холодної води вони ще ніколи не пили. Порожня склянка, що утримує воду у повітрі, була також предметом їх глибокого подиву.

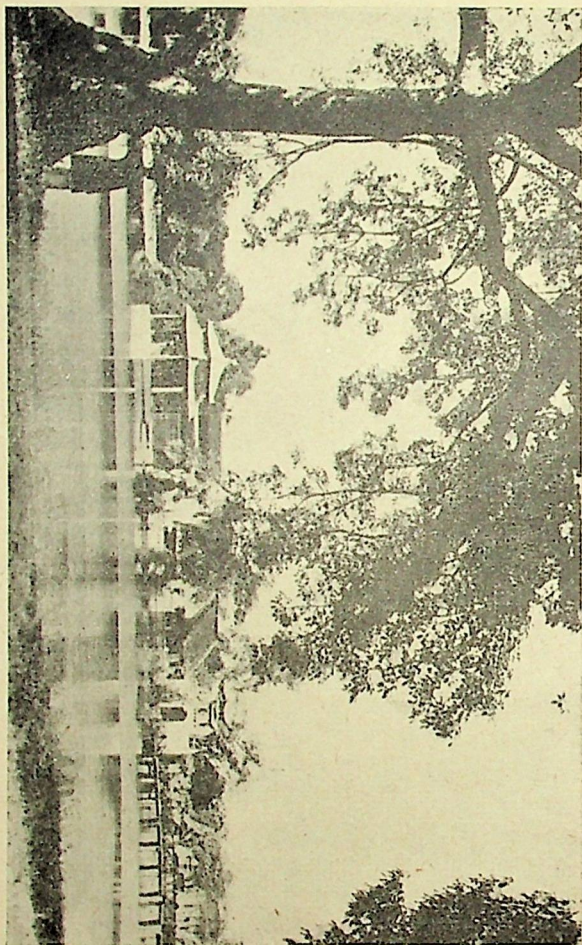
Щоб ще збільшити цей їх подив я вклала у руку одного з тих моїв блискучий кусень льоду. Він боязливо тримав його на вітвертій долоні, — здивований надприродним холодом цього прозорого каменя.

Від тепла його руки та від сонця лід поволі став танути на його очах. Нараз мій перестрашений мой схопився на рівні ноги і став утікати мов стріла.

Я зрозуміла. Він видно налякався, що не зможе віддати мені цього чудотворного каменя. Каменя, що плаче сльозами від дотику людської руки, — що сам зникає з очей. Ледви мені вдалося успокоїти та затримати другого моя, якого це чудо не менше здивувало. Я простягла до нього склянку і білу, прозору пляшку з води, хоч він трохи вагався чи прийняти їх. Видно боявся, що і вони розтануть як лід. Навіть на мене саму він став дивитися, як на велику чарівницю, що може кудись щезнути...

Китайське місто Юнан.

Парога Жаду в Ганои.

Врешті він прийняв мої скромні дарунки та став натирати пляшку руками, видно, щоб переконатися, що вона дійсно має якусь форму, — що це не якась омана. Бачучи, що вона не тане, не плаче від дотику, і не щезає з очей, він ще подув до її ушка та ще раз оглянув її з усіх боків. Врешті заспокоєний і щасливий він побіг над море, щоб набрати до неї води.

Шофер пояснив мені, що ту солону воду моря він понесе далеко, у свої високі гори, в дарунку своїй родині або своїй жінці, бо в браку соли, ця морська вода в них високо ціниться.

Ще з над берега оба мої оглядалися за мною, щоб бачити, як їх біла чарівниця швидко щезне за хмарою диму.

СТОЛИЦЯ АННАМУ — ГЮЕ.

Три дні по виїзді з Саїгону, переїхавши автотом більше як тисячу кілометрів я приїхала в Гюе, правдиве анамітське місто.

Я була захоплена ним. Над широкою рікою, що недурно зветься „Рікою Пахоців”, з обох боків лежить затоплена у буйну рістню столиця Аннаму. Повна чару, містерії і краси.

Посередині міста величава палата короля, з чудовими садами, городами і озерами. Ці озера вкриті ніжним квітом льотосу. Ціла палата огорожена довжезним муром, з вежами і височезними брамами. Перед брамами довгі мости над ровами

з водою, що бережуть доступу до мурів. Там у середині, у замку, живе молодий імператор, „Син Неба"! Навколо мурів замку притулилися оселі аннамів, з вузькими вуличками, з маленькими домиками серед садів, — у густій тіні пальм. Навіть самі тубильці видаються мені тут привітніші ніж ті з Саїгону. На вулиці чути спів і музику, — вияви радості і безтурботности. Одяги їх також кращі, мають більше кольорів, шляхотнішу лінію. Жінки в тонких, рожевих, білих або синіх обтислих туніках нагадують маленькі східні фігуринки. Їхні обличчя — таємні квіти тропіків.

*

Маючи поручення до одного вченого мандарина, користаю з вільного часу та йду його відвідати.

Над рікою, серед саду, у низькому домі під шпильастим дахом, він живе зі своєю великою родиною. Вітає і приймає мене дуже церемонно, — може надто. За багато ввічливості і уваги.

На його запити розповідаю йому про його друга з Парижа, від якого я мала до нього листа. Потім розповідаю про мою подорож, вражіння, та щойно під кінець стараюся використати це знайомство і розпитую його про життя та звичаї аннамів.

З форми його відповідей відразу розумію, що нічого не дізнаюся від нього, — бо він відповідає мені ввічливими, але зовсім порожніми словами.

Хоч я згори знала, що він великий і завзятий оборонець давніх прав і звичаїв аннамів, — він навпаки запевнює мене, що всі аннаміти дуже вдоволені зі свого підданства, — що вони подивляються французів і навіть стараються їх наслідувати...

На мій запит про релігію аннамів, знову дістаю вічливу відповідь, повну обережності та дипломатії.

Вкінці бачу його клопітливість від тих моїх питань і мушу залишити допити, обіцяючи собі пізнати життя аннамів власними очима.

Збираюся вже відходити, хоч мандарин увічливо і вперто запрошує „зробити йому честь і щастя” та лишитися в нього на вечері.

Стільки церемонної вічливості мене так бенетжить, що я навіть не вмю як слід відмовитися, хоч він напевно на це й чекав...

Перед вечерею нам приносять чай і я знайомлюся з цілою родиною.

Його донька, видно, щоб зробити мені приємність, наставляє на фонограф якусь французьку пісню, а його син показує мені свій альбом знімок з Європи, „коли він там був на студіях”.

Ми сидимо в окремому сальоні — вітальні для гостини європейців. Тут усе улаштовано на модерний лад. — Щоб тим краще закрити перед нами їхню азійську душу, — щоб ми не могли назвати їх дикунами, — щоб віддати нам, що наше, і тимсамим краще сховати своє для себе...

В їх поведінці повно виявів увічливості, уваги, та виразів задоволення з приводу „такого рід-

кого і цінного гостя”, хоч добре знаю, які їх справжні почування до людей білої раси.

На вечерю нас просить слуга в іншу кімнату. Мандарин перепрошує за скромність вечері, та за те, що нема для мене європейських страв, але він, мовляв, не сподівався візити „такого важного гостя, як я”!...

В їдальні накритий стіл на шість осіб, — шість мисочок і побіч кожної по дві довгі палочки. Приходять слуги, на тарелях приносять десять ріжних страв і кладуть їх посередині стола: чорна риба, у сосі, зелені слимаки, дикі шпараги, плівцята рекина та інша на вид чудернацька їжа. Їм та дивуюся їх тонкому смакові. З кожної тарілки набираю палочками по щипті і мачаю це у мою мисочку з рибячим, пікантним сосом. В той час мандарин все припрошує і нарікає на мою скромність. На це я відповідаю йому старою аннамітською приповідкою: „Кожного разу, як їш, зменшуй на одну мисочку рижу, — як говориш одне слово”!

Мандарин увічливо усміхнувся, хоч я помітила в його очах вираз якогось суму, — мабуть невдоволення, або жалю за те, що хтось з білих людей спрофанував своїми устами їх стару мудрість.

І я знову відчула між нами і ними цей грубий китайський мур, що відгороджує дві зовсім чужі раси, які мабуть взаємно погорджують одна одною.

Даремні зусилля зближення, зрозуміння, — приятні.

ГАНОІ — ТОНКІН

З сумом покидаю чарівне місто Гюе. Іду у Тонкін, де маю лишитися на довший побут.

Мій приїзд до Ганої був моїм другим по Саїгоні розчаруванням. Це знову європейсько кольоніальне місто, де чар і краса тропіків уступає перед мурованими домами, поверхами, тротуарами, автами, — перед нашою європейською цивілізацією. Також здивувала мене страшна спека цього міста дельти. Ні дрібки повітря, — тільки густа, гаряча пара. На білім, розпаленім мов метал, небі, не видно навіть сонця, — наче воно розтопилося, розплилося від своєї власної горячі.

Першого дня я майже не вилазила зпід холодного душу та цілу першу ніч пролежала без сну, хоч надімною крутився величезний продувник, причеплений до стелі, низько над самим ліжком.

Нічого не помагало, що вентиль роздував на всі боки одне і те саме гаряче повітря — я душилася, — і цієї ночі повірила в існування пекла на землі.

Але і до пекла можна звикнути.

Згодом я навіть полюбила Тонкін, його доли та червоні ріки, його безмежні озера рижі, його зелені оселі над водою, його тихі пагоди, повні таємности і тиші, — та його загальний вираз меланхолії. Та над усе я полюбила гори Тонкіну, куди я часто виїжджала та де я прожила багато чудових днів.

Ці гори вкриті буйною рістнею, характеричною для гарячого і вогкого клімату. Вони населені різними цікавими племенами з дивними звичаями.

Там я зустріла племена, що носять зовсім подібну форму одягів до наших колишніх жупанів та взір подібний до наших вишивок. Вони також вишивають їх хрестиками та гарними, яскравими кольорами. Але їх життя і звичаї мало подібні до наших. Це примітивні племена монгольського походження.

Ці мої виправи в дикі гори Тонкіну, нераз могли коштувати мене життя, — через мій брак досвіду.

Тямлю одного разу, як вертаючися сама з проходу в горах Шори, я постановила принести собі у хату деревцятко дикого банану, та поставити його на прикрасу у величезний дзбан у кутику моєї кімнати. Я відрізала це деревцятко при самім корені, з трудом закинула його на плече та швидко понесла вділ, щоб мене ніч не застала у лісі повнім звірюк. У моім поспіху я навіть не звернула увагу на якесь надоїдливе сичання біля мого вуха — думала якийсь комар або комаха.

Свою необережність я зрозуміла запізно, — щойно як почувла на моїй шиї слизьке тіло гадюки. В цей сам мент вона укусила мене у рамя. Зовсім відрухово, я відкинула долів ціле деревцятко банану, та щойно побачила біля нього малу скручену гадюку, якої колір шкіри був зовсім той сам, що й листки банану, між якими вона жила.

Це була небезпечна гадюка, яку тубильці називають „зрадливим листком смерти”, з огляду на її подібний вигляд до скрученого листка банану. Здовж дороги до оселі я пережила довгі хвилини непевності, не знаючи, як скоро може прийти смерть по тім укусі, — бо що укус був смертельний, я вже зрозуміла впізнавши зелену гадюку банану, про яку чимало страхів оповідають тубильці.

Врешті я прибігла до хати, звідки мій господар не тратячи часу повів мене до чародія. Він був моєю останньою надією, бо до найближчого міста, де був європейський лікар, я була б уже не доїхала, — а властиво була б доїхала запізно.

На щастя, ми застали чародія дома і він зробив надімною якісь чари, — не занедбуючи „чару” до червені розпаленого заліза, від якого засичала моя шкіра та запахла млосним запахом спаленини. Від болю я зімліла, на найбільше здивування чародія, який мабуть у цілій своїй практиці не бачив як людина мліє. — „Напів умирає”, як він потім казав мені, випитуючи про мої відчуття з того світу... Він азіят, людина найбільшої фізичної витривалости та гарту, не хотів мені повірити, що від болю хтось може зімліти. Навпаки, він уважав це за прояв якоїсь надприродної сили, якої секрет він намагався видобути від мене, — видно для своїх магічних практик. Він так мене просив, що я навіть старалася, як могла навчити його як треба мліти, але на жаль удруге не вміла йому показати, як це робиться.

Без огляду на це, від того дня він став ста-

витися до мене з незвичайною пошаною, видно далі переконаний про мою надприродну силу. Він лікував мене дуже дбайливо якимись дивними і приємно запашними мастями та кілька днів пізніше я вже й забула про те, що мені загрожувала смерть.

Люди з цієї оселі запевняли мене, що мій випадок виздоровлення можна записати до дуже рідких у статистиці укусів небезпечної гадюки.

Пізніше французький лікар пояснив мені, що до мого вирятуння напевно помогли два факти: перше мій страх і мій довгий біг, що спричинив сильне потіння та реакцію у цілому організмі, а врешті червоне залізо і моє омління, яке дозволило знахарові сильніше і довше мене припікати. Хто його знає? Кожний пояснює речі на свій лад, — зате я ще досі вдячна мому чародієві за те, що „його чари” дозволили мені побачити ще інші країни, ще далші і ще кращі.

Кілька днів пізніше я покинула ті гори і поїхала запізнатися з цікавими племенами мео та манів, яких мова, одяг і звичаї зовсім інші від мешканців дельти.

З дикими мео я жила у великій згоді і приязни. Може тому, що до них я завсіди підходила з усміхом та жестами привітання, — хоч я відразу відчула, що до європейців вони не дуже довірливі, та скоріше уникають їх. У дні великих торгів я купувала у них овочі та городовину і розпитувала їх на миги, як їх їсти чи варити; простягала до них жменю грошей, з якої вони наче птахи дзьо-

бали кілька грошів та навіть часом ще звертали решту. Я всміхалася до них на прощання, вони відсміхалися мені у відповідь і так поволі ми заводили знайомість та щораз то тісніший вузол приязни.

Поміж ними я жила наче яка королева, — всього мала вдовіль. Мео приносили мені в хату рибу, дичину та городовину, приходили помагати мені у роботі, приводили мені осідланих коней та вказували дорогу крізь їхні чудові дикі гори.

Вони такі раді бути зі мною, що без огляду на те, що я ще не розумію їх мови, вони розказують мені масу, напевне цікавих, річей. Спочатку мені було страшно соромно і досадно, що я їх не розуміла, — хоч скоро мусіла зректися науки, перед перспективою моєї подорожі довкола світу на яку мені хіба треба б було вивчити нараз не кілька мов і десятків ріжних говірок і діалектів, потрібних до довгої мандрівки.

Зате я вивчила і тепер уже досить вміло послугуюся інтернаціональним діалектом — мигами.

Часом це виходить дуже забавно, коли ще не звичні тубильці, заскочені моєю пантомімою втікають з переляком від мене, наче від злого духа. Я до них махаю руками, а вони втікають і що кілька кроків обертаються поза себе, а врешті побачивши, що я зовсім не жену за ними, зупиняються здивовані та з зацікавленням придивляються до моїх для них дуже дивних рухів, хоч я зовсім просто кличу їх рукою до себе.

Як я тільки знову замахую до них руками, вони знову схоплюються утікати і це триває так довго, аж вони звикнуть.

Іноді знову сміливіші придивляються до моїх рухів і сміються наголос, певні, що я граю для них комедію, щоб їх розвеселити.

Хоч тепер вони вже так звикли до цього способу порозумівання, що навіть на мої жести відповідають зовсім зрозумілими, хоч не подібними до моїх жестами. Це теж доказує, що спосіб нашого думання і назверхнього відчуження форми зовсім інший.

Я певна, що збоку, якби хтось з іншої оселі побачив нас, як ми порозуміваємося рухами, напевне повірив би, що мої сусіди збожеволіли від знайомства зі мною — білою жінкою.

Я сама, коли згадаю про цей спосіб розмови, ще досі розбавлена всміхаюся і навіть жалію, що у цивілізованім світі треба аж бути німим, щоб розуміти мову рук.

А скільки було забавних непорозумінь через оті жести!

Тямлю одного ранку мій найближчий сусіда, що жив недалеко від моєї хати, яку я в нього винаймала, привів мені осідланого коня. Він вів його за вуздечку, видно з пошани для мене та щоб не втомити коня, заки я його досяду. Зі здивування і радості, — це перший раз, що хтось з них згодився позичити мені свого коня, — я аж стиснула руку мого сусіда з виявом вдячності. Він з перестрахи і несподіванки відскочив від мене,

врешті оглянув пильно свою руку, і став її обнюхувати на всі боки. Спочатку я не могла стримати свого сміху, аж я згадала їх переконання, що від білих людей смердить трупом. Це мене сильно збентежило!

На щастя вид білого коника розвіяв це мое неприємне вражіння і я одним скоком опинилася на його хребті, навіть забувши зачинити двері моєї хати. Перед моїм виїздом, мій сусіда, дуже вправний у мигах, і що рідко коли бачив мене без рушниці на плечах, показав мені, що я забула у хаті мою рушницю. Я заспокоїла його показуючи на сонце, себто на те, що в саме полудне рушниця на ніщо не зможе мені придатися, — хоч я певна, що він по свому — інакше зрозумів мій жест. Він напевно зрозумів, що коли світить сонце, то білі люди стріляють і без рушниці. — Він же ж бачив, як звичайна коробка (електрична лампа) запалювалася у моїй руці і світила без сірника і вогню... Він також чув, як у моїй хатині грала ціла музика, хоч був певний, що я там була сама, — потім він навіть бачив скриньку, яку досить було торкнути моєю рукою, щоб вона зараз зачинила співати! Він уже бачив стільки див, що більше нічого не здивує його — і він уже всьому вірить. Я підігнула коника і ми разом помчали. Поміж лісами бамбусів і трощі, бананів, папоротових дерев та всяких інших, яких я навіть не знаю назви, — я летіла у сонці наче стріла.

Усі дерева завітчані весною. Так багато квітів, зелені, пахощів, сонця, що аж бере охота кричати з надміру радості.

А підімною порський коник, що рветься вперед, якби він вичував приспішене биття мого щасливого серця. Гори перебігають перед нами за горами, долини за долинами, потік за потоком, наче у магічній ліхтарні. Нараз на перехресті доріг, де я зупинилася у задумі, який вибрати напрям, я побачила двох європейців у військових костюмах, що несподівано вийшли з закруту доріжки. Теж сполоханий їх видом мій коник без наказу сам узяв круту стежину в долину та помчав нею стрімголов. За собою я почула вигуки закликів. Це здивовані моєю присутністю у тих далеких горах французи кликали, бо певно мали охоту зазнайомитися, хоч ні я ні мій коник не мали в тій хвилині такого бажання.

Ці крики, ще й мій поклик, щоб біг учвал так підбадьорили мого Пеґаза, що я навіть не знаю, як і коли ми знову опинилися побіч моєї хати, — за дві милі поза перехрестям доріг.

Чудовий був це ранок у вимріяній, самотній країні Мео!

ЮНАН

За час мого трьохлітнього побуту в Індо-Китаї, в країнах манів, мео, чорних та білих таїв, я пережила багато цікавих пригод, які може оповім іншим разом.

Тут хочу ще сказати, хоч кілька слів про стару китайську провінцію Юнан, що межує з Тибетом і Бірманією.

Далеко від моря, від європейської цивілізації Юнан ще зберіг свій давній вигляд Китаю.

Щоб доїхати з Ганої, (Тонкіну) до Юнан-Фу, столиці Юнану, треба цілих три дні, бо на час ночей поїзд зупиняється, з огляду на небезпеки лінії та піратів, яких повно скрізь у тих недоступних горах.

Хоч і без піратів не можна б сказати, щоб тій подорожі бракувало пригод. Часто зі стрімких гір на поїзди летять звали каміння та брили розмоченої дощем землі. Також часті бувають катастрофи та кількадевні перешкоди в їзді, — найбільше в час дощового сезону.

На цій короткій, всього на 460 км. лінії є аж сто сімнадцять тунелів та маса довжезних мостів. Деякі з них лучать тунелі понад стрімкими пропастями. Сама подорож, крізь ліси, гори та скелі стає довгою низкою чарівних краєвидів, що невпійманні перебігають перед вікнами поїзду.

Третього дня черепаха — поїзд, що поволесеньки здобуває недоступні гори, привозить мене врешті на висоту 2000 метрів понад рівень моря. Це серце тих гір — серце Юнану, — столиця Юнан-Фу.

Окрім краси тих гір та озер саме місто Юнан-Фу варте далекої подорожі. Старе, китайське місто, обведене грубим муром з вежами, баштами та тяжкими брамами, які як у старовину, ще досі замикається на ніч. Тут від віків нічого не змінилося та нема майже сліду нашої європейської цивілізації, бо тут кольонізаторами китайці.

Вже давно тому вони завели у країні велико-

го племени льо-льо, свої закони, свій лад — своє азійське ярмо.

У мурах міста живе правдиве китайське муравлиня і маєте таке вражіння, що ні одна особа більше вже не могла б тут зміститися. Зате за мурами міста тягнуться на десятки кілометрів святі цвинтарі, — де гробів ніхто не сміє рушити ще й у шостому поколінні.

Це один доказ більше, що китайці шанують більше вмерлих людей від живих.

Ця безмежна пошана для своїх предків та їх духів є підставою їхнього родинного життя та їхньої релігії.

Половина міста Юнан-Фу лежить на горбі, друга над рікою. Усе місто порізане вузькими, покрученими вуличками, де ніч і день повно невинного руху. Це також тому, що у браку місця в домах китайці живуть на вулиці — тут миються, їдять, шиють і працюють.

На вулиці також відбуваються торги. Сюдою переїздить довгі каравани мулів, що приходять з Тибету та різних частин далекого Китаю.

Ціле місто поділене на окремі дільниці, і в кожній з них виробляють і продають інші предмети. Дільниця продавців: шовку, вовни, перкалів, — дільниця, де різьблять золото, срібло, слоневу кість, — де кують залізо, виробляють бляху, — виливають бронзу. Дільниця, де гарбують шкіру і шиють з неї торби, сідла і жакетки.

У дільниці деревляних виробів, найважніший виріб домовини. В ці домовини кожний китаець старається забезпечитися ще за життя.

Іноді крізь густу юрбу китайських вуличок, де повно візників, носіїв, продавців та покупців, не можна перейти.

Тоді найкраще взяти окремого візника з трубою, щоб напереді трубів на знак, що у його візку переїздить важна особа. Тоді юрба китайців розступається, але треба подбати заздалегідь за те, щоб візок був заслонений зпереду, щоб люди не бачили, що замість важного мандарина там сидить тільки біла жінка. Тоді назлість не вступається.

Назагал до людей білої раси китайці ставляться ворожо, — видно бояться, щоб ми не відібрали їм їхнього краю, так як їхнім сусідам аннамітам. Нема чого дивуватись; я не раз без слова зношу вияви їх ворожнечі. Не раз за мною летіли камені з образливим словом, яких на щастя я не розуміла. Не раз свою ворожнечість до нас китайці виявляли відмовою помочі в часі небезпечних випадків подорожі, відмовою заїзду на ніч у зливний дощ, а навіть трапилося, що відмовляли продати їжу у відлюдних горах далеких мандрівок.

Найбільші труднощі я зустріла в часі, як фільмувала тубильців льо-льотів. Вони є ворогами людського зображення та завзято боронять перед апаратом своїх облич, своїх дітей та своїх пагод. Щоб скрутити там фільму, я мусіла видумувати різні хитрощі та ховатися перед ними. Це не завжди було легко та через ті фільми в Юнані я напевно наробила собі багато особистих ворогів, які переконані, що це власне мої фільми винні їх злидням. Тими фільмами, що зображають люд-

ський вигляд, я відобрала їм їхнього доброго духа, що опікується їх долею...

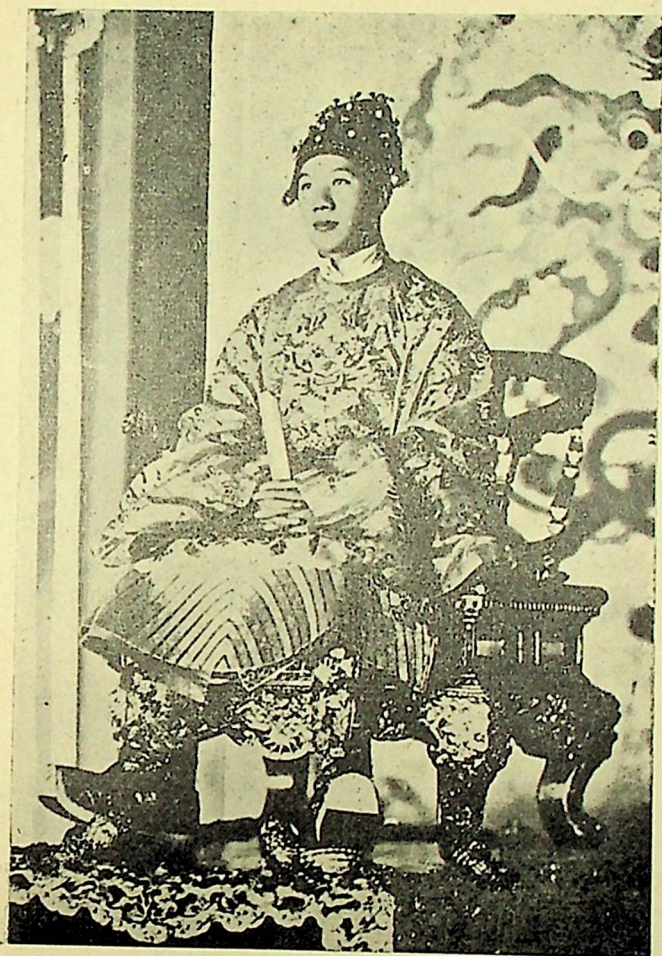
Навіть дивуюся, що мені вдалося виїхати живою з Юнану та вернутися з моїх виправ караванами аж до границі Тибету.

Треба признатися, що по довгім побуті в Юнані я навіть радісно покидаю цей край жовтої шкіри та скісних очей, їдучи на полудне до моря, до райських островів Пацифіку, які були метою моєї довгої мандрівки.

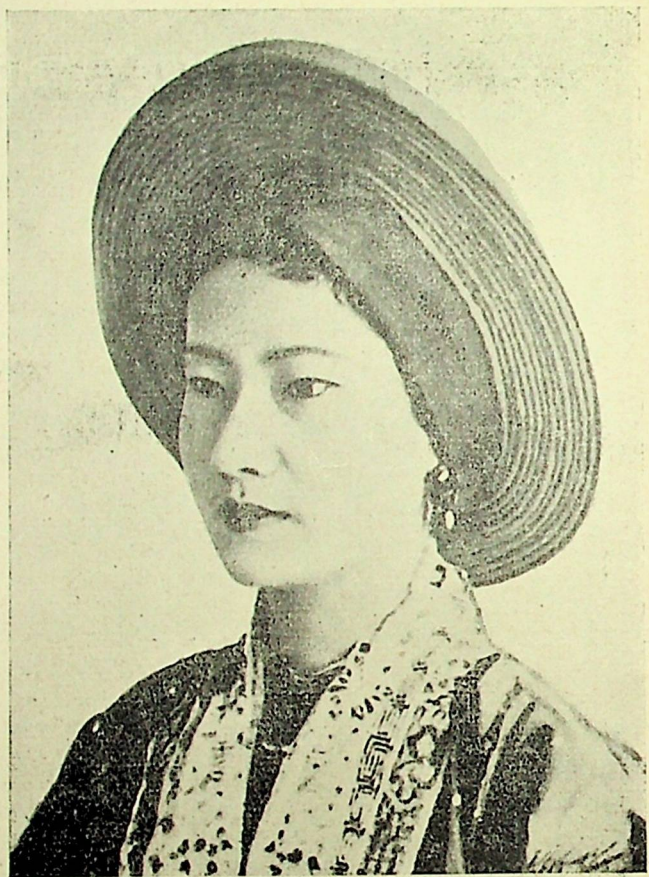
*

Вернувшись до Ганої, я застаю там „повну зиму”, себто дощевий сезон. З низько повислого над головами, сірого неба паде дрібний порошок. Паде цілими днями, тижнями, місяцями. Все довкола пересякло вогкістю й сумом. По вулицях міста, серед густої плахти мряки переходять побіч себе люди, — не помічаючи один одного, мов духи. Вони знову мріють до сонця, вже забувши про його нестерпну літню горяч. Тепер їм все видається відрадніше за цей сірий мряковинний дощ. По полях тубильці під широкими капелюхами, яких вони ніколи не покидають, бо вони хоронять їх від дощу, сонця, навіть місяця, — по колінах у воді садять рижову розсаду.

На плечах в них стирчать соломянні накидки, що штивні і задерті догори нагадують крила дивовижних птахів. Ці накидки ледви хоронять їх зігнені цілими днями плечі від дощу і холодного,

Бао-Дай, імператор Аннаму.

Молоденька імператорка Аннаму.

вогкого повітря, які спричинюють ревматизм та інші недуги.

Іноді, коли тубильці ще не встигли розсадити свого рижу на намочених полях, нараз несподівано міняється погода. Сталева куля сонця розриває непроглядне досі небо з такою силою, мовби вона цілим своїм тягарем злетіла на нього вниз. Роздерта плахта неба тут і там вкривається синіми дірами, крізь які видно височезне небо. До тих вершин підіймаються пошарпані кусні хмар, які білими кучерями підлітають угору, довжезним журавлем. Небо стає зовсім прозоре та ясне, хоч небавком його синява міняється на сталеву білину, яку розливає довкола себе як розтоплене сонце...

Одного дня мрячний холод міняється на задушну горяч, яка більшає, підбиває термометр Цельзія до сорока ступнів у тіні. По людських обличчях спливають довгі струмки поту. Обцаси їх сандалів застрягають у розтопленій асфальт вулиць. Єдина оборона перед цією духотою — не порушність мерців...

У тіні дерев лежать непорушні тубильці, сховавши свої голови під лист банану що хоронить їх бодай від мускітів. Вони вичікують першого подуву вітру, що під вечір прилетить від моря, — або й ні!...

Іноді він цілими тижнями бродить по морях, аж нарешті надлетить на землю розлюченим тифоном, що нищить довкола себе цілі оселі, цілі простори. Позриває дахи з домів, валить мури, вириває дерева, — і на кілька годин відсвіжить повітря... А потім знову спекота зі сталевого не-

ба, неймовірна вогкість та задуха від застоюлого повітря.

В яскравому світлі сонця непорушний краєвид пальм та бамбусів, на яких ні один листок не ворухнеться, нагадує театральну обстанову у білих рефлекторах, серед якої люди з висохлими горлами, запеченими устами та прибитим виглядом нагадують духів, що терплять за незнану вину своїх предків. Тут усякі небезпеки і злидні чигають на людей з усіх усюдів: з неба, від землі, від повітря, води, лісу, тварин, від моря, навіть від сонця!

І як тут не збайдужіти, як не стати фаталістом? Як тут не вірити у злих, мстивих і могутніх геніїв, — яких ніколи не треба забувати, але завжди вистерігатися та боятися? — Вони не оминуть ніякої нагоди, щоби суворо не покарати людини.

Мені здається, що це не темрява аннамітського народу, а їх підсоння виткало цю їхню забобонну недовірливу вдачу.

*

Спека починає мати на мене якнайпоганіший вплив — я сама байдужнію. Депресія бере верх надімною, я вагаюся у виборі.

Цілими вечорами слухаю металевого співу пільних коників — звістунів „постійної погоди” — себто дальших гарячих, задушних днів. Трудно повірити, що десь там далеко ще існують такі люди мрійники, що зідхають за сонцем.

Зате я з перечуленням згадую нашу гірську зиму, ледівці на стріхах та сніжну заверюху. Щастям мені видається доторкнутися кусня льоду, у

повні долоні набрати снігу, і в розширені легені глибоко втягнути легке замерзле повітря.

Сьогодні мені здається, що я готова відректися своєї подорожі крізь моря та „райські” острови, щоб якнайшвидше вернутися в мою білу країну снігу.

Саме завтра відїздить до Європи літак. За два тижні гуляти по вершках Карпат! Там певно ще зима, ще не розтанув сніг.

Хоч трохи відсвіжити мої спалені сили, хоч на мить відпочити! Хоч, без огляду на цю несподівану втому, я вже не вмю відректися своєї так довго плянованої подорожі. Не вмю зрозуміти, що мрію краще лишити невловною, що її осягнення це перший етап, де родиться нова „недосяжна” мрія...

ПОЛЮВАННЯ НА ТИГРА

Врешті їду в Ляос завітатися з іще одним цікавим племенем колишніх таїв, — з безжурними ляосянами.

Привітні, усміхнені, завсіди готові до балачки і забави, ляосяни живуть у горах, здовж ріки Меконгу. Живуть з дня на день, — без великих зусиль, — чим Бог дав. У ріці у них повно риби, на деревах повно овочів, у лісах звірюк, на які вони полюють. По випалених горах вони сіють трохи рижу, — саме стільки, скільки треба, щоб прожити. Живуть примітивним життям племен гарячих країн, яким не треба теплих, щільних хат, ані одя-

гу на зиму, — яким природа весь рік постачає свіжих овочів та свіжої поживи.

Без надміру праці, без турбот про голод, з дуже малими вимогами, ляосяни стали найбільше лінивим та безжурним племенем цілого Індо-Китаю. Хоч вони не є дикунами без віри ні історії. Навпаки їхній край колись був одним з найбагатіших, — край золота, що стягав на себе зависть усіх сусідів. Тоді Ляос мав своїх славних королів, свої окремі права, своє мистецтво, свою культуру. Ще й досі залишилися зразки їхніх святинь і різьб та незрівнянні багаті тканини.

Довгі війни зі Сіямом, Аннамом та кмерами зовсім знищили цей колись багатий край. Тому тепер так мало лишилося ляосян, — може й тому їм відпала охота набувати нові багатства, які завсіди прийде хтось сильніший їм відібрати.

Можу навіть сказати, що в часі мого побуту в Ляосі я більше бачила звірюк, ніж людей з огляду на полювання, в яких я любила брати „активну участь”, — глядача. Єдиною моєю ціллю тих полквань було дістатися до серця джунглів, куди самотна людина не має доступу.

Моя перша зустріч з тигром записана в моїх споминах як незабутня пригода. На тих ловах нас було шість європейців, себто п'ять мисливих і я новичка. Окрім нас було теж кілька ляосян, які своїми таємними способами мали нагнати на нас диких звірів. Справді нам недовго прийшлося чекати. Схована за галуззя, напружено вичікуючи появи звірюк, я не сміла ворухнутися — боялася за голосно віддихати...

Нараз ми почули звуки музики, що означало близькість тигра. Про це нас повідомляли лясяни умовними тонами дудки. Незадовго з того самого боку, звідки ми зачули дудку, за яких сто метрів від нас із гущавини з'явився сам її король, — тигр, який біг просто на нас. Мої вчителі ловів, — великі джентельмени, попередньо рішили дати мені першенство стріляти, щоб я потім могла похвалитися тим незвичайним для жінки трофеем. Майже одночасно з появою тигра я побачила, як мій сусіда дає мені знаки, щоб уже стріляти, бо я сама наче замагнетизована виглядом цього короля джунглі, зовсім забула про мою рушницю. Нараз послужна наказові я з поспіхом приложила рушницю і вистрілила просто „в вухо тигра”, від чого на жаль не тигр, а я сама перевернулася на землю.

Тепер я всміхаюся — зате тоді...

Відскок зле приложеної рушниці був за сильний на моє непривичне рамя. Я втратила рівновагу та замість трофеем раз на завсіди покрила мої імя „новика” — соромом.

На щастя мій сусіда поправив мій промах, інакше розлючений тигр був би налетів просто на мене.

Хоч мертвий, він так нагадував величезного kota, що я відрухово схилилася над ним, щоб погладити його чудову шерсть.

Ці тигри в Ляосі це найбільші вороги тубильців. Нема дня, щоб хтось не впав жертвою тих страшних володарів джунглі.

Вони теж найбільше причинилися до зменшення людности у цій чудовій і багатій країні.

ВІНЧАННЯ БАО-ДАЯ, ІМПЕРАТОРА АННАМУ

З Ляосу я вернулася в Гюе та користуючись запросинами моїх знайомих французів, поселяюся в них на кілька тижнів. Це молоде подружжя, звісного в Індо-Китаї архітекта, — який недавно одружився з моєю знайомою з подорожі. Хоч я для них майже чужа, вони приймають мене з широкою гостинністю кольоністів. Для мене елегантна кімната, при ній окрема лазничка, — на мої послуги служниця, прачка, авто. Почуваю себе наче королева. З дня на день більшає наша приязнь. Вечорами я ділюся з ними моїми скромними відомостями з історії мого краю, — де мій ентузіязм і любов часто заступають знання!... Вони з захопленням відкривають незнані їм сторінки життя та минулого існування України. В заміну за те оповідають мені чимало цікавих легенд Далекого Сходу, які не менше цікавлять мене.

Кілька днів по моїм приїзді, одного ранку пан Курже пропонує мені повезти мене в палату імператора, яку він саме відновлював та декорував. З радістю приймаю ці незвичайні запросини, які дозволять мені врешті побачити заборонену палату, парк та імператорські кімнати, — певно повні старовинних чудових меблів!... Автом переїздимо через широку ріку „Пахоців”, через аннамітське місто, та врешті їздимо на високий луковий міст, який веде до старовинної брами палати, окруженої височезним муром.

Перед входом нас зупиняє сторожа. Без огляду на щоденні візити пана Курже тут таки

оглядають офіційний дозвіл, — у тому випадку жовту відзнаку. Врешті й передімною відчиняються заборонені ворота, куди я входжу в ролі „маллярки”!...

За ворітьми величезний парк. Повно найкращих дерев тропіків, кущів та квітів. Усюди гладкі доріжки, зелень та пахощі. Далі входимо через різьблені, золоті ворота, та на подвіря виложене мармуровими плитами. Ще далі сама палата під шпильастим дахом — низька, трохи посіріла, на вид непоказна. Щойно з близька подивляю гарні зразки різьби у камені та у дереві.

Усередині передсвяточний нелад. Усі меблі позісовувані попід стінами. Тонко різьблені меблі зі старинних часів.

— Усі вони підуть до імператорського музею! — пояснює мені пан Курже.

— Яка шкода! Ви думаєте, що модерні меблі краще підійдуть до цієї палати китайського стилю? — я спитала несміло.

— Я цього не думаю. Це бажання Бао-Дая. Ви певно вже знаєте, що він скінчив свою освіту у Франції, таксамо як і його наречена. Вона навіть християнка. Вони видно відвикнули від старовини та воліють модерний стиль, — трохи більше модерних вигод, ніж їх міг би їм дати цей старий дім. Ви зараз самі побачите їхній сальон, який я вже майже викінчив.

При вході я дійсно аж ахнула від несподіванки! Це був найкращий модерний сальон, який я досі бачила. Почавши від ясної барви стін, — низьких атласових фотелів, аж до рефлексивного

освітлення, яке впливало незнати звідки. У глибині — великий декоративний образ, — довкола багато простору, гармонії.

Я не могла стримати своїх виразів подиву.

— Щойно тепер розумію, чому ви не дуже жалієте за старинними меблями. Я сама згодилась би на таку заміну!...

Пан Курже, видно вдоволений тим компліментом, відповів:

— Я радий, що вам подобається моя декорація, — хоч я теж розумію ваш жаль за старовиною. Я сам волів би прибрати такий сальон у новім модернім домі, ніж змінити цю старинну кам'яну фортецю. Заводити у ній електрику, теплу воду, — обвалювати в ній стіни, стелі, підлоги... Але годі! Я не міг переконати Бао-Дая: аннамітська традиція вимагає, щоб імператор жив на лад своїх предків, — щонайменше у цій самій палаті, щоб хоч назверх була ілюзія!...

— А сам Бао-Дай? Чиж би він уже зовсім позбувся своєї давньої традиції? Чи так зовсім зевропейщився?

— Поправді, не знаю! Не думаю! Ви знаєте, раса аннамітів не любить звірюватися! Вони ніколи не виявляють своїх правдивих почувань. Цього навіть студії в Європі їх не навчать. Вони завсіди лишаться стримані, таємні! Без огляду на те, що в Європі Бао-Дай жив зовсім по європейськи, відколи він вернувся до свого краю він знову став чистим аннамітом. Він одягається, їсть і живе по аннамітськи. Хоч він уже не може позбутися деяких наших звичок, — як тепла ванна, душ, чарка

доброго вина і перед французьким протекторатом він уміє виглядати на модерну людину, з європейською освітою, людину, яку нелегко зацитювати подарунком дорогого авта, або „золотої шаблі”! Проте, перед своїми мандаринами та своїм народом, він мусить бути аннамітським та тільки аннамітським імператором. Це потрійне життя, це напевно нелегка справа!...

— Чи, дійсно він не міг би менше схилити голови перед вашим протекторатом?...

— Тоді наш протекторат ще більше обмежив би його владу, — ще вужчим стало б його коло діяльності, щораз то менше він міг би зробити для свого народу, краю! Мені здається, що у сучасному стані Аннаму, він вибрав найкращу лінію!

— Щоб і вівця не здохла і вовк був ситий! Сумно! — я докинула скептично, та в тій самій хвилині пожалувала своїх слів, маючи вражіння, що без огляду на вільнодумність пана Курже, вони таки вразили його патріотизм француза.

З сальону ми вийшли на терасу. Доріжкою до нас надходив якийсь аннаміт. „Певно, якийсь мандарин”, я подумала.

Пан Курже швидко глипнув на мене і тихо завважив:

— Маю правдивого пеха!

— Чому-ж це?...

Він вже не встиг відповісти, як аннаміт у жовтому одязі підійшов до нас та простяг до нього руку.

— Добрий день, пане Курже, — привітав його чисто французькою мовою. — Ви, бачу вже

при роботі? Знаєте, на мою думку, ваш салон ще кращий у дійсності, ніж він виглядав на проекті. Це дуже рідко трапляється!

— Я незвичайно радий тим вашим признанням, сір, — відповів пан Курже.

Сір, сір, сір, — загомоніло мені в вухах. Я стояла перед самим імператором Аннаму і не виходила зі здивування, бо на вид він нічим не різнився від інших „смертних” аннамів, хіба своєю молодістю та красою. Я навіть помітила, що його поведінка супроти нас мала в собі далеко більше природности та свободи, ніж у тих аннамів з французькою освітою, яких я вже зустрічала.

— Дозвольте, сір, представити мав мою знайому, звісну малярку! Я дозволив собі показати їй вашу палату, щоб почути її цінну критику та може і скористати з деяких її рад — додав пан Курже видно на виправдання. По тих словах Бао-Дай простяг до мене свою виплекану руку.

— Дуже радий з цієї візити. Дуже мені приємно пізнати таку молоду малярську славу. Може я міг би зазнати і цієї приємности, пізнати ваші малюнки? — спитав він незвичайно ввічливо.

Від тих його слів я ще більше зніяковіла. „Мої малюнки”?...

— Яка шкода, що я тільки в переїзді... та на дуже коротко у вашій столиці... Теж на жаль увесь мій мистецький багаж уже відплив до Європи, — відповіла я рада з цього викруту, хоч лиха за те, що мусіла брехати перед „ясним” обличчям Бао-Дая.

Замість виразу здивування він увічливо всміхнувся, та докинув:

— Подвійна шкода для нас, — хоч сподіваюся, що день вашого відїзду ще не такий близький! — Може ще щось намалюєте — додав зін та знову звернувся до пана Курже.

— Чи сьогодні нічого не стоїть вам на перешкодї до партїї тенїсу?

— Нічого! З великою приємністю!...

— В такому разї я чекатиму на вас в пятїй! А може ви волїли би, щоб ми грали партїю в чотири, — з вашою знайомою?..

— Я вам дуже вдячна за цю увагу сїр, — я відповіла, відчуваючи штивність цього слова в моїх устах, — слова, яке я вимовляла вперше у життї. — На жаль я сьогодні занята, їду на могилу імператора Тю-Дюка!...

Я доглянула ледви помітний рух його вїй, мабуть на думку про те, що я чужинка поїду на грїб його вуйка, тодї коли він буде грати в тенїс з французом!... А може це тїльки тому, що ця моя візита на гробах його предків була йому неприємна?...

— Це нічого! Колись іншим разом, — вкинув він з однаковою ввічливістю, та на прощання не знати чому легко схилився передїмною — по ананамїтському, замість подати менї руку, як на привітання. Я відклонила ся нижче ніж звичайно, та Бао-Дай відїйшов ще раз оглянути свою відновлену палату.

— Уфффф! — відїтхнув з полегшею пан Кур-

же, ледви за імператором зачинилися двері. — Який пех!...

— Чому-ж аж такий пех?...

— Бо, це вже другий раз він зустрічає мене в товаристві жінки у його палаті! І це завжди тоді, коли його мандарини запевняють мене про „відсутність імператора"! Вони видно навмисне так обдурують нас та його, щоб ми якнайрідше зустрічалися, — щоб якнайкраще відгородити його від нас!... Через те такі непорозуміння!...

— Чи така зустріч може мати для вас якісь небажані наслідки?...

— Ні, не думаю, — тимбільше, що ця зустріч очевидно не була така неприємна для нього.

— Ви сильно переборщуєте у чемности!

— О, ні, ні! Відколи він вернувся до Аннаму, з огляду на його обережну сторожу, йому не часто трапляється зустрічати жінок, — до чого в Парижі він був досить звик. Над його життям мандарини розтягли надто сувору контролю, з якої він, як школяр, любить час-до-часу вихопитися. Пригадую собі одного вечора перепелох та паніку у цілому місті через звичайну примху Бао-Дая. Усе місто було заворушене, шукало за своїм імператором. Деякі мандарини вже навіть оплакували його втрату та підозривали себе взаємно в атентаті, хоч Бао-Дай попросту маючи охоту трохи розвеселитися пішов до нашої каварні на чарку вина...

— Чи-ж він мусить аж утікати, коли хоче піти до каварні?

— Ні, — тільки тим разом він хотів бути свобідний, без хороводу своїх невідступних ман-

даринів та зовсім інкогніто. Він навіть був переодягся у костюм свого слуги та змінив голос перед сторожею, щоб ніхто не знав про його ескападу. Хоч мандарини пронюхали його відсутність, — навіть через зачинені двері його кімнати! Від того дня вони ще пильніше стали берегти його. Тепер, навіть коли я граю з ним у теніс то нам асистує один, а то й кількох мандаринів!...

— Чи ж би Бао-Дай не мав голосу у справах свого особистого життя? — я спитала наївно.

— Мені часом здається, що він тільки у дрібничках так легко уступає, видно, щоб тим краще могли рішати у важніших справах! Зрештою це нам покаже його майбутнє панування. Він прецінь ще дитина, — йому всього двацять один рік.

На цю увагу я засміялася.

— Чому?

— Чому сміюся?... Бо, звичайно я не звикла аж так бентежитися на сам вигляд „дитини”...

— Справді? Як бачу, по вас зовсім не видно, коли ви бентежитесь, а коли ні!

— Я дуже рада з того, що я не виявила мого збентеження та що ви навіть не догадалися про його причину. Краще мені признатися перед вами, що найбільше збентежила мене моя фальшива ситуація! „Мої образи”! „Моя малярська слава”!? Сьогодні це я вдруге жалію, що я справді не малярка.

— Мушу попросити у вас вибачення, за цей очевидно неприємний для вас викрут, хоч для мене це було єдине можливе виправдання!...

— Не просіть вибачення за те, що моєю цінкістю я наробила вам стільки клопотів. Найсумніше, що я вже більше ніколи не зможу стати перед його дійсно яким обличчям.

— Чому-ж це?... Навпаки, я навіть певний, що він невдовзі запросить і вас заграти у теніс, або на чай до своєї нареченої, — та вже напевно на своє вінчання.

— Його вінчання? Коли?

— За три тижні! Двацять п'ятого березня.

— Коли мене вже тут не буде! Яж намітила відіхати п'ятнадцятого!...

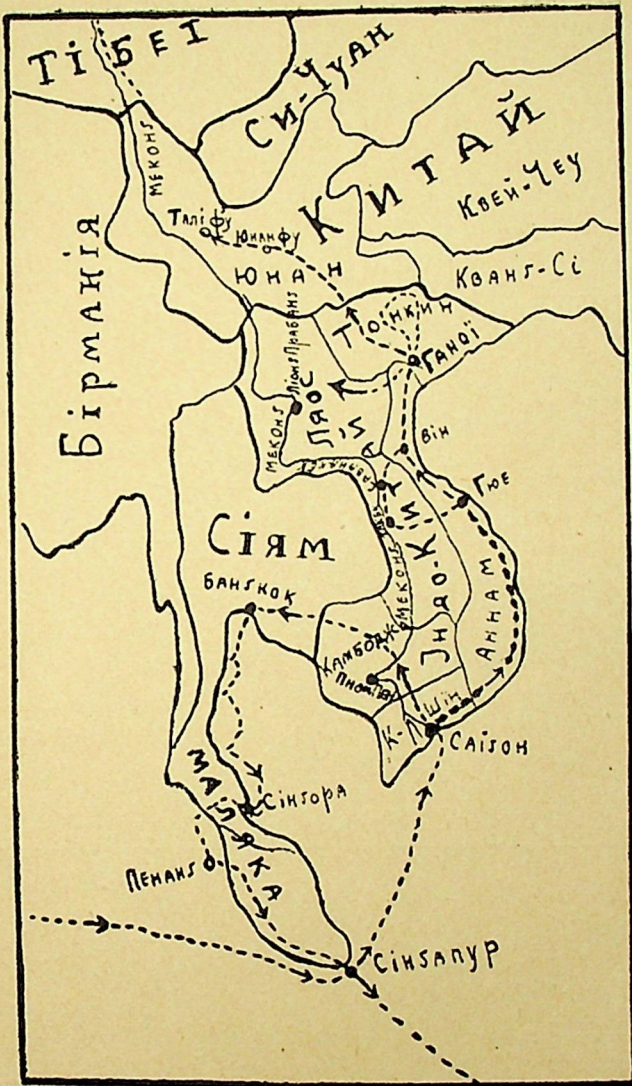
— Нічого легшого, як переставити дату вашого від'їзду. Це ми зробимо спільними силами. Десять днів більше, чи менше серед вашої довгої мандрівки! Хіба варта посвятити їх на імператорське вінчання? ні?

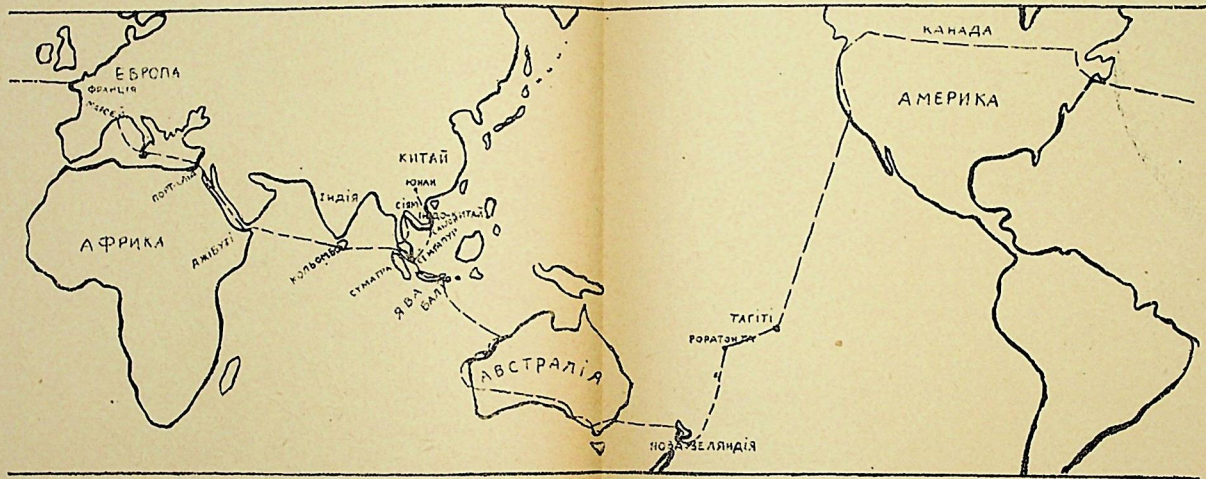
— Певно, що варто, — хоч...

— Нема ніякого „хоч“. Зрештою це ми вже без вас рішили. Тереса вже навіть рішила яку вона вшиє для вас сукню на це вінчання. Ви-ж хіба знаєте, що це її пасія, та що в цьому вона має непомильний хист.

— І ви думаєте, що я дозволю їй сидіти за голкою, тоді коли я цілими днями розіжджаю на прогульки?...

— Хто-ж би бачив сидіти за голкою? Це робить її аннамітська швачка. Тереса тільки видумує, вирисовує модель, критикує, — та часом приміряє. Зрештою це все деталі. Найважніше, що ми не випустимо вас так скоро з нашої в'язниці.

Мій шлях подорожі довкола світа.

— Зовсім приємна вязниця!.. В самого Бао-Дая мені напевне не було б краще!..

—Цить, не так голосно! — він шепнув підвівши голову вгору. Там справді перед відчиненим вікном ми побачили Бао-Дая. На моє щастя він мабуть не почув мого надто фаміліярного вислову, бо його обличчя лишилося непорушне, як у сні або якійсь мрії.

Врешті ми зреклися оглядин горішніх кімнат, яких доступу пильнував сам їх власник. Довше не чекаючи ми рішили покинути парк. Відходячи пан Курже засміявся:

— Я певний, що він навмисне підійшов до того вікна, та напевно чув кінець нашої розмови, — яка зробила йому деяку приємність...

— Ви кепкуєте собі з мене?...

— Зовсім ні! Звичайно він далеко стриманіший у відносинах до жінок, але ви дечим нагадуєте його паризьку любов, — якої він ще не встиг забути...

— Це для мене не комплімент.

— Для вас ніюдин комплімент не за великий. Мені навіть часом здається, що щоб здобути вашу симпатію то найкраще не звертати на вас найменшої уваги...

— Так чому-ж ви сами не попробуйте цього способу?...

— На це мені на жаль не залишається досить часу! Ви вже страшите мене своїм відїздом.

— Яка різниця, десять днів скоріше чи пізніше, — я повторила його власні слова.

— Для мене велика!..

Я перебила його, якби боялася його дальших слів.

— Зате для мене... Ціле моє життя перебігло між одним і другим відїздом, найчастіше в боротьбі межі двома суперечними почуваннями. Я вже загартована.

— Чи ця погоня, ці відречення, ще не огірчили вас? Не втомили?

— Ще ні! Зате колись, — колись пізніше я зумію вдвоє, втриє краще оцінити щастя та спокій такого ось як ваше життя. Тільки, що моя пристань не буде палатою, — а під солом'яною стріхою, — десь там у глухих Карнатах!... Довкола хати ряди кострубатих соняшників, — та пелехатих мальв. За садом воркотіння прозорого струмка. Затишна, вимріяна пристань!...

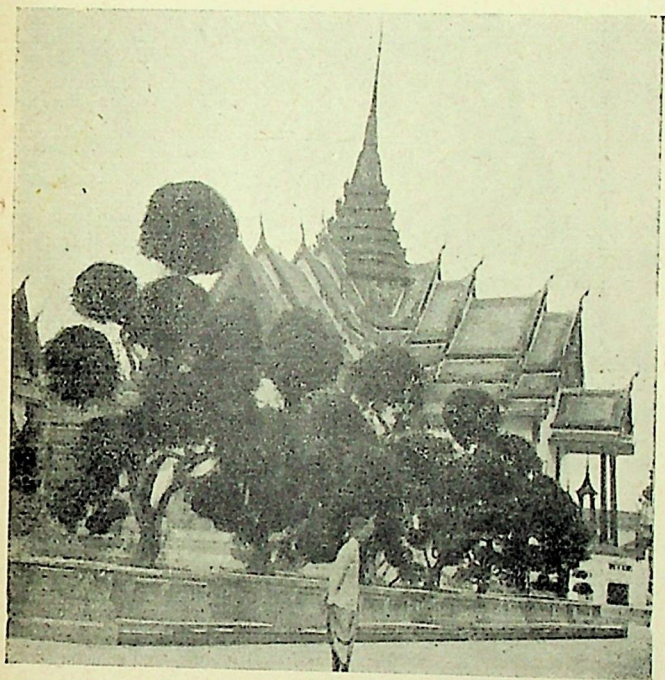
— В якій ви мабуть ще краще зумієте згадувати — і знову відхати за морем та за далекими обрїями.

— Може!...

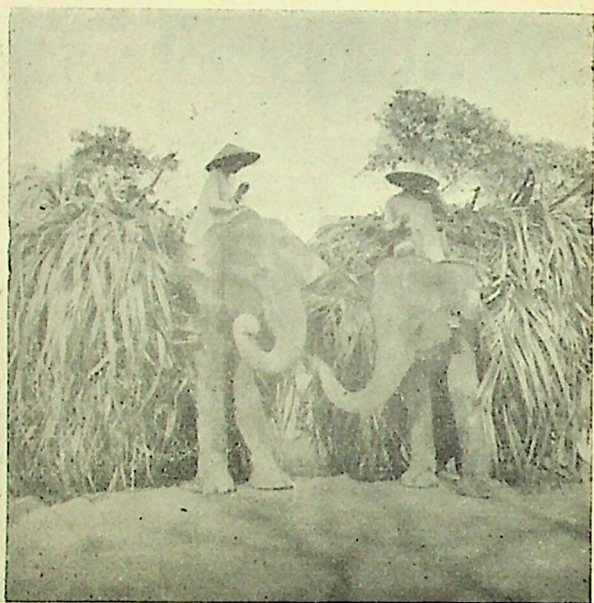
Ми доходили до воріт, перед якими чекало на нас авто, яке мало відвезти нас на пляжу. Там ми мали зустрінутися з Тересою та з кількома знайомими.

*

Останнє примірювання сукні. Золотоволоса Тереса стоїть передімною на колінах, — майстерно укладає мій довжезний трен. Щоб не думати про цей трен, — в який я напевно заплентаюся, може навіть перед самим імператором, — я дивлюся вгору, — оглядаю у дзеркалі незвичайно гарну лі-

Музей мистецтва з Пном-Пені.

Освоені слоні з поживою на один день.

нію білої обтислої сукні. Ніяких фалдів, фальбан, ні зморшків, ні інших прикрас. Тільки білина та пухкі волокна сукні нагадують мені сніг у сонці... Сніг моїх Карпат...

Своїм хистом та досконало обдуманною формою сукні Тереса надала мому тілу незвичайної силуетки. Видовжену, струнку, поширену в раменах та таку вузьку в бедрах, що я вперше маю враження бути справжньою модерною жінкою, — жінкою з журналу мод...

Якби тільки не цей хвіст з заду?... — придумую способи, якби то мені відчепитися від нього, хоч не знаходжу нічого, не сміючи зробити уваги ввічливій Тересі, щоб тим не вразити її...

Хтось стукає у двері.

— Заходьте! — гукає Тереса.

У дзеркалі бачу постать Алена. Він став непорушно у дверях, видно надто здивований цією метаморфозою.

— Браво Тересо! — похвалив він. — Як бачиш я не витерпів чекати в сальоні, — надто був цікавий. Ти справжня чародійка, — з нашої волоцюги ти зробила царівну з тисяча і одної ночі!...

— А як вам удалася партія тенісу? — спитала я, щоб змінити тему, бо мене починало вже журити: „Чи Тереса справді байдужа на ті його залицянки до мене, — чи тільки аж така гостинна?...”

Вона саме підвелася з землі та долонею розтерла свій хребет, який видно затерп від такого довгого зігнення. Вона станула собі трохи збоку, щоб краще побачити мене цілу, легко схилила на

плече своєю золотою головою та прижмурила сине око!

— Ну як? — кинула вона самовпевнений запит у бік свого мужа.

— Ти це зробила чудово! Це найкраща сукня із твоїх рук!...

— А як ви себе у ній почуваете, Софі?... Чи поганіше ніж у штанах?...

Але Тереса не дала мені часу відповісти. Обертає мною довкола і дає наказ пройтися вздовж по кімнаті. Я йду вперед, вбік та врешті навмисне гостро завертаю назад, щоб зараз заплутатися у мій за довгий „хвіст“, і тим без слова переконати Тересу про його недоцільність. Але на жаль трен сам обернувся за сукнею та м'яко ляг хвилями побіч моїх ніг. Хвилі навіть зовсім гарні, — гармонійні, маєстатичні. Нема вже ради та притоки критикувати їх...

— Отже? — питає Тереса з дивним усміхом.

— Сукня безумовно чудова.

— Але чи вигідна, чи свobodно в ній почуваетесь?...

— Горою зовсім свobodно, — тільки ось долом... Ніби... ніби трохи спутана.

— Ха, ха, ха! — рознісся її срібний сміх. — Я спутала мандрівну птаху, а вона тільки загикується!... Навіть не посміє поскаржитися!?... Ха, ха, ха!... Бідна довгохвоста птахо!... Зрештою ваша правда, Софі! Ця сукня для вас буде ще краща без цього трену!... Але!... Ті-Яй, дай мені швидше ножиці!!!

Кілька хвилин пізніше я стояла посередині кімнати вже без трену, — та з радости сама стала танцювати вальса.

*

В день імператорського шлюбу, ціле місто засяло яскравими кольорами, усюди грала музика, панував святошний настрій, — хоч ми європейці не могли брати участі у святі місцевого обряду. Мандарини рішили, що шлюб відбудеться зовсім інтимно, видно, щоб не огірчити аннамітського народу тим, що їх імператор жениться з християнкою...

Тому весь обряд зачався і скінчився за високими мурами палати, — без традиційних аннамітських походів, без прилюдних забав, без гучного бенкету. Тільки на другий день в окремій палаті Бао-Дай дав напів інтимне прийняття для європейців.

Перед брамою наше авто зупинила аннамітська сторожа у золочених одностроях. Вони перевірили запрошення, хоч цього видно не вистачило, бо кілька кроків далі, спеціальний мандарин — (вони всі мандарини!) — перевірював ідентичність осіб, які входили.

Його шпигунська міна та церемонні, хоч не завжди дискретні питання забавляли мене. На вид мого запрошення він спитав, на чие поручення мені його видано. На що пан Курже дозволив собі на приємність відповісти: „На поручення сіра Бао-Дая!...”

— Ах, вибачайте, я не пізнав вас, пані! Правда, я вас бачив...

— Не шкодить! — перебив йому пан Курже і врешті ми щасливо перейшли ворота. Я зацікавлена спитала:

— Пощо стільки заходів та труднощів?...

— Зрозуміло, щоб не пропустити непрошених гостей. Аматорів напевно чимало!...

— Він же і так не міг знати, чи це саме я! На запрошенні нема фотографії і приїзжих гостей, як ви самі казали, буде багато!

— Будьте спокійні, він усіх знає. Тим більше вас. Він напевне вже знає, який був ваш останній флірт та докладний рік вашого уродження! Іноді він це краще знає від самої заінтересованої особи! Це його спеціальність!...

— Так чому-ж він казав, що не пізнав мене? Хоч, поправді, я не пригадую собі, щоб я колись його бачила!...

— Його спеціальність теж бути якнайменше помітним. А що він відразу не пізнав вас, це нічого дивного. Я сам ледве вірю очам...

— Так легко вас здивувати? Ви архітект, ви повинні з більшою легкістю передбачити ефект зміненої декорації. Зрештою ці ваші непоправні компліменти починають навіть бути образливі. Тересо, хоч ви повинні заборонити йому тих надто „джентельменських” манер! — я докинула майже винувато в її бік.

— Навпаки! Я віддавна плянувала ваш флірт, — я була певна його, та незвичайно рада, що врешті Ален признав мені смак у виборі моїх приятельок! — відповіла жінка, як завжди, напів по-важно, напів жартом.

Усередині палати панував незвичайно урочистий настрій. Велика саля була переповнена європейцями з цілого Індо-Китаю. Усі стояли звернені до естради. Там сидів Бао-Дай побіч своєї жінки. Обое в жовтих аннамітських одягах. Побіч них кількох міністрів та визначних мандаринів.

Нагорі галерія набита аннамітськими княжими в ясных одягах та з жовтими турбанами на головах. З другого боку галерія мандаринів.

Без огляду на натовп, на салі можна було почути тикання годинника. Бао-Дай зачав свою коротку промову привітів та чемностей, яку він закінчив тими словами. „Сподіваюся, що мури цієї салі ще нераз злучать нас тут, спільною радістю та спільним весіллям!...”

По промові загреміли оплески, згори вдарили перші звуки французького, потім аннамітського маршу, в часі гри ніхто не посмів ворухнутися зі свого місця, — всі стояли напозір.

Врешті музика затихла, — починався бенкет.

Ми пішли бічним входом у буфет та там заняли у кутику, на підвищенні маленький стіл. Здовж цілої салі стояв пишно накритий стіл, з найкращими стравами, — на мій жаль чисто європейськими.

З другого боку салі стали входити перші пари, французьких губернаторів зі своїми жінками в товаристві Бао-Дая та імператорки. Цього вечора її чарівний вигляд мав у собі ще більше пишноти ніж звичайно. Хоч від інших аннамітських дам її одяг відрізнявся тільки трохи вищим турбаном

та її постать справжньою королівською маєстатичністю.

— Бачите — сказав пан Курже — ці всі дами та панове, це сама „сметанка” індо-китайських кольоністів. За Бао-Даєм губернатор з Ганої, далі вищий резидент з Саїгону, побіч них наші міністри...

— А ця гарна дама у голубій сукні побіч стіни?

— Це сестра імператорки, — баронова Дідло.

— Чи існують аннамітські барони?

— Ні! Її чоловік європейець, француз, — навіть богач!...

— Який цікавий у неї тип, майже європейський. Де подівся її аннамітський сплющений ніс, сильно скісні очі, жовта шкіра?

— Між аннамітською аристократією часто можна зустрінути цей шляхотний, виплеканий жіночий тип. Їх краси не знищило ні сонце, ні голод, ні надто великі спеки, від яких вони ховаються у своїх продувних, грубомурих домах. Зрештою пані Дідло, як теж її сестра прожили багато літ в Європі, де їх краса ще більше вишляхотніла, а з огляду на наш лагідніший клімат, подекуди набрала європейського забарвлення.

До нас саме підійшов якийсь мандарин, знайомий пана Курже.

— Добрий вечір, привитав він. — Я дуже, дуже радий бачити вас...

— Сідайте, будь ласка!

— Спасибі, — дуже буде приємно, — відповів він ще раз кланяючись. Він поволі став ви-

тягати з набитої коперти кілька карток, та церемонійним жестом, — видно щоб ним підкреслити його вартість, — простяг їх до нас. „На спомин з цього вечора“!...

Я оглядала з захопленням ці прегарні знімки Бао-Дая та його дружини, де вони обое одягнені в імператорські аннамітські та ще пишніші ніж цього вечора одяги.

— Який приємний та цінний спомин — подякував пан Курже.

— Я саме думав, що це зробить вам приємність!...

— Дуже це ввічливо з вашого боку та ми незвичайно вдячні за вашу увагу!

— Які вони обое гарні! — я вигукнула інстинктивно, та враз зрозумівши, що такий надто фамілійний оклик з мого боку міг видатися мандаринові за хулу, хоч поправити його було вже годі. Замість виразу хоч-би здивування, цей церемонний мандарин увічливо відповів.

— Ми дуже вражливі, пані, на ваше признання... Я певне буду мати ще приємність бачити вас цього вечора, хоч тепер мушу відійти! Бачу, що досі вас ніхто не угостив бенкетом?...

— Не турбуйтеся ще й нами, будь ласка. Ми навмисне рішили зачекати, щоб дати час іншим заспокоїти апетит. Передусім гості з дороги, — додав пан Курже.

— Багато гостей з дороги нам навіть незнайомі... отже вони менше цінні ніж ви!...

— Який він незвичайно ввічливий, — я заважила, як він відійшов.

— Увічливість, це його відділ, його спеціальність, — пояснив пан Курже. — Він міністер виховання!...

— Ви завжди непоправно скептичні!

— Навпаки, я навіть перший раз вдячний йому за його уважливість, — бо я певний, що ці знімки зроблять вам приємність! Саме найбільше для вас я так щедро дякував йому, бо інакше я не вмію аж так заокруглювати моїх виразів чемності!...

— Справді, ви мені даєте, одну з них?

— Одну? Усі три! Для мене вони і так не мають тої вартости, що для вас. — Зрештою...

— Зрештою закінчила за нього Тереса, — ми вже маємо у себе аж два їх портрети і мусимо тримати їх на першому місці у нашому сальоні, — хоч я воліла б туди повісити якусь кінову знімку, наприклад мого улюбленця Кольмана.

— Надто, — додав пан Курже — при першій нагоді, яку я напевно матиму ще цього вечора, я попрошу у Бао-Дая автограф для вас!

— Я-ж не аматорка автографів! Досі я ще ніколи не думала про це, — бо я волюю гарний спомин, ніж вид вимушеного автографу!

— Ви забуваєте, що це колись може мати теж історичну і грошеву вартість!...

— Чи ви вважаєте мене за таку матеріялістку? — чи може за спекулянтку, яка використовує всі, навіть сентиментальні нагоди? — я спитала жартом...

— За що я вас уважаю, цього я вам ще не

скажу, ще не сьогодні, — відповів він багато-значно.

Щоб сказати щонебудь я перебила йому:

— Навіть на л'ютерії в мене нема ніяких шанс!...

— Було б за багато успіху нараз, — докинула Тереса з усміхом.

— Було б, але нема!

Музика заграла фокс-трота. Тереса встала усміхнена.

— До побачення!...

— Чому?... Чи Тереса має вже намір вертатися? — я спитала пана Курже.

— Навпаки! Це значить, що ми не скоро побачимо її. Чи-ж ви не бачили цього бльондина, що так поспішно і солодко запросив її здалека...

— Яка Тереса життерадісна істота!... Кілько в неї безжурности, — я зідхнула задумано, порівнюючи її до мого життя.

— Правда, який контраст побіч вас?... — відповів пан Курже, наче б відгадав мої думки. — Доречі, чи ви танцюєте?...

Я засміялася.

— На те я видаюся вам за поважна?... Чи за велика дикунка для таких „цивілізованих” розваг?...

— Зовсім ні! Вибачайте. При вас я таки став зовсім розгублений. Щойно тепер згадав, що я вже бачив, як ви танцювали вальса, — а це трудніше від усяких фокс-тотів!...

— Не знаю чи трудніше, — хоч я таки волію доброго вальса.

— На жаль це не вальс! Та може таки зтанцюєте зі мною?... Хоч, я згори попереджую вас, що я краще виводжу квадрати та колеса на папері, ніж ногами!...

*

Тиждень після цього бенкету я знову складала мої валізки до відїзду та прощала з розчуленням гостинних панства Курже, вдячна їм за кілька тижнів затишної пристані.

МІСТО СВЯТИНЬ — АНГКОР

Переїхавши автoм більше як дві тисячі кілометрів, врешті приїжджаю у столицю Камбоджі Пном-Пен. Тут у великих палатах живе король Праджатікон зі своїм великим двором, якого саме число танцівниць доходить до сотні. А його стайні білих слонів, викликають подив навіть у зблязованих глядачів... Та це все, мовляв, це тільки нужденна мініятюра того, що було колись!...

Хоч для мене, ще й сьогодні це місто із тропікальною рістнею, над широкою рікою, з чудовими палатами, — по Гюе, це найкраще місто Індо-Китаю.

*

По тижневім побуті покидаю Пном-Пен, віддавши там королівський замок, королівську „святиню золота”, якої стеля вся позолочена,

а підлога вся виложена срібними плитками, — королівські танечниці і білі слоні, та всякі інші королівські скарби, що закривають маловажного короля, посадженого французами на престіл на показ, — для заспокоєння тубильців та свого власного сумління.

Мій побут я закінчила кількома візитами у багатім музею, де бачила масу прегарних зразків славної кмерської різьби у камені, сріблі та золоті, та чудово барвні, шовкові тканини. При тім музеї французи заклали кілька варстатів, де камбоджани вивчають, як ткати та різьбити на спосіб своїх предків кмерів, — спосіб який вони майже забули. Ці зусилля відновити забуте мистецтво цього колись славного народу є найбільшою заслугою французів, — яка дозволяє легше вибачити їм те, що вони є кольонізаторами Індю-Китаю.

Із Пном-Пену виїжджаю ввечір, щоб здобути один день більше у тім прегарнім краю та щоб оминати гарячих днів, коли така довга їзда автом дуже томлива. Хочу зберегти з цього краю самі гарні вражіння. Вираховую так, щоб їхати цілу ніч, та щоб приїхати в Ангкор, місто святинь з самим сходом сонця! Заздалегідь переживаю хвилини радости на вид тих старинних, величавих святинь, яких тільки один зразок я бачила ще перед моїм виїздом з Європи, — на кольоніяльній виставі у Парижі.

Від тоді я мрію побачити її оригінал, на відлюдді, у затишку, серед вічного лісу.

Перед автом біжить рівна дорога крізь густий ліс, звідки долітають сильні пахощі непоміт-

них квітів і мідяний спів пільних коників. Яка ма-са співає їх у тім однім хорі, що счиняє такий неймовірний галас своїми маленькими ротиками? Певно по кілька десятків під кожним з безлічі дерев джунглі, — і всі нараз гомонять, передають небові свою вдячність за трохи нічної прохолоди по спекотливім дні, а може теж виспівують красу цієї зоряної ночі?...

Їдемо, їдемо... все вперед, рівною дорогою попід зелений тунель вічного лісу. Над ранком джунгля рідшає, зникають дерева-велитні сповиті у гущавину ліян і плющів. — Нагорі тут і там крізь проріділе галуззя видно клаптик фіялкового неба. Скоро світанок!... Затихають пільні коники, від лісу повіває вогкістю...

Здалека чуємо якийсь дивний плюскіт, наче скору течію потоку, по гірській бурі. Шофер-тубилець відразу пізнає ці звуки.

„Це стадо диких слонів”, — каже він зовсім спокійно. Вони біжать у напрямку дороги, до нас.

Галас ще наближається і з лісу вибігають три величезні слони у шаленім бігу. Шофер зупиняє авто, бо перервати цю дику погоню було б дуже небережно. Він пояснює мені, що це напевно їхня „карна виправа” на якусь людську оселю, де видно когось з них тубильці образили. Це, мовляв, часто трапляється серед цієї солідарної раси.

— Якже ви можете відгадати їх наміри? — питаю з недовірям.

— Це не вперше трапляється в тих околицях, що слони нападають на оселі. Кілька днів тому вони знову знищили одну оселю побіч Кеп, за те,

що хтось з тамошніх пустив стрілу на одного слона, як він обідав город бананів! Слон утік зі стрілою, але на другий день над самим ранком несподівано на цю оселю налетіло ціле їх стадо, і знищило її дотла!

— А звідки ви знаєте що й цим разом це „карна виправа“? Може вони попросту біжать до водопою?...

— Ні, ні! До води вони йшли б спокійно і не перебігали б дороги. По них зараз видно, що вони розлючені. До води їм не було б чого поспішати, вона перед ними не втече.

— А оселя втече? — я спитала з усміхом.

— Ні, тільки до атаки на оселю їм треба відваги. Вони так дико біжать, щоб збільшити свою лють та бажання помсти. Втома і спрага від того довгого бігу вистачать, щоб загострити їх злість. У спокої ці велитні за м'яккі, за добрі, щоб бути здатними до такої кривавої помсти!

— Кривавої? — я перепитала знову зі здивуванням. — Вони ж прецінь не їдять людей?

— Ні, але толочать під ногами, хто тільки попаде їм на дорозі! Інших здоганяють, і зловивши ззаду трубою обкрутять два-три рази та кидають людиною об якесь дерево або у воду...

— Неймовірне? — шепочу про себе і дивлюся на десятки диких слонів, що люті, засліплені бажанням помсти біжать кудись вперед, хоч нас, недалеко, край дороги, вони чомусь не чіпають...

— Так чому-ж на нас вони не звалять своєї люті?...

— Ми ж їм нічого злого не зробили. — Навпаки, навіть зупинилися, щоб дати їм перехід. — Тонка психологія шофера-філософа імпонує мені.

— Вони певно не бачать нас.

— Напевно бачать, а якби і не бачили, то вичули б нюхом нашу присутність! Але їм зовсім не охота нас зачіпати. Вони вже знають і не люблять страшного вереску авта, що скоріше бігає від них. Вони знають, що його не варта зачіпати.

— Чи вони вже коли нападали на авто?

— Ні, не думаю.

— Так звідки-ж вони знають, що від авта їм нема небезпеки?

— Бо слони дуже мудрі. — Їм вистачить чути надприродний вереск авта та бачити, як воно шалено і невтомно біжить, щоб зрозуміти, що в ньому сидить якась надприродна сила, та що краще уникати зачіпки!

Саме через дорогу перебігають останні два слони, — наїжені з задерними хоботами — страшні. Дивлючися на них я зрозуміла, чому матері залякують ними своїх дітей! Вони кажуть їм не їсти мяса на ніч, щоб їм не приснилися „дикі слони у погоні”.

Слони вже перебігли. На столоченій ними дорозі вже впав пил, а шофер все ще на щось чекає. Врешті я спитала, чого саме.

— Чекаю ще на „недокровних”, бо вони могли лишитися ззаду — відповідає закуривши цигарку.

Але німців видно не було у тім стаді і ми надаремне на них чекали.

Я думала над способом, якби попередити оселю перед небезпекою, яка загрожує їй, бо я вже розуміла, що їх нічого не стримає, ні плоти ні високі хати, які тубильці ставлять перед іншими звірями. Я заздалегідь уявляла собі жах дітей з цієї оселі та розпуку матерей з малими немовлятами при грудях, безсилля німців старців, та останні крики нещасливих.

Відповідь шофера ще більше засмутила мене.

— Нема ніякої ради! Якби це ніч то хоч вогнем можна б зупинити їх, — але досвіта полум'я менше лякає їх. Вони не зупиняться, тільки звернуть з дороги, щоб уникнути його...

— А попередити оселян? Автом ми скоріше там можемо бути?

— Не скоріше, бо вони біжать впоперек. Зрештою треба б було нам знати куди їхати, куди вони біжать, до якої оселі?

— Так шож зроблять бідні оселяни?

— Втечуть з оселі!

— Якже втечуть, коли слони несподівано на них нападуть?... Слони прецінь скоріше бігають за нас?

— Зате їх біг здалека чути. Є досить часу. Ви-ж сами чули, хоч стукотів мотор і ми начас зупинилися на сто метрів перед ними. В затишній оселі їх можна почути здалека. Зрештою, — він додав, якби на своє виправдання — це вина самих тубильців, що не вміли вшанувати волі тих мстивих тварин.

— А може вони і знали чим образили їх?

— О, ні, ні! Слони за мудрі, щоб за будуще ображуватися і мститися. Вони найчастіше мстяться на тих, що помагають білим у полюванні на них.

— Чи і тигри також мстяться? — я запитала з деяким неспокоєм, згадавши наших ляосян, що помагали нам у полюванні на них.

— Може, хоч не знаю напевно. Зате щодо слонів то нема сумніву.

Нема сумніву, що ці горді звірі навіть людям не вибачають образи, — думаю з сумом і радістю. З радістю за те, що хоч між звірами існують цілі стада, які примушують навіть людей шанувати їх волю та боятися їх солідарної сили.

Авто рушило далі в дорогу. Ліс щораз рідшав. Вже здалека я побачила озерце, над яким зкраю, з другого берега пили воду якісь два звірятка.

— Чи бувають дикі вівці?

— Вівці? — здивувався шофер.

— А хто-ж то пє воду, там над озером?

— Молоді пантери.

Ще трохи ближче я дійсно пізнаю їх пружкувате тіло.

— Вони більше подібні до кітки, — завважує шофер і видно з увічливости не кінчає своєї думки — ніж до вівці.

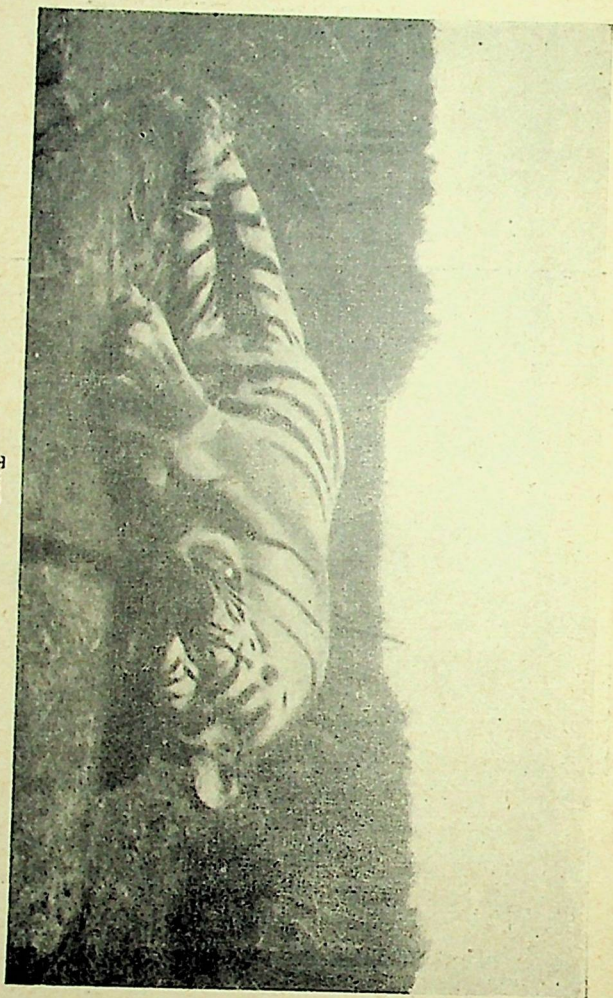
— Це правда, — алеж я не могла припустити, що у вас коти йдуть пити воду до озера.

Сама не знаю чому — пантери не прийшли мені на думку. Може тому, що досі я бачила їх тільки у кіні, або за кліткою, де від них не загро-

Я серед ляосянок.

Turp.

жувала мені небезпека. При цьому спостерігаю, що вся моя відвага у несвідомості небезпеки.

Від тої хвилини, я не раз відрухово споглядаю вгору, на галуззя дерев, чи не побачу там де пантери, що без труду могла б скочити у вітверте авто, просто на мене. Хоч я вже не посміла спитати про це шофера, щоб не дати йому вражіння, що я боягуз.

Врешті зійшов правдивий світанок. На рожевому небі зарисувалися стрункі лабасті постаті пальм та зелено-прозорі кущі диких бананів. Підїздимо до оселі. Це перша правдива оселя камбоджан, яку бачу. Їх смішні, високі хатки на курячих ногах дуже нагадують мені хатки з казок про „Бабу-ягу”. Високі стовпи, на яких стоять ці хатки, підвищують їх на кілька метрів над землею для охорони перед частими повеннями і перед дикими звірюками пралісу. В тих оселях зустрічаємо напівголих, на вид щасливих людей! На їх обличчях ловлю привітні усміхи, — відповідь на моє привітання. Перестаю почувати себе самотною і відразу забуваю про свою недовірливість, якою мене загроїли недосяжні, ворожі китайці.

На щастя світ і люди не всюди однакові. Без огляду на запевнення песимістів я виразно відчуваю велику між ними різницю... Тут мене знову привітно витають — хоч і тут я таксамо для них чужа, незнайома. Я також усміхаюся до них цією самою усмішкою.

У затінку пальм шофер зупинив авто і здалека гукнув кілька слів до двох хлопців, які відразу вилізли на сам верх пальми. Я подивляла їх зруч-

ність, бо височезна пальма вдолі не має галуззя, ані одного сучка, за який можна зачепити ногу. Це не було для них перешкодою, — вони лізли нагору, як вивірки.

Кілька хвилин пізніше дівтора і жінки оселили навколо нас колом. Я дивилася на них захоплена. Яка ріжниця! Вони чисті, на них не видно шару бруду, — вони видно люблять воду і часто купуються. Тут у дітей чисті носи, на устах у них не сидять рядком мухи, як це я так часто бачила у китайців.

Тут також у дітей не видно голих, червоних ран на голові, обличчі і руках, бо це країни вічного сонця, яке є найкращим лікарем на багато людських недуг. Це теж країни, де бруд і огида менше помітні, менше вражають. Це країни, до яких я так віддавна тужила.

Ми заняті виміною усмішок і жестів. Я фотографую їх усіх, а вони замість протестів, усміхаються до мого апарату або махають до нього руками, що дозволяє мені збирати дуже живі та цікаві їх вирази облич.

Врешті я показую одній жінці, що я голодна і спрагнена, — головню на те, щоб побачити, як вона поставиться до цього та чи зрозуміє мене. Замість відповіді вона тільки сплеснула руками та кудись зникла. Я навіть боялася, чи мій жест не образив її чимось. Хто його знає?

Кілька хвилин пізніше вона з'явилася назад і подала мені галузку зрілих бананів та кілька жовтих соковитих мангів.

Під кінець цього найкращого в мому житті сніданку, хлопці принесли мені ще на десерт коко-

сових горіхів, з яких один міг би прокормити і напоїти людину — навіть дві. Вони розлупили один двома гострими каменями та подали мені його вітверте біле черево. Я відлупила кілька куснів білого, смашного кокосового м'ясива та попила його холодним горіховим соком, який часто служить подорожникам за воду.

По тім сніданку ми знову замінили кілька усміхів привіту, які я підмастила кількома монетами, які на жаль через нас європейців стали предметом необхідної виміни на цілому світі.

Покидаємо цю оселю з великим запізненням. Мені трудно повірити, що ці напів голі, безжурні люди є нащадками могутніх кмерів, які були колись рафінованим та славним на увесь Схід народом, що досяг своєї могутності між VIII. і XII. стол. по Христі.

По них лишилося тільки їх місто святинь Ангкор, яке від XIV. стол. покинуте на ласку і неласку вічного лісу віднайдено і збережено від дальшої руйни щойно в кінці XIX. століття. Воно розтягається на просторі кількадесяти кілометрів, та є незрівнянною пам'яткою цієї великої цивілізації — на яку Індії та Ява мали колись великий вплив. З Яви походив великий король кмерів Жаяварман, який у IX. стол. збудував кілька святинь Ангкору. Багато святинь Ангкору — буддійські, таксамо як і головна віра камбоджан. Окрім буддійських є також кілька браманських святинь, — релігії, яка прийшла по буддійській, хоч ці обі віри ще досі збереглися у Камбоджі, — одна не перешкоджає другій.

Назагал теперішній буддизм Сходу це вже не єдність одноцільної віри, бо під цю назву тепер підпадають різні секти буддизму, яких не тільки культ, а навіть доктрини дуже різні. Можна навіть сказати, що кожний край Далекого Сходу застосував віру Будди до своїх власних потреб та вимог. Перший примітивний буддизм (доктрина Гінаяна), яку ще і досі практикують на Цейлоні, у Бірманії та Сіямі, це тільки низка доктрин сповитих у чернечу дисципліну світських людей. Цей буддизм не має багатьох богів ні обрядів, — тільки одне зображення бога — Будду вбраного за бонзу, що сидить і продовжує свою внутрішню мрію, якого не турбують ніякі клопоти світа. За його прикладом, усі його вірні повинні змагати, щоб самим стати Буддою, — ідеалом людини..

Підставову ідею буддизму можна скоротити до кількох думок:

Усе життя, всі бажання, всі зусилля людей є незаперечним джерелом терпіння. А всі терпіння виникають з несвідомости.

Досить зрозуміти свою помилку, своє невільництво життєвих бажань, щоб самому досягнути своє визволення.

Нагородою за це є Нірвана, одуховлена, свідома байдужість до життєвих турбот та страждань.

Цю найвищу заслугу вірний буддист повинен собі здобути сам, — повинен шукати свого визволення у своїй власній свідомости, — а не в молитвах, каятті чи опіці над ним різних богів.

Майже протиставленням до цієї доктрини є теперішні практики буддизму в Китаї і Індо-Китаї.

Там тубильці надусе хотять бачити бога та мати богів якнайбільше. Врешті вони не можуть вірити в нього без страху. Може саме тому їх пагоди повні повикривлюваних та грізних статуй різних богів, богинь та геніїв, з яких кожний передусім уміє карати.

*

На давніх буддійських святинях Ангкору бачу тільки зображення Будди та різні сцени з його життя. Зате вже браманські святині Ангкору вкриті зображеннями трьох богів: Брами, Вішни та Сиви, побіч зображень богинь, тварин і навіть сцен з життя славних імператорів.

Це був мабуть початок розщеплення буддійської віри.

Ще досі деякі зі святинь Ангкору зберегли на собі знаки подвійної релігії, — спершу буддійської, потім браманської. Великою пам'яткою після розвитку тих двох релігій є незрівнянне своєю величчю і красою ціле місто святинь. Ці десятки святинь вказують на велику релігійність, неймовірне багатство та велику цивілізацію народу кмерів.

Гармонія, розміри та тривкість цієї архітектури є також гідна подиву. Ці забуті і покинуті серед вічних лісів святині витривали руїну джунглі більше, як шість століть.

Та хоч як цей дикий ліс старався стерти з землі ці пам'ятки кмерської могутности, нам таки досі лишилися незрівнянні її зразки.

Положення цього закинутого, від віків забутого людьми міста святинь, — вимріяне... Там,

самотно, далеко від життя та людських турбот, серед вічного лісу сидить самотній Будда і мріє. Мріє про Нірвану для людського роду...

ЧЕРЕЗ СІЯМ ТА МАЛЯЙЩИНУ

З Ангкором теж довелось розставатись, але розставатися так тяжко, що я відкладаю це з дня на день. Я стала невільницею його краси та величі, невільницею, яка розстається з мусу, хоч потайки присягає сюди вернутись.

З Ангкору їду авто до сіямського кордону, де заміною авто на поїзд, тому, що в Сіямі нема доріг, які робили б конкуренцію залізниці.

Перед вікнами повзе жовтий краєвид висушеного сонцем лісу. Рідкі дерева стирчать на тлі розгорілого неба, мов хрести по битві. Тут сонце перемогло — земля розсохлася, полупалася та пожовтіла від спеки. Це повний сезон тропічної посухи. Хоч поїзд у русі, крізь широко відчинені вікна не припливає ні подув. Я вся мокра від струмків поту. Не смію ворухнутися, — кожний рух це втома, це краплина поту.

Термометр вказує 45 ступнів.

*

Увечір приїжджаю в Бангкок, столицю Сіаму.

Мене палить гарячка. Просто з двірця їду у французьку лічницю. Біла кімната і чернеча тиша.

Без огляду на пізню годину до мене покликали лікаря, що дуже совісно оглянув мене, — хоч не міг запевнити, чи це малярія, чи „тільки” тиф.

З надмірної втоми закриваю очі та з огірченням думаю про іронію життя, яка по двох і пів роках вичікування, замість на райські острови привела мене до цієї затишної, може останньої пристані.

Гарячка летить угору, відбирає мені ясність думок, плуває їх, перемішує. В уяві переживаю найнеймовірніші пригоди подорожей: небезпеки людодських країн, яких інакше я певно не зазнала б. Далі бачу себе на маленькому рухомому острівцяті, яке втікає по морі перед рекіном, — вкінці тоне від одного удару хвоста, а я тільки сплескую у руки та йду на прохід під водою, по морському дні, і збираю там китиці з коралевих квітів. Кілько чудес! Хоч вони не дозволяють мені забути про те, що я ще досі не бачила Банкоґа, — та навіть не знаю, чи вже коли його побачу. Може просто з лічниці відішлють мене на корабель, який замість в дальшу дорогу, відвезе мене хвору, назад в Європу... А може навіть звідси відвезуть мене кудись, ще далше, в останню земну подорож?...

Кожного разу, як у мою кімнату входить лікар, я дивлюся на нього з таким проханням в очах, якби справді від нього залежало моє життя або здійснення моїх плянів.

На мої запити, він тільки безрадно похитує головою та відповідає, що ще нічого не можна

знати. Треба бути спокійною, дуже спокійною та терпеливо чекати...

„Чекати!, чекати!” Вже по стільки роках ви-чікування та приготування до цієї подорожі я стала надто певна своєї постанови, щоб пере-нести таку дурну перешкоду, як моя власна недуга!

Я знаю тільки, що не можу відкласти цієї подорожі ані виректися її. Іноді мені навіть здається, що я ще більше люблю цю мою виборену, виплекану мрію, ніж саму подорож, яка хто знає, чи не розчарує мене своїми „райськими країнами”. Зрештою розум тут не має впливу, його в мені заглушує сила ілюзій, та непереможна потреба їх.

Я мушу, постановляю собі виздоровіти — і знову трачу притомність.

Тепер уже знаю! В мене „тільки малярія”, якої я чомусь менше боюся, ніж тифу, — хоч лікар здається, волів би, „для мого добра”, щоб це був тільки тиф. Тому, що тиф можна вилікувати безслідно, тоді коли малярію далеко тяжче поборо-ти, бо це хронічна недуга. Живу далі у напрузі гарячкової уяви. Бачу велитенські обличчя Будди з Ангкору, які всміхаються до мене з виразом самовдоволення та безмежної байдужости... Вежі святинь, хороводи танечниць, безконечні походи королів під широкими бальдахимами та сотні не-вільників, які несуть на своїх зігнутих плечах тя-гар і славу свого короля.

Усе перебігає перед моїми очима довгим ланцюгом, якого остання постать зникає у темряві. По хвилині звідтам знову виринає усміхнене обличчя Будди.

Здалека долітають до мене виразні звуки музики, чарівні звуки Далекого Сходу.

— Хто це грає? — питаю черниці, яка вже навіть на хвилину не відходить від мого ліжка.

— Це грають сіямці, з другого боку вулиці, — вона відповідає своїм наче серпанком притишеним голосом.

По цій відповіді я знову гублюся у моїх думках, уже навіть не вмію розрізнити дійсності від уяви. Отже, це грає справжня музика! А мені здавалося, що це тільки я одна її чула. „Чи ця сестра-жалібниця теж бачить обличчя Будди та їх усмішки?“ — думаю, хоч не смію запитати її про це.

Її спокійне обличчя замкнене у білих рамцях, нагадує якийсь святий образ. А її усміх нагадує мені щось дуже знайоме, дороге, — щось дуже давнє... Може усмішку моєї мами, коли я її бачила схиленою над моєю колискою...

*

Одного ранку чую, як бе тяжкий дзвін у шпитальній каплиці. Чую його кожний удар, наче молот, що тяжко вдаряє у накришку залізної трумни.

Знаю, що вчора помер мій сусід на малярію.

Перед відправою панахиди черниця тихенько входить у мою кімнату, — міряє гарячку та щось шепоче з нічною дижурною.

Може і для мене вже немає надії?

Ні, ні, ні! Для мене не битиме дзвін у шпитальній каплиці.

Тепер я вже всміхаюся до всіх. Вже сама можу піднятися на моїх власних руках та навіть можу самостійно сісти. З моєї постелі бачу крізь відчинені двері клаптик синього неба, білі хмарини та червоні квіти на деревах. Вже здалека можу бачити, як надходить до мене лікар. Він дає мені застрики, жартує, потішає та зовсім поважно радить якнайшвидше вертатись до Європи. Я запевняю його, що власне вертаюся туди, хоч не кажу якою дорогою, що не найкоротшою, тільки через Яву, Австралію, Зеландію, Тагіті, Америку.

Тепер я вже нічого не боюся. Я певна, що мене боронить, на вид байдужий, Будда зі святинь Ангкору.

За кілька днів уже зможу покинути лічницю.

*

Переїхавши до готелю, мені ще лишилося п'ять днів до відїзду мого пароплаву, який відвезе мене в Сингапур, звідки візьму більший пароплав до Яви.

Не трачу ні одного дня. Ще дуже ослаблена беру авто та кажу обвезити себе по всіх королівських замках Бангкогу. В мене аж крутиться голова, хоч добре не знаю, чи це від надміру вражінь, чи тільки від погарячкового знесилення.

Хоч усі сіямські „вати” (святині) величезні та сильно декоративні, я ніяк не можу побороти

деякого розчарування на вид колірових скелок та куснів дзеркальцят, яких мозаїкою прикрашені мури святинь.

Ці всі чічки у сонці тимбільше вражають мої очі, що в них ще лишився свіжий спомин чудової кмерської різьби у камені з Ангкору.

Тепер я вже стала надто вибаглива, — хоч, якби я була приїхала сюди перед Ангкором то напевно була б захоплена цією столицею Сіаму, — славною своїми багатствами та гучними релігійними святами.

Замки, хоч порожні та занедбані ще лишилися на спомин по колишній могутности їх володарів. Святині теж ще існують, зате нема вже імператорів, ні навіть королів! Сіам став „конституційним” королівством з претенсіями до модерної цивілізації. Усі сіямці тепер журяться долею чи недолею свого краю, та вже ніхто не має часу на весілля, свята, спільні молитви, гучні процесії.

Сіам посірів...

Майже зі сумом оглядаю це багате у памятки минулого місто, повне святинь, палат, величавих гробів. Покинуті, опустілі, забуті, — вони стоять, наче на заваді до розвитку модерного Сіаму. Вони не дозволять змінити плану міста, — порізати його широкими вулицями, між двома рядами багатоповерхових домів.

Але що їх ще ніхто не посмів розвалити, з них зроблено публичні музеї, які туристи оглядають за платним вступом.

При вході у кожний ват зустрічаю чемні усмішки жовтих бонзів, які гостинно запрошують.

мене до середини. Кожний з них хотів би показати мені якнайбільше буддів та богинь, рахуючи скільки я йому заплачу за оглядини кожної штуки.

Сіам, бачу, справді змодернізувався, а бонзи пішли його слідом.

Тільки один Будда сидить непорушно на своєму престолі і тільки всміхається своєю вічно вибачливою усмішкою. Перед його обличчям я розплачуюся з бонзою за право стати перед ним — але навіть від того святотатства вираз Будди зовсім не змінюється. „Це все в його очах тільки порох"! Ніякі людські справи не турбують його, він у нірвані, до якої видно людям за далека дорога.

Єдиною потіхою на мої розчарування в Сіамі, що посірів і втратив свою давню екзотику, є така думка про його національну незалежність, якою небагато країн Далекого Сходу може похвалитися.

*

Маленький данський корабель „Судадіб” відїздить рікою, що ділить Бангкоґ на дві частини. Ця ріка пливе вділ до моря. За містом з обох боків ріки буйна рістня, яку перевищують кострубаті пальми. Під пальмами тут і там видно хатини сіямців. Червоний вечір тихо спадає долів, на цей прегарний краєвид тропіків, де тіні пальм стеляться по гладкій, непорушній воді.

Серединою ріки пароплав пливе беззвучно вперед, до моря.

Пізно вночі, вже при місяці, виїздимо на широкі води і пливемо берегами півострову Малайщини.

Від щастя я молюся до місяця, — який дозволив мені ще раз себе побачити на повному морі.

*

На корабельчику ні одного пасажира, — я сама. Здається завдяки цій вийнятковій обставині я користуюся тут усіми привілеями одиначки, яка у нікого не збуджує невдоволення ні заздрости. Зараз на другий день ми з капітаном стали правдивими друзями, хоч він дивиться на мене трохи занадто як на малу дитину. Стою побіч нього на кладці, поміж картами, компасами та серед широких обрїїв моря, а він розповідає мені всякі свої мандрівні пригоди. Він показує мені пляжу при березі моря, де кілька місяців тому, в часі купелі згинув його один офіцер, — його зів рекін.

Трохи даліше бачимо кістяк китайської барки, що розбилася на підводних скелях. — Там згинувало сорок людей, та тільки десятьох вдалося нам урятувати — пояснює мені на мій погляд, занадто беззворушно. Щойно пізніше я зрозуміла його вразливу, але страшенне загартовану вдачу старого моряка.

Далеко на обрїї вирізьблюється гористий острівець „Котулю”.

— Там живе чудак європеець, що мабуть напів збожеволів. Живе сам, ловить рибу, плекає овочі і городовину та їздить по морі на своєму вітрильному човні.

— Щоб так жити, чи треба аж збожеволіти?

— Ні, але коли живеш так довго зовсім са-
мітньо, то повірте мені, що є від чого збожеволіти.

Я відчула, що капітан сам пережив щось
у тому роді, а може ще щось страшнішого, хоч
не сміла його запитати.

Він говорив далі:

— Колись був інжиніром у Бангкодзі, слав-
ним і багатим! Потім чомусь зневірився у життя,
спершу став буддистом, та не чекаючи на більше
розчарувань від життя, він поселився на тім без-
люднім острові, де він живе від довгих років.

— Деякі рибалки, які часом бачать його на
морі, кажуть, що він носить довжезну бороду, що
вже зовсім почорнів від сонця, та що виглядає на
дикуна.

Наш корабель далі плив поміж розгубленими
по морі острівцями, де, як запевняв капітан, ніхто
не живе.

— Нема на них ні звірюк ні людей! Не знати
навіть, чи вони колись там були. А якщо й були,
то цікаво б знати, хто кого перший пожер, або
як вони зуміли одночасно винищити одні одних?

— А мені чомусь здавалося, що тепер вже
не існують безлюдні острови.

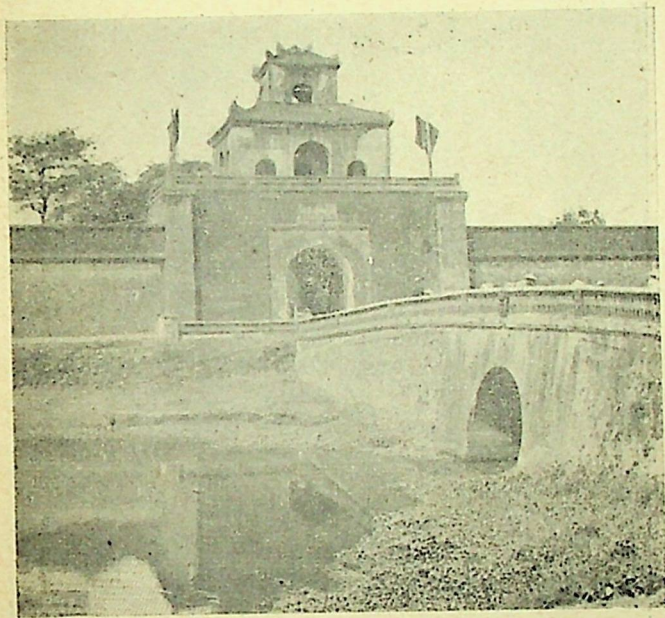
— Проте, по світі напевно є ще більше са-
мітніх островів, ніж людей, що можуть на них
жити самотно! — відповів він задумано.

— Я потрапила б! Я навіть уже вибрала собі
один з них! Я певна, що тільки живучи зовсім
відокремлено від інших людей, я могла б стати
досконалою людиною. Це мабуть єдиний спосіб
здійснити земний рай.

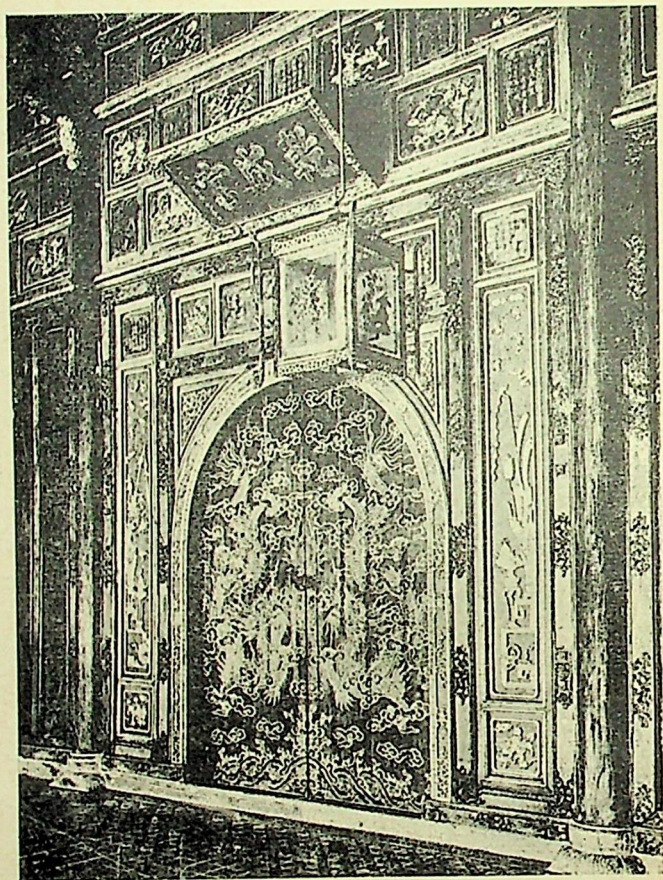
— Рай? — перебив мене капітан. — Він перестає існувати із хвилиною, коли до нього входить, хочби одна людина, скажімо: дві, три... Хіба, що всі залишилися би малими дітьми. Ви мені нагадали сумну пригоду одного мого друга, що теж як ви тужив за земним раєм. Він теж був капітаном данського корабля, і як я їздив туди-сюди вздовж Маляйщини, з цією ріжницею, що він був романтик, ще й божевільно закоханий. Два найбільші лиха для правдивого моряка! Навіть довгі роки моря не вилікували його болячки. Навпаки увесь цей час він завзято працював, дбайливо плекаючи свою безглузду мрію... Цією мрією, була зрозуміло жінка, з якою він бачив своє майбутнє щастя, „свою нагороду”. Він теж шукав за самотою та навіть придбав собі острівець „повний райських обіцянок”, як він любив казати. Довгі роки він чекав і приготувався до дня, коли врешті осяде зі своєю дружиною на своїм острові, — „далеко від людей, від турбот, від світу”. Я забув вам пояснити головну причину цієї його постанови. Його, моряка, що раз-у-раз мусів розставатися зі своєю дружиною, мучила страшна і зрештою невинуватана заздрість. Кажу невинуватана, бо дійсно, коли якщо мені в житті трапилося зустріти єдину жінку, вірну своєму чоловікові, то це була власне жінка мого друга!

На ці його слова я не могла стримати легкої усмішки, згадавши знимку його власної жінки, яка стояла на його бюрку, якої він видно не зарохував до тих вийнятків. На щастя, він не побачив усмішки — і далі оповідав своїм одноманіт-

ним голосом, наче це була якась стара казка, — тільки його очі проявляли глибокий сум. — Та що заздрість не оглядається на розум та не бере під увагу брак усяких причин, вона і стала драмою його життя! Вона перша піддала йому думку відокремити його кохану від решти світа. Ось чому на цьому безлюдному острові він сподівався заспокоїти всі свої турботи та здобути безоглядне щастя. Довгі роки він ощадно складав гроші та звозив на свій острівець усе потрібне на довгі роки, щоб стати незалежним від решти світу. Нарешті він покинув мореплавство і поселився сам на острові, щоб раніше приготувати все на приїзд „королевої свого життя”. Там він побудував чарівний домок у затінку пальм, засадив кілька плянтацій, великий город і сад, навіть вичистив частину лісу на парк і луг, де він поселив кілька домових тварин, які привіз сюди з Європи. Я сам бачив це все викінчене, і можу запевнити вас, що це справді був зразок „земного раю”... Як усе було готове, з Європи приїхала його дружина, захоплена своїм новим королівством. Треба вам зазначити, що це не була звичайна собі жінка, а одна з тих жінок для яких варт віддати своє життя. Зрештою вони обоє це була пара, якої сам спомин, ще сьогодні додає мені відваги до життя. Часто я повторяю собі, що у світі десь певно ще існують інші подібні до них люди. На острові крім них не було більше нікого, бо мій друг не хотів узяти зі собою ні одної людини, яка могла б стати причиною якихось непередбачених турбот. Він волів обмежити своє життя до найменших потреб, щоб тим-

Перші ворота в мурах імператорського двору в Гюе.

Золочені двері імператорської палати в Гюе.

самим зменшити джерело своїх вимог, бажань, клопотів. Вони рішили вистачати одне одному. Він мав працювати на плянтаціях, — вона — хоч досі жила як княжна, рішила сама зайнятися хатою і господарством.

„Запевнюю вас, що я рідко коли бачив таку цілковиту зміну у житті двоїх людей. Правда я забув ще згадати, що мій друг освоїв собі велику малпу, яка стала їх найвірнійшим другом. Та малпа цілими днями забавляла їх своїми вигадками, та коли мій друг відходив на плянтації, вона лишалася на сторожі при його жінці, — від якої не відступала ні на крок. Вона повторяла всі жести своєї пані та за якийсь час стала помагати їй при домашній праці, серед якої вона найбільше любила годувати курей, страшити кріликів та полошити голубів... Пять років тих двоє самітників зі своєю малпою жили, мов у раї. Після моїх останніх відвідин у них, я сам почав вірити в те, що людина сама може влаштувати свій рай на землі. „Треба тільки дуже міцно цього хотіти”, — тямлю повторяв мені мій друг. Бачучи такий приклад, я сам став уже думати про якийсь острівець, — хоч як бачите тепер ця думка перестала турбувати мене.

— Шкода! Чому?...

— Бо ніде людина не може бути безпечна, нікуди не може втекти від терпіння... Мій друг та його жінка покінчили самогубством.

— Самогубством? — крикнула я надто здивована таким несподіваним закінченням ідилії. Через що?...

— Ніхто цього не знає! Китаець, власник барки, який що три місяці привозив їм муку, сіль та інші харчі, останнім разом застав на острові тільки два білі кістяки! Лист, який мій друг був лишив для мене, зовсім поблід від дощу, який падав крізь роздерту вітром стріху опустілого дому. „Самогубство”, було єдиним словом, яке на листі лишилося виразне! Я зараз поїхав на острів шукати причини, та знайшов тільки один вірогідний здогад. Вони мабуть заразилися від малпи невилічною хворобою та радше рішили вмерти, ніж зогнити за життя!...

— Якже ви це відкрили?

— Я бачив їх малпу! Вона ціла була вкрита страшними ранами, повними ропи! Зрештою я не маю ніякої певности! Може навпаки, це вона сама набралася цієї хвороби від трупів, яких вона очевидно не покидала від дня їх смерти? За весь час мого побуту вона здалека слідила за кожним моїм рухом та скавуліла голосом покутника. Я ніяк не міг наблизитися до неї, — кожний мій рух, мій крок у її напрямку викликував у неї незрозумілу паніку. Коли я бачив її востаннє вона розгребувала землю на гробах, куди я поховав сумні останки моїх друзів.

— Чому-ж ви не застрілили її? — не скоротили її терпіння?

— Я чомусь не міг! — відповів він зрезигновано. — Колись вона їла банани з моїх рук, любила, як я гладив її по голові! Вона майже голосно сміялася, коли я називав її старою „ленькою Діянни”! Вона теж з вереском тягала мене за чуприну,

коли я вдавав, що хочу бити Діяну, — її паню!...
Краще нехай її сумне призначення само рішить про
її кінець. Та, хто знає, може вона ще вилікується
зі своєї хвороби!

*

Щоб розважити мене від сумного настрою,
який на мене насів, від трагічного оповідання про
його друзів, — капітан рішив зупинити пароплав,
який мав дві години надвишки у своїй їзді, та по-
вести мене на беріг одного з тих острівців купа-
тися! Ми поплили човном до золотого берегу за-
тишної зеленої землі, де шепотіли і гралися сині
хвилі.

Заки причалити я розігналася, щоб плигнути
в море і доплисти до пляжі, хоч в останній хви-
ліні капітан зупинив мій намір. Щойно по тоні
його голосу я зрозуміла небезпеку. Хоч на по-
верхні води не було ніякого сліду, капітан запев-
няв мене, що на тому побережжі повно рекінів,
морських людоїдів.

— Так де-ж моя купіль?

— На березі! Ось, бачите, там загорода, —
відповів він вказуючи на ряд палів, які на березі
~~море~~ тубильці повбивали півколесом.

Вид такої плиткої загороди викликав в мене
вигук розчарування.

— Де-ж там плавати?

— Плавати? Ще чого? Цього я вам зовсім
не обіцявав. Це дозволене тільки при берегах

Європи або у вигідних, ogrivanih i bezpechnih basейнах, але не тут!

Без огляду на іронію капітана та на моє розчарування, я таки була вдоволена своєю купіллю на побережжі цього острівця.

По купелі, на закінчення вечора ми пішли на прохід, крізь ліси пальм, яких дерева розкидали довкола себе величезні кокосові горіхи. Поміж горіхами лазили сірі земні краби, що шукали за поживою. Нараз під мої ноги впав тяжкий горіх так несподівано, що я аж відскочила набік.

— А якби так на голову? — зажартував капітан.

— А якби цегла так з даху дому? — я відповіла безжурно.

— Якби цегли так часто падали з домів, як тут горіхи, то напевно у нас було б заборонене ходити по вулицях... Ні! без жартів, ви надто небережні.

— Чи це моя вина?

— Ваша! Ви повинні були почути, як над вашою головою від пальми відривається горіх...

— А може ще й як він летить?

Цей пальмовий ліс був такий чарівний, що він манив нас щораз то глибше в середину острівця. Приемне почуття твердої землі під ногами, по кількох днях моря також додавало нам охоти продовжати прохід.

Та що в приемних хвилинах життя час минає неймовірно швидко, ми навіть не спостереглися, як скінчилася наша двогодинна „відпустка”.

Треба було вертатися на корабель, де капі-

тан знову мусів вартувати на чердаку та пустити корабель вперед.

Здовж берегів Маляйщини наш корабель зупинявся в багатьох маленьких пристанях; викидав залізо, нафту і бензину та вантажив копру, овсчі, дикі пантери у клітках, навіть дикі слони, яких відсилано до європейських звіринців.

Цієї самої ночі ми підплили до малої оселі Кю, де через брак пристані „ми” закинули якір на п'ять кілометрів від берега. Ледви корабель зупинився, як повні барки з биками підїхали до нього.

Цілу ніч до ранку підносився вгору та зїздив уділ тяжкий журавель, де зачеплений за роги повисав тяжкий бик. Їх, одного за одним, перевозили з барки у пивниці пароплаву. Найбільше мене здивувала поведінка тих азійських биків та їх резигнація. Вони не ставили майже ніякого опору, проти тих усіх, для них неприемних заходів, — та замість реву чи то протестів тільки кидали довколо себе ненависний і впертий погляд своїх величезних очей.

Коли врешті тих шістьдесят п'ять нових „пасажирів” примістили на пароплаві, ми відплили до сусідньої пристані за трохи важнішими пасажирами. Тим разом це мали бути білі слони, на яких згадку я відразу забула мою дотеперішню погорду для пивниць пароплаву, яких я навіть відмовилася оглядати, бо там досі напихали тільки повно свиней, телят і биків.

Зате до білих слонів зросла ще більша моя пошана, коли ще здалека я почула їх могутній рев. Це було останнє їх прощання зі своєю джунглюю,

куди вони напевно вже ніколи не вернуться. Своїми протяжливими стогонами, вони наче просили помочі і домагалися помсти.

Три величезні барки підплили до „Судадібу”. Спершу я думала, що слона потягне журавель за ноги, які в них мені здавалися, найсолідніші, та я переконалася про мою помилку. Така поведінка зі слонами була б надто образлива, ось чому з ними поводитися куди обережніше, ніж з іншими звичайними пасажирами та старалися якнайменше вразити себелюбство цих диких велитнів.

Заки їх завісили на петлю журавля, їм обв'язували черево широким пасом, на якому слон повисав у повітрі без найменшого болю, хоч несподіванка літати у повітрі була така велика, що вони неймовірно верещали та на всі боки теліпали своїми довжезними хоботами.

— Якби якийсь з них відірвався згори то удар його тіла міг би вивернути наш корабель!

Новий рев слонів заглушив голос капітана, та від нього по моїй шкурі перебігли холодні дрижаки. За вантажем тих важних пасажирів до пароплаву підплила ще одна величезна барка, повна зелених пнів бананового дерева та цукрової трощі. Це була пожива на три дні, для тих трьох велитнів.

Коли врешті слонів розмістили у пивницях пароплаву, їм не дозволяли лягти на землю, — підтримуючи їх угору на ремнях, щоб стояли, — бо якби у великій тузі слон раз положився, то він уже ніколи не встав би.

Знову сигнал, і наш пароплав відпливає до іншої пристані, де будуть вантажити дикі пантери у клітках.

*

По кількох днях подорожі на „Судадібі” я куди краще стала розуміти відокремішне життя пароплаву. Цей маленький рухливий острівець мав свій питомий, незалежний від землі рух життя, свої окремішні закони, порядок, лад.

Одна на тім пароплавчику я перестала бути звичайною пасажиркою та стала частиною його екіпажу. Завдяки ввічливості капітана, якого подекуди бавила роля професора, я ближче зазнайомилася з рухом та життям на чердаці. — Вже навіть вміла відрізнити, який дзвінок дзвонив на зміну варти на чердаці, який на обід моряків, який на добраніч.

На початок мого вишколу капітан познайомив мене з мапами, та на них визначеними напрямками подорожей, потім з бусолею, величезними льорнетами, корбою напрямку та масою інших мені незнаних предметів мореплавства. Усі його пояснення я приймала з таким зацікавленням, що він врешті рішив повести мене вділ оглянути голь машин. Сходячи вузенькими, крутими східцями два поверхи вділ, я не вміла стримати свого здивування на вид величезних та могутніх машин. Поправді досі я вважала пароплав за вигідний спосіб комунікації, або ще за символ мандрівки, небагато надумуючись над способом його руху. Навпаки, я давніше навіть досить неохоче ставилася

до цього роду інформацій, видно боячися, щоб його справжній вигляд не розвіяв його символічного значіння.

Зате тепер, перед обличчям могутніх машин, що своїми пістонами, які вибивали тяжкі та ритмічні удари, я краще зрозуміла „чому пароплав посувається по воді”...?

На вид мого нового зацікавлення та допитливих поглядів на всі боки, капітан тільки засміявся своїм приемним сміхом здорової тілом і душею людини. Перед ним я почувала себе, мов школяр, що надто гордий, щоб признатися до свого незнання і не сміє ставити запитів, хоч як вони його цікавлять.

— Бачу, ви здивовані, що корабель потребує аж такої маси заліза та такого гуркоту, щоб їхати по морі. Ви у своєму романтизмі певно уявляли собі, що це хвилі його посувають вперед?

— Майже...

Врешті, хоча хоч чимось заімпонувати капітанові та пригадавши собі, що на пароплаві повинні бути величезні печі, куди грубники вкидають тяжкі лопати вугілля, — так як я це бачила на фільмах, я стала шукати очима палярні.

— Будь ласка, покажіть мені ще вашу палярню та вугольні печі!

— Ах, печі?... Були колись, а тепер стали непотрібні, — усміхнувся капітан.

— Як-же так?

— Дуже просто, тепер з далеко меншою витратою труду, горяча та пороху, ми палимо мазутом. Ось гляньте сюди. Там удолі резервуар,

а сюди трьома рурами припливає мазут. Ось тут він запалюється і невпинно, рівномірно нагріває кітли. Подобається вам?

— Незвичайно... і я наближалася до тих замкнених печей та слухала вибухове сопіння полумені всередині, якого звуки наводили на мене жах.

— А якби так тріснула одна з тих рур? — я спитала сподіваючись заспокійливої відповіді.

— Тоді загорівся би весь мазут, вибухнув би резервуар і мабуть згорів би весь пароплав.

— Я певно ставлю вам такі наївні питання, що ви аж у клопоті, як мені відповісти на них?...

— Зовсім ні! Ваше питання не таке наївне, як воно видається. Я сам, хоч уже мав час освоїтися з рухом машин, часом питаю себе, як це так, що машина так слухняно ходить та рідко коли зраджує людину!... А тепер ходіть сюди, схиліться та суньтеся вперед тим тунелем. Туди вхід до шруб і пропелерів.

— Пропелерів? — я перепитала трохи збентежена. — Тут-же, мені здавалося, зад пароплаву?

І знову під звуки машин вибух повний сміх капітана. „Ха, ха, хахаха!“

— А ви певно уявляли собі, що у пароплава пропелери зпереду?

— Поправді, я ще досі ніколи не завдавала собі цього питання, звикнувши більше до літаків — без застанови уявляла собі, що пароплав ходить на зразок літаків — старалася я як могла виправдати моє незнання.

— Але-ж бо! — Я зовсім не хотів вразити вас своїм сміхом! Навпаки! Я сміявся з приємно-

сти. Уявіть собі пропелери, що розгортають собі дорогу перед пароплавом... це проста поезія! Хоч, не думайте, що інші звичайні пасажери знають далеко більше за вас, — вони тільки менш скорі за вас признатися до цього, та теж менше мають зацікавлення до речей, які не входять у їх фахове знання.

— Мені байдуже, навіть, якби ви собі кепкували з мене! — Найважніше для мене те, що я використала вашу ввічливість та придбала ще трохи знання, — я відповіла вдоволена з цієї демонстраційної лекції, по якій я певна, що вже ніколи не забуду, що пропелери у пароплаві сидять ззаду.

Врешті ми вийшли нагору, щоб оглянути щогли, труби, комини, великі якірні колеса та машину, яка регулює бару і напрямок корабля.

Я знову спитала:

— Чи тепер також ви вже обходитеся без колеса, яке колись кількох чоловіків мусіло крутити, щоб змінити напрямок корабля?

— Обходимося тільки без чоловіків, зате колеса, хоч куди менше таки лишилося... Для самого декоративного вигляду корабля треба йому залишити, хоч кілька його давніх предметів, як колеса, димарі, щогли. Інакше він виглядав би трохи голо, як мешкання без меблів. Чи не так?

По оглядинах та поясненнях, трохи втомлена я з приємністю прийняла запросини капітана на чарку старого меду, яким він звик частувати мене з нагоди важніших подій.

Вигідно усівшись у фотелі, я з досі незнаною приємністю стала подивляти рівну їзду пароплаву,

що своїм гострим хребтом безшумно прокладав собі дорогу серед морських глибин.

Пильно глянувши на мене, капітан усміхнувся трохи сумовито.

— Ви навіть фізично нагадуєте мені мого сина. Коли я водив вас по машинах, мені все здавалося, що це мій син ходить слідом за мною і слухає мене. Якби він жив, він також мав би ваш вік.

Зворушена тим неочікуваним виявом суму від загартованої мандрівничим життям людини, я не знайшла відповіді, хоч умить уявила собі огірчену самоту капітана, з його тяжкими споминами.

— Я дуже радий був би чимось вам прислужитися! — він перервав нашу мовчанку. — Я саме думав, що може цікаво було б вам прожити кілька днів в родині мого одного друга, протестанського місіонера, який живе серед маляйської джунглі?

Зразу я прийняла цей проект з захопленням, хоч непередбачені видатки цієї нової подорожі вглиб Маляйщини, може і брак часу перед відїздом мого пароплаву з Сингапур, трохи охолодили мій перший ентузіазм.

Тут, як не раз уже, капітан знову відгадуючи мої думки, заспокоїв мене.

— Ця подорож забере вам усього два або три дні більше, ніж якби ви їхали у Сингапур на „Судадібі“. Я запевнюю вас, що ви встигнете на ваш пароплав.

„Судадіб“ мав приплисти ще цього вечора до Сингори, отже я мусіла без довгої надуми рішитися або відректися від цієї нової виправи. Спокуса більшала з кожною хвилиною та врешті я рі-

шила заспокоїти її, щоб колись пізніше не жалувати цієї незвичайної okazji. Не щодня трапляється переїздити побіч Синґори та мати нагоду побути в „серці джунґлі”, у людей, які віддавна знають цей край та його звичаї.

— Я так і знав! — гукнув капітан. Ви надто хапчиві, як дитина! Хоч перед вами ще кількामісячна подорож довкола світа, ви простягаєте руки до найближчих приман.

— Алеж бо ви самі...

— Я дуже радий, та навіть певний, що не пожалієте! — Хоч, якби ви були відреклися цієї подорожі, я міг би був мати, хоч малу ілюзію, що ви волієте лишитися на моім пароплаві! Але краще підійдімо до дійсності. Присуньте ваш фотель сюди, ближче до мене та запишіть собі якслід плян цілої дороги.

— З Синґори, останнього полудневого сіямського порту, ви переїдете сіямську Маляйщину наскрізь, від Китайського моря до Індійського океану!

Трохи збентежена тими гучними назвами, я зупинила перо та старалася уявити собі у пам'яті лінію моєї дороги. Передусім довжину цієї лінії.

Капітан знову засміявся та признався, що навмисне так диктував мені, щоб збентежити мене, бо в дійсності переїзд цілого півострову Малякко, від Китайського до Індійського океану, не вимагає більше як шість годин часу. Тепер він став показувати мені мою дорогу на мапі.

— З Синґори візьмете авто до Гадяй, з Гадяй поїзд до Патальон, — з Патальону автобус, якщо

буде, — а як ні, то наймете собі коня і поїдете верхом до Ченгу, де живуть мої друзі! Ну, що? Правда, що не трудна справа?

— На мапі, нічого собі, — ясно! — Хоч скажіть, будь ласка, якою мовою я зможу порозумітися з тубильцями? На двірці, — при наймах авта, чи коня?...

— По сіямськи або маляйськи.

— А як хто не знає ні одної ні другої мови?

— То грішми! — відповів нічим не збентежений капітан. — Зрештою я вам дам поручення до мого агента в Сингорі, який на місці дасть вам докладніші інформації щодо поїздів, авт тощо. Ви певне навіть не догадуєтесь, що найтрудніше з усього буде висадити вас на беріг...

— Трудніше ніж слона, або пантеру?...

— Трудніше! бо ми туди припливемо саме у відплив моря, через що мусимо зупинитися аж три кілометри від берега!

— Моторівкою не можна?

— До самого берега не можна, — він за мілкий. Якби це було вдень, то ми могли б мати поміч тубильчих човнів, але вночі? Щож, доведеться плисти до берега!...

— Три кілометри?!

— Три може ні, хоч п'ятьсот добрих метрів напевне. Ціле щастя, що рекінів тут не багато...

— Пощо багато? ви-ж мені казали, що одного зовсім досить.

Нараз море стало погане, розійшлося туди і сюди, вдаряючи тяжкими хвилями по кораблі.

Капітан підвівся трохи затривожений. Це була погана смуга, повна підморських скель.

— Я мушу йти на кладку, там буду спокійніший! Щодо ваших валізок, то раджу вам брати зі собою якнайменше, бо може вам доведеться їхати вглиб краю конем. Решту вашого багажу я завезу просто в Сингапур...

— Ах, правда, мій багаж, я пригадала собі, зовсім забувши за те, що він порозкидуваний по цілій кабіні. Зрозуміло, що я вам залишу обі валізи. На один тиждень, думаю вистачать мені одні штани і блюза?

— Це залежить від того, чи ваш кінь буде мати гладкі чи костисті боки, — бо ви може знаєте, що тубильці не завсіди сідлають своїх коней?

Увечір по обіді, він передав мені листа до своїх друзів та я востаннє придирлялася маневрам „Судадіба”, що кидав у глибину моря свій тяжкий якір.

Ніч була така темна та море таке бурхливе, що капітан на хвилину завагався, чи не зачекати зі мною до ранку, хоч я настоювала, щоб не чекати, бо знала, як трудно капітанові спізнити через мене на кілька годин свій вплив до іншого порту, — де далеко від берега, серед моря на пароплав уже чекають навантажені барки.

Врешті капітан рішив сам відвезти мене аж до берега. Ще із двома моряками ми з великим трудом зійшли до моторівки, яка так холіталася на хвилях, що я мало не впала у воду між моторівку та корабель. Ми виплили у темряву моря,

звідки не видно було ні сліду землі, — тільки десь далеко одно миготливе світло.

— Чи це маяк?

— Ні, це світло нагорі, з гостинного дому короля Сіаму. Там ви будете ночувати цієї ночі!

— Ви жартуєте?

— Зовсім ні! Це єдиний захист для європейців. Будьте спокійні, — короля ви там не зустрінете. Хочби тому, що тепер уже нема королів у Сіамі. Цей захист король збудував собі нашвидку в часі сіямської революції, щоб мати куди втікати. По революції і королях, республіканці зробили з нього бенгальо, де чужинці за одну ніч платять королівські ціни. Це зрештою буде найбільший видаток цілої вашої подорожі, хоч нема іншої ради. В таку ніч ви-ж не можете спати на березі, на піску!... Зате виспитесь на королівській постелі, це теж щось варте, — потішав мене.

Нараз наша моторівка так несподівано підскочила задом угору, що ми всі попадали вперед. Вона вдарила об перепону піску на надто мілкому дні моря.

— Вперед, пусти мотор, уперед! — командував капітан, бо керманіч від несподіваного стрясу зупинив зовсім ґаз.

Моторівка застрягла у пісок і навіть не рухнулася з місця.

— Намул — кинув капітан з досадою. — Як так далі, то ми тут застрягли до ранку!

— Чи не можна б було витягнути її з намулу, попихаючи здолу, з води?

— Можна б, якби який добродій рекін прий-

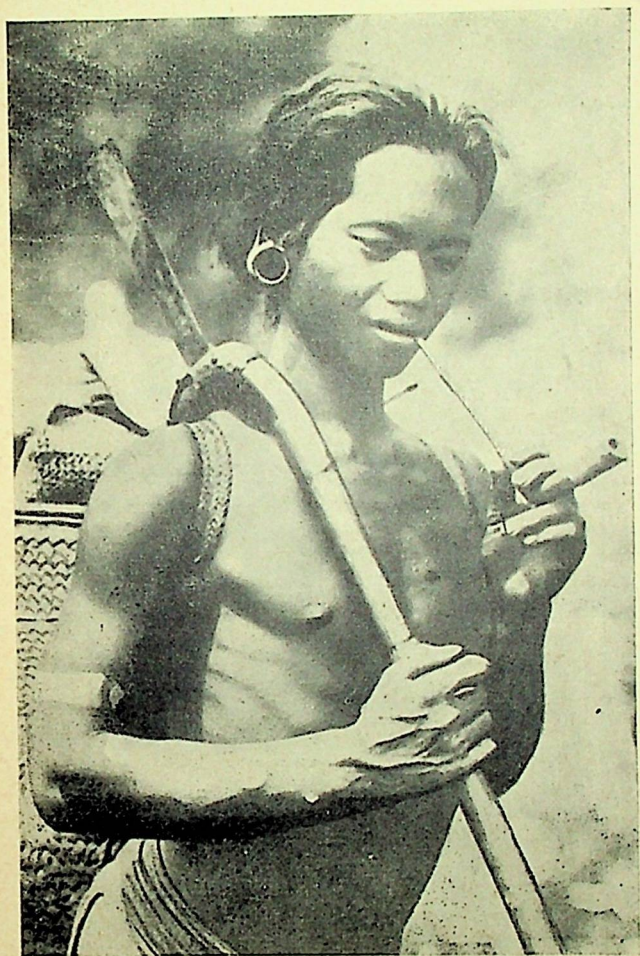
шов нам на поміч, відповів капітан, завсіди готовий до жартів.

Засапаний мотор зупинився. Ми всі взяли запасові весла та втикаючи їх у мілке дно моря старалися випхати моторівку з намулу, хоч по кількох мінутах безуспішного зусилля ми зупинилися та безрадно посідали один побіч одного. Серед цієї темряви ночі та бурхливого моря, що гуділо довкола нас, у нашій непорушній барці, ми почували себе, як останки розбитої та покинутої залоги. Врешті капітан рішив дати знаки до пароплаву, щоб його заступник післав нам малий човен на поміч, хоч наша погасла від води лямпа ніяк не хотіла наново засвітити. На щастя у запасовій коробці ми знайшли якийсь недопалений смолоскип, яким капітан повідомляв „Судадіб” про наше положення і потреби. Минуло кілька довгих хвилин без відповіді з пароплаву. Ми тільки здалека бачили ряди його ясних світел, серед яких ми даремно шукали миттєвих знаків „морзе”.

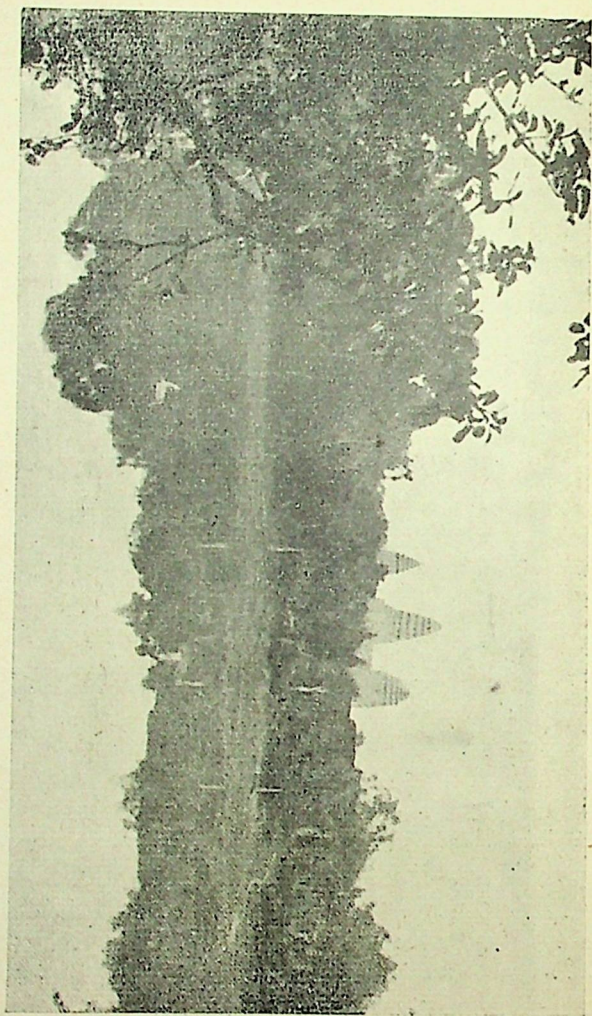
Смолоскип догоряв, — капітан нервувався. Що-ж до біса, чи він забув навіть поставити офіцера на варті? Пустить у рух свистальце! — гукнув, вкинувши у море рештку смолоскипу, який пік його пальці.

Майже в тій самій хвилині, коли загуділа сирена моторівки, ми побачили вогняні сигнали, якими відповідав нам „Судадіб”.

— Ах, нарешті! докинув капітан з полекшою. Ми видно йому перервали дрімоту. Гляньте як він поспішно і винувато махає своєю лямпою, ледви розбереш...

Дикий мой з далеких гір.

Аи́ткоп.

По нашій гудку, „Судадіб” думаючи, що ми не бачили його відповідальних знаків, пустив також у рух свою сирену, що навело веселий настрій на капітана.

— Гляньте, який він тепер пильний, готов іще приїхати нам на поміч з цілим пароплавом! Я певний, що за кілька днів цієї подорожі ви матимете майже повний досвід мореплавства! Ось, гляньте там угору, бачите, як по пароплаві злазить в долину маленьке світельце, — це човен, який спускають на море...

Невдовзі ми вже помітили його, як він відпливав від „Судадібу” у нашому напрямку. Здалека виглядав на іскру, що холіталася і блимала у темряві. Коли врешті човен приплив до нас, він спершу викинув на нашу моторівку довгий кабель (мотуз), та якого кінець був причеплений до пароплаву.

— Цей кабель, — пояснив мені капітан, — витягне цю моторівку з намулу, як тільки пароплав стане відпливати.

Врешті ми пересіли у малий човен та поплили до берега. Хвилі кидали ним з боку на бік та за кожним разом наливали до середини повно води, яку я вичерпувала із дна лущиною надвое розколеного кокосового горіха.

Без огляду на вихиляси човна капітан та двох моряків веслували навіть не ворухнувшись зі своїх місць, при чому я подивляла їх рівновагу та чудовий ритм.

Уже недалеко від берега ми ще раз застрягли в піску...

Без слова пояснення, мов би це був згори передбачений маневр, капітан скочив у море, яке сягало йому по пояс, звідки з забавною куртуазією подав мені руку показавши, що мушу сісти на плечі. Але я рішила, що це не лицює гідности мандрівниці, та не надумуючись скочила собі у воду, по самі пахи.

Крок за кроком на нерівнім дні бурхливого моря ми наближалися до берега, до якого ще залишилося із двісті метрів...

На сухім піску пляжі ми значили наш перехід мокрими доріжками від води, що спливала струмочками з наших одягів. Ми доходили до дороги, яка вела до оселі. Здалека надїздило якесь запізнене авто та осліпило нас своїми світлами. Воно зупинилося саме при самім березі. Це був агент данського пароплавного товариства, який приїхав з Сингори, затривожений сигналами пароплаву та моторівки. Він хотів дати нам поміч з берега.

— Запізно, — зажартував капітан. — Як бачите ми прийшли пішки.

Користаючи з цієї нагоди, по кількох словах привіту, капітан передав мене опіці свого агента, та сам чимшвидше вернувся на свій пароплав, щоб записати у його журналі кілька годин спізнання, тим разом „Через одну українку, яку треба було висадити на беріг”.

Востанне я бачила його, як він віддалювався від берегу, та як входив у темряву розбурханого моря, де далеко серед хвиль чекав на нього маленький човен зі слабеньким світлом.

КНЯЗЬ ІЗ КАЗКИ

На другий день ранком, ледви збудившись, ще напів свідома я підійшла до вікна, — як щодня на пароплаві, — хоч передімною вже не було ні синіх обрїїв, ні широкого моря, ні пароплаву, ні капітана зі своїм приємним усміхом.

Все щезло, мов у сні..

І чомусь мені стало жаль за мандрівничим життям на тім пароплаві, — таким багатим і цікавим життям.

Тепер я навіть жалувала, що ні одним словом не висловила капітанові цього жалю, хоч мабуть він чекав на це, і певно думає, що я з радістю покинула пароплав та його товариство.

Але як було мені говорити про жаль, коли я сама добровільно, навіть з радістю покидала те, за чим мала жалувати?..

Ці два почування — жаль підшитий радістю, я знаю вже не від сьогодні.. Вони стали майже нерозлучні зі мною, хоч, не знаю, яка це гордість не дозволила мені чомусь висловити їх перед людьми, яких я покидала.. Як висловити ці противоріччя, — як їх іншим зрозуміти, як у них повірити?.. Тому я ніколи не сміла говорити про них, бо я боюся людської зневіри, бо знаю, що від першої зневіри зродилася перша брехня..

Коли є які непорозуміння між мною та іншими, то вся їх причина в тому, що я трошки інакше дивлюся на життя, що я безмежно вірю в нього, а не жалію минулого, не боюся майбутнього, хоч усе однаково люблю..

Та може краще взагалі нічого не казати про себе. Я штовхнула двері та вийшла на сонцем залиту терасу, довкола якої стояв завітчаний сад, повний яскравих тропікальних квітів.

Нагорі синє небо, вдолі теж синє море, довкола сонце, зелень. Мені хотілося співати та нараз не знати куди щезли всі мої мелянхолійні думки, про самоту та мою відокремленність. Тут я почувала себе нероздільною частиною цілоти світу.

— „Кі-ю, кі-ю, кі-ю” — засвистав якийсь птах. Цей спів нагадав мені ще раз папугу капітана і я рішила вислати йому на море таку телеграму: „Мій жаль підшитий новою радістю. Спасибі!”.

„Кі-ю, кі-ю, кі-ю”, — я стала імітувати птаха, хоч він замість відповісти зовсім замовк, — не знаю, зі здивування чи з обурення.

Обернувшись поза себе я врешті побачила королівський дім знадвору. Хоч під пальмовим дахом та скромний, він чомусь мав гордий вигляд палати, — може з огляду на своє чудове положення нагорі, звідки довкола видно таксамо багато землі, що моря...

Я згадала, що тут колись жив і проходжувався в задумі останній король Сіяму, — який утратив своє королівство. По його тут побуті ще лишилися численні гармати перед домом та по саді та висока вартівнича вежа, з якої довкола видно широкий овид моря та землі. З неї можна побачити кожний корабель, що з'являється на морі, та далеко на землі всі дороги, кудюю переходила революційна армія.

По спорохнявілих східцях я вийшла на гору вежі. Тут колись стояли на сторожі останні вірні короля, щоб попередити його про першу небезпеку, яка з'явилась би на обрії. Тут колись розгравалося сумне призначення великих людей, цілої нації, — і тут сьогодні доля дозволила мені бути найщасливішою з людей, з усіх королів світу, — бо такий звідси чудовий світ.

Недалеко від берегу кілька зелених островів відбивало свої довгі тіні у спокійній синяві океану. Далше на обрії, на глибокій блакиті небес кучерявилися білі хмари. Мені хотілося крикнути в радіо цілому світові, — „Люди їдьте сюди, зрозумійте, що щастя людини може існувати у відсутності всякої особистої причини до нього, — тільки у безупинній радості на вид краси світу, від самого життя, — від биття крові у жилах, від сонця над головою"! Хоч у тому самому моменті я зрозуміла, що такі хвилини бувають надто рідкі для інших людей, щоб про них аж кричати, — що буденщина рідко дає привід до такої безтурботності та екзальтованої радості.

Вернувшись на веранду я застала заставлений їжею стіл, з однісіньким для мене накриттям. Довкола всякі' мясива, яешня, англійська вівсянка, всякі коржики, чай, хоч ніде ні живої душі, „ні слуги, ні пана"!

Ця невидна обслуга так зацікавила мене (ануж це який переодягнений сіямський князь?), що я довше не стерпіла спокуси та наче в телефон крикнула „гальо" — сподіваючись, що цей зовсім інтернаціональний заклик хтось зрозуміє.

І справді по кількох хвилинах з'явився передімною високий і стрункий слуга (а може князь, їх так багато у Сіямі). Він без слова поставив на столі малий дзвінок, — видно на те, щоб я більше своїм голосом не полохала райських птахів у саді.

Я спитала в нього спершу по французьки, потім усіми мовами, які я трохи знала, сподіваючися, що він щось зрозуміє: в якій частині містечка живе аґент пароплавного товариства, до якого я мала зголоситися сьогодні вранці. Я на жаль звечора зовсім забула в нього запитати про його докладну адресу. На мій запит сіямський слуга тільки неґативно захитав головою та щераз схилившись передімною удвоє, відійшов назад до дверей.

Мені не лишилося іншого виходу, як піти самій у містечко, і ходячи від дверей до дверей дому, питатись, „чи це не тут живе лисий панок з чорними окулярами?“...

До містечка, до якого згори, видавалося зовсім близько, треба було сходити вділ серпентиною, більше як пів години, та врешті довго блукати по його вулицях, між сіямськими крамницями, де очевидно не жив ніодин європеець. Нараз зовсім несподівано я побачила перед собою пошту, та ввійшла туди, сподіваючися, що дістану там бажану адресу, хоч з тубильчих урядовців ніхто не розумів, чого я собі бажаю. Безрадіні по черзі підсували до мене поштові марки, друки на телеґрами, поштові картки.

Я вже збиралася відходити, коли за плечима почула анґлійський привіт. Це був анґлійський

консуль з Сингори, якого вже повідомлено про мою появу.

— Вибачайте, що я так сміло підходжу до вас, але це на поручення агента, „Східньо-азійського данського мореплавного товариства”.

— Я саме за ним шукаю...

— Я чув, як ви розпитували за його адресою, і тим радніше стану вам у пригоді, бо сам добре знаю капітана з „Судадібу”, від якого ви маєте поручення до місіонера...

— Це незвичайне! Я дуже зобовязана вам за цю ввічливість, хоч не можу турбувати вас такими дрібницями, як розклад їзди автобусів, поїздів та ще інших комунікаційних способів, які пан агент обіцяв приготувати для мене.

— Так, я знаю, але він саме мусів нежданно виїхати сьогодні вранці та я радо згодився заступити його. Дорогою до мого дому ми спокійно зможемо обговорити це все. Моя дружина вже чекає на нас.

— Вже чекає?... Ця ціла історія — ні, ціле містечко видавалося мені трохи зачароване.

— Так, — я саме телефонував до неї та попросив, щоб вона чекала на нас зі сніданком, який я сподіваюся ви згодитеся поділити з нами?

— Дуже радо, — хоч це все таке несподіване, що... Бачите я у штанах, — пробувала я виправдуватися моею більше ніж поганою англійською мовою.

— Щоб зробити вам приємність ми теж будемо у штанах, — зажартував консуль, та повів мене до свого авта.

Коли ми вїхали у ворота консульської люксової вїлли, його жінка, пані Чомле чекала вже на нас в саді.

Зараз по привітанню цієї симпатичної дами я попросила в неї вибачення за мою погану та ломану англійську мову та запитала, чи вона не говорить по французьки? На це на жаль я дістала негативну відповідь.

Зате пізніше при розмові про мої подорожі, коли я розповідала мої пригоди, та як мені нараз забракло кількох слів, пані Чомле почала досконало розуміти французькі слова, яких я уживала. Вкінці виявилось, що вона беручи мене за французенку вважала, що я повинна говорити по англійськи бодай так добре, як вона по французьки, — зате з хвилиною, коли я виявилася чужинкою не тільки вона, але й її чоловік стали говорити по французьки.

Мене дуже забавила ця пригода та я завважала жартом, що шкода, що я не можу домагатися наприклад від французів, щоб вони всі говорили по українськи, якщо хочуть мене розуміти.

Як звичайно буває в таких випадках розмова перейшла на українську тему, в часі якої я зацікавленим панству Чомле відкривала їм досі незнані сторінки мого краю. Досі „Україну” в їх уяві представляли козацькі жупани, сині штани, настроєві пісні, яких вони часом слухали у радіо — або ще український мелянхолійний степ, про який колись писав Бальзак. Врешті я сама стала засипати їх питаннями щодо звичаїв і віри тубильців, серед яких вони жили вже довгі роки. Завдя-

ки тим усім питанням, які нас взаємно цікавили, я провела в товаристві панства Чомле дуже приємний день, який дав мені забути, що я тут тільки переїздом.

По сніданку (себто обіді), ми сіли з паном Чомле за партію шахів, і я на жаль переконалася, що англійці грають куди краще у шахи, ніж українки. Відпочивши по обіді пані Чомле знову зійшла до нас та ми разом поїхали купатися у море, де ми бавилися у піску та в перегони, як справжні пластунки. На закінчення приємного дня вони запропонували мені довшу прогульку серед лісів, у їх вигіднім авті.

В часі їзди пані Чомле вкінці призналася мені, що хочачи показати всім „місс Україну”, — як вона мене прозвала жартом, — вона запросила на цей вечір кількох знайомих. Тільки через те їй не вдалася „несподіванка”, що вона воліла би, щоб на той вечір я змінила мої штани на щось більше кокетного, більше гідного „її місс України”.

Я була дуже зворушена цією увагою, хоч не менше і збентежена, знаючи, що у моїй маленькій валізочці я мала на зміну тільки ще такі самі штани. На щастя пан Чомле виручив мене.

— Моя дорога! Я зовсім забув попередити тебе про те, що „місс Україна” не має зі собою іншого багажу, ніж те, що на ній. — Усі її валізки „Судадіб” відвіз просто в Сингапур...

— Це ніяка перешкода для мого пляну! Місс Україна досконало влізе у одну з моїх суконь — ми майже однакові ростом, а навіть якщо сукня

трохи за довга, то це тільки додасть їй більше поваги!...

Мені лишилося тільки подякувати за таку ввічливість і прийняти її пропозицію.

*

На вечерю вони приготували мені нову несподіванку — правдивого сіямського князя! Від часу революції у Сіямі, він став їх сусідою, поселившись на плянтаціях, які він купив собі на імя китайця — свого друга. Там він тепер живе майже інкогніто, як звичайний плянтатор.

Мушу признатися, що поява цього молодого князя у своєму сіямському костюмі найбільше мене вразувала з усіх несподіванок дня, — хоч не менше збентежила.

Його мені представили:

Князь Пія Пра-Сат!

Я чула на собі довгий погляд його східніх, таємничих очей.

Його вхід перервав нашу розмову про лови на рибу, яка тепер мене вже менше цікавила. Ми всі замовкли, чекаючи на якусь новину з уст князя.

Замість того він приклав палець до своїх уст, щоб нас запросити до ще кращої мовчанки, — на що я засміялася беручи це за добрий дотеп. Хоч замість дотепу і сміху я побачила скупчений вигляд пана Чомле, який нахилився ближче до Пія Пра-Сата, та щось прошепотів.

— Дайте мені вашу рушницю, — за вікнами олень!...

Кілька хвилин пізніше я бачила, як князь тихцем підкрадався до вікна, звідки в бік лісу впали три вбивчі стріли...

— Немала штука! рогастий олень, — докинув він з очевидним задоволенням, вертаючися до нас.

Це все вийшло так несподівано, що в мені ніяке вражіння ще не мало часу скристалізуватися. Я відчувала тільки глухий жаль за тим оленем, що з лісу невинно приглядався нам тим цікавим, безрогим створінням, що посідали довкола кімнати, догори ногами, у низьких фотелях, замість іти пастися з ним до лісу, де трава така рясна...

Зате сіямський князь розчарував мене. Не тому, щоб від кількох хвилин він споганів у моїх очах, а власне через цього оленя. А може теж тому, що цей олень більше цікавив його ніж я.

Пан Чомле запросив нас вийти до лісу, оглянути „офіру” князя. Олень лежав непорушно під деревом з широко відкритими очима, які наче дивилися тільки на мене...

— Цього оленя зрадили надто великі роги! — зажартував князь, стоячи над самим його тілом.

— Чи-ж ви могли їх бачити у темряві лісу?..

— Ні!, я тільки чув шум, який вони счиняли зачіпляючися за галуззя.

Я замовкла та вслухувалася у дійсно безоглядну тишу в тому лісі, де справді найменший шелест міг зрадити присутність звірини.

Цю тишу переривали тільки матові звуки мохом порослого водограю, якого тонкий струмінь спадав по зелених скелях.

— Ах!... — я сказала з досадою, напів відкривши причину „злочину”!

— Що вас так налякало? — спитав пан Чомле.

— Це джерело!... Цей олень певно втомлений спрагою прийшов аж сюди, — перед ваші вікна, — хоч полизати оці мокрі скелі! І саме тоді його...

— Ви зовсім влучно вгадали — відповів Пія-Пра-Сат. — Ця вода притягає сюди звірят, що дозволяє нам час до часу мати добру дичину... Бачите, ось цією доріжкою вони вертаються від водограю, зупиняються лицем до світла, яке паде з вікон та часто засліплені ясністю, зраджують себе риком або рогами, навіть землею, яка котиться відл зпід їх нетерпеливих копит.

Я тільки затиснула зуби та без одного слова відповіді відійшла до пані Чомле, яка стояла оподалік, — видно теж не маючи охоти довше дивитися на живий вираз відкритих очей оленя.

До нас підійшли оба панове.

— Ви повинні довідатися, — похвалив передімною свого князя пан Чомле, що Пія-Пра-Сат, окрім своєї незвичайної слухової тонкості є теж одним із найкращих мисливців Сіаму!...

— Не хотіла б я бути серною! — я сказала напів злобно.

— Тоді я перестав би бути мисливим і скоріше став би ловцем на живі звірі, — поспішив відповісти Пія-Пра-Сат.

— Або тигром!...

— Ніколи, бо якби я був тигром, то не міг би зїдати моїх жертв!

— Чому-ж це?

— Бо я буддист — відповів.

Я довше не стерпіла його „жартів” та вибухла іронічно:

— Ви буддист? і з вікна вбиваєте спрагнених звірят?

Він очевидно зрозумівши мій докір, зрewanжувався мені:

— Мене навчили стріляти в Європі, у французькій военній школі Сен-Сір... Це я завдячую тільки вашій західній культурі!..

Я замовкла, бо не могла навіть відповісти йому, що ми стріляємо тільки у власній обороні, тільки з потреби. Ні, я не могла більше нічого сказати йому з жалю за те, що ця сумна пригода розвіяла мою казку про східнього князя.

По вечері, в часі якої на щастя не подали печеного оленя, до панства Чомле прийшло ще кілька знайомих з околиць. На танці Пія-Пра-Сат запросив мене до першого танцю, та я сама не знаю, як опинилася в його обіймах, хоч обіцювала собі більше до нього не озватися ні одним словом.

Музика грала вальса, — старий танець Європи, — і сіямець танцював його дивно гарно.

Під звуки музики я старалася віднайти хоч останній відблиск моєї казки, хоч на мить ще воскресити її, — хоч його глибокі чорні зіниці, які я відчувала на собі як два горючі вогні, — не давали приступу ні забуттю, ні омані. Вони кричали про свою жагу, про своє бажання, — вони диктували свою волю, — видно звикли до послуху і покори.

На його устах гралася передчасна усмішка тріюмфу.

„Павук!”, я подумала. — Небезпечний, отруйний! Він певно був божищем гарних парижанок, яких він легко здобував своєю оригінальністю, екзотикою та дійсною красою.

Мої думки перервав його глибокий голос.

— Ні, ви не можете покинути нас так скоро! Це неможливе, щоб ви відіхали вже післязавтра?... Ви повинні раніше оглянути мої плянтації, мій звіринець, мою джунглю. Це все певно цікавить вас?...

— Цікавить, але...

— Ваше „але” не має виправдання. Я обіцяю вам, що ваш пароплав не втече. Якщо буде треба, то я відвезу вас автом у Сингапур, — куди захочете!...

— Звідки аж стільки до мене уваги? — я силкувалась на холодний тон.

— Чи вам треба аж слів? не вистачить, що я готов...

— І цього навіть загато для мене — я відповіла стараючися збентежити його.

— Як я тільки ввійшов у салю, як тільки побачив вас, — він перебив мені, — я мав вражіння, що знаю вас уже дуже здавна, — що вже колись вас десь, бачив, — може у снах, чи мріях! Вражіння якоїсь дивної близькості! Щойно тепер відчуваю, що я помилився. Зрештою я сам не знаю, що мені більше у вас подобається, — ви самі чи ваша душа.

— А може тільки оця пишна сукня на мені? Не моя!...

— Не ваша?... Проте мені здається, що хтось інший не міг би її носити так як ви! Тільки ви!...

— Хто інший не міг би мене більше вразити своїми компліментами, — я відповіла з досадою, хоч не можу в інтересі правди затаїти, що ці досить банальні похвали були мені дуже приємні.

— Чому саме мої похвали вражають вас? Чи тому, що я не звик часто вживати їх!...

— Не знаю чому.

— Ви повинні знати, повинні мати сміливість сказати мені. Будьте певні, що мені вистачить одніське слово. Я чекаю на нього.

— Що-ж я можу більше сказати?...

— Наприклад, що я вам байдужий, осоружний.

— Зовсім ні!

— Так, що-ж іншого?...

— Нічого!... Ви не зможете зрозуміти. Мені шкода моєї казки! Я зовсім інакше уявляла собі вас — сіямського князя...

— Все через того оленя?

— Через тих усіх оленів, що ви їх забили з цього вікна.

— Вам може здається, що це щодня мені трапляється? Зрештою ви самі згадували, що брали участь у полюваннях. Отже не розумію вашої незвичайної вражливості.

— За багато нюансів. Я брала участь у ловах на тигрів, які зідали сотні тубильців. Проте не можу сказати, щоб навіть сам вид їхніх трупів був для мене приємний. Я назагал не люблю ловів.

— Зате, думаю, можете зрозуміти, що хтось інший любить їх? Може навіть не менше ніж ви свої казки. А проте це не повинно бути причиною, яка б нас розлучила!...

— Розлучила... Яке велике слово! Я не знала, що сіямські князі такі легкозапальні. Я уявляла собі їх гордими, недоступними, — навіть подекуди погірдливими.

— Так ви собі їх уявляли? Хоч у глибині вашої жіночої гордості ви певно вдоволені, що я перед вами без надуми, без сорому схилив голову. Мені здається, що краще знати, коли можна її схилити, ніж ніколи не зазнати цієї приємності...

— Ви майже філософ!

— О ні! Я тільки...

Тут музика обізвалась і я відійшла, щоб не дати йому скінчити слів, яких закінчення я відгадувала та майже боялася почути його. Замість вернутися назад до групи панства Чомле, Пія Пра-Сат знову підійшов до мого вікна та станув побіч мене.

— Павук, я знову подумала.

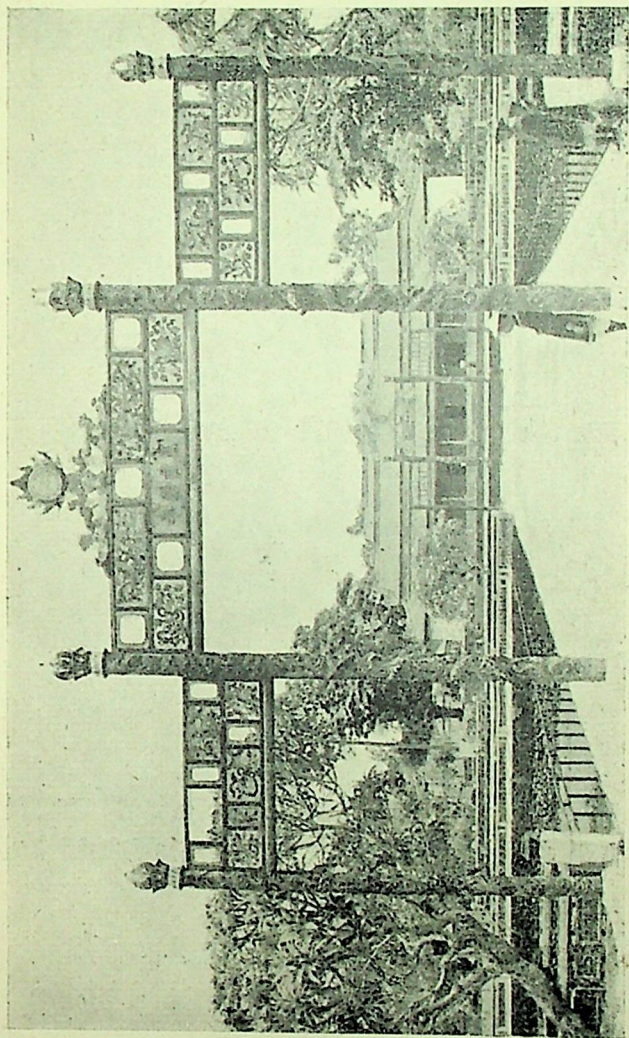
— Ви лишитеся, скажіть?...

— До післязавтра!

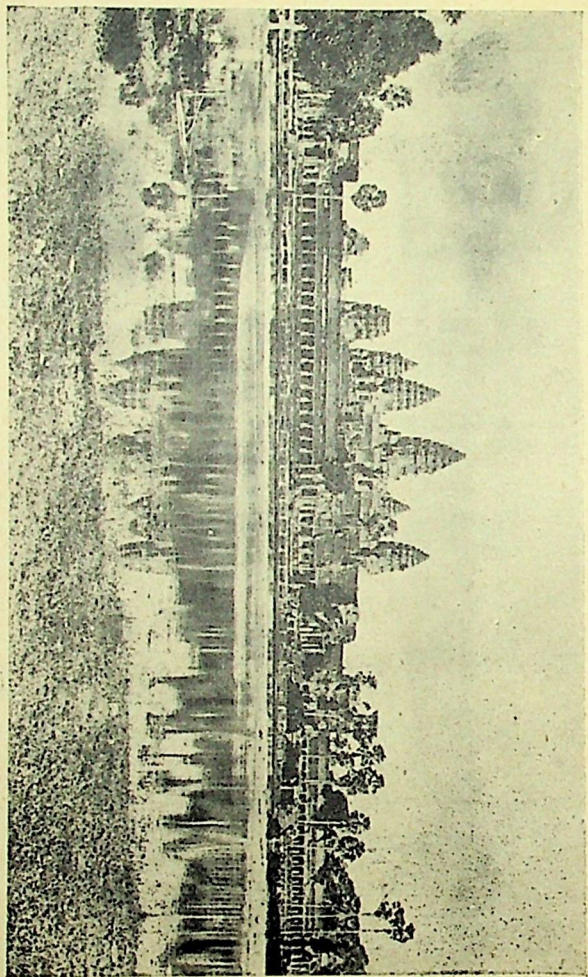
— Ні, на довше. Я навіть готов завести вас до цього дивачного місіонаря, який умів аж так вас зацікавити.

— Ви бачу вже чудово поінформовані про всі мої пляни.

— Ще не про всі! Наприклад я нічого не знаю про ваші відносини до цього місіонаря?...

Императорската палата в Гюе. Воротата Нгон Нен.

Величавая святыня Ангкор-Ват (Камбоджа).

— Я-ж його зовсім ще не знаю! Маю тільки до нього порученого листа.

— Так чому-ж це він аж так цікавить вас?

— Мене багато річей цікавить у житті.

— Також і те, що він хрестить наші діти? — він спитав іронічно.

— Цікаво знати, як він цього добивається.

— Я вам це краще скажу за нього. Обіцянками вічного раю, а передтим кількома мисочками рижу.

По цій розмові я стала дивитися на нього іншими очима. Він перестав бути кровожадною людиною без серця і чуття та поволісеньки здобував собі своє перше місце у моїй казці з Далекого Сходу. Прочуття небезпеки почало непокоїти мене. Я була майже вдячна панові Чомле за те, що він підійшов до нас та запросив мене до найближчого танку. Проте я майже не чула про що він мене випитував. Я відчувала та бачила тільки його одного, серед усіх мені чужих людей, — його Пію-Пра-Сата, — який непорушно стояв біля вікна та більше з ніким не танцював. Ще по кількох танцях, які я навмисне старалася танцювати з іншими, мені зовсім байдужими паннами, я стала прощатися з моїми гостинними господарями дому, вимовлюючись болем голови.

Пан Чомле запропонував відвезти мене особисто до бенгаль, від чого я не вміла відмовитися, бо він, мовляв, не міг допустити до того, щоб я жінка верталася сама вночі додів.

Ми вийшли перед ганок та були здивовані

побачивши перед самими сходами вже готове до відїзду авто Пія Пра-Сата.

— Ви вже покидаєте нас? — запитав пан Чомле.

— Так, вибачайте, але завтра в мене вчасна праця на плянтаціях, яку я волію сам доглянути.

— Якщо ви дозволите я можу відвезти паню до її бенгальо, — це мені саме по дорозі...

По дорозі через самітній вершок, на який треба віздити і з якого зіздити цією самою серпентиною я подумала і не могла не згодитися на його пропозицію, тим більше, що було б неввічливо зайво турбувати пана Чомле, який мав повний сальон гостей.

Ледви я попрощалася та всіла в авто, як воно рушило з незвичайною швидкістю. Спочатку мене боліла думка, що він хоче так швидко позбутися мене, хоч по кількох хвилинах я зрозуміла мою помилку. Авто не їхало в бенгальо, тільки мчало рівною дорогою через ліси.

— Як дивно, — я докинула з усміхом, — не пізнаю дороги до бенгальо.

— Це свідчить ще раз про те, що ви добрий обсерватор. В дійсности ми зовсім не їдемо туди.

— А куди?... Щоб спочатку відвезти вас?...

— Ні, куди ви самі захочете.

Я відразу хотіла сказати до Ченгу, до місіонарів, — але згадавши про сукню пані Чомле, та про мої штани, без яких я не могла далі подорожувати, я нічого не відповіла, хоч у тій хвилині бути у них, далеко звідси, — видавалося мені „останньою дошкою рятунку“!

Я чула на моїй шиї гарячий подих його уст, — яких усміх дивно нагадував мені кмерського Будду зі святині Анґкор. Такі самі вивернені, рафіновані, іронічні і майже таксамо усмінені.

Щоб краще бачити зяву я прижмурила повіки та відкрила їх з безмежним здивуванням, — вже запізно!

Мої уста палив гарячий поцілунок.

„Дикун“!, хотіла гукнути йому в саме обличчя. Силкуючись на якнайбільший спокій, — поволі вимовлюючи кожне слово я сказала:

— У нас це називають насильством...

— Якого мене навчили у вас — в Європі.

— Це тільки доказ, що не в усіх галузях ви стали добрим учнем!

— Ви! ви! ви! — він прошепотів крізь майже затиснені уста... — Для вас я готов на все, навіть знести образу. Зроблю все чого і захочете, — хоч не думайте, що я звик це обіцувати кожній жінці. Щойно сьогодні я зрозумів, що я можу належати тільки до одної жінки — та жити тільки для неї...

— По французьки ви дійсно чудово балакаєте, — я пробувала далі кепкувати, хоч це приходило мені щораз трудніше. У нас, знаєте, по українськи кажемо це далеко простіше, хоч може й трудніше...

— Як?

— Коли у нас не кохають, тоді непотрібно слів, — це само за себе говорить. Або просто кажуть „ходи зі мною“!

— А коли кохають... то як це кажуть?...

— Тоді шлють дружбів, я відповіла вже зі сміхом, уявляючи собі незручність дружбів сіамського князя Пія Пра Сата...

— Я сподіваюся, що ви від першого слова зрозуміли, що до вас я міг тільки „післати дружбів“, а не...?

Я замовкла, зрозумівши, що гра зайшла задалеко та що вона стала надто поважна.

— Чи ви розумієте, місс Україно? — спитав він з натиском.

— Боюся зрозуміти...

— Ні, це справжнє божевілля! Я чую, що я вам не байдужий! Не старайтесь навіть заперечувати цьому. Я знаю теж, що не можу розчарувати вас, хоч чомусь не вмію розвалити цього муру, що розділяє нас. Чи-ж би ви на зразок англійців, у своїй расовій гордині погорджували східними расами? Чи-ж би у цьому всьому була вина моєї трохи темнішої від вашої шкіри?...

— О, ні, ні! — я запротестувала з поспіхом, сама не знаючи, що відповісти на його слова повні поваги та якогось дивного суму, із глухим тоном резигнації. — Будь ласка, не говоріть більше про це... Може завтра я зумію вам відповісти, розяснити!

— Завтра? а післязавтра відідете! — нахилився надімною так близько, що його обличчя майже дотикало мого.

— Ні! — я попросила тихим голосом, в якому чути було жах.

— Ви боїтеся чого, кого? Мене, чи себе самої?...

Замість відповіді я руками закрила обличчя та відсунулася якнайдалше від нього. Я почула його приглушені слова, що падали на мене, мов тяжкі камені.

— Будьте спокійні, хоч я „дикун“ я вже зрозумів...

— Ви зле зрозуміли! Досі я нічим не висловила вам погорди, ні відрази. Я не маю теж ніяких расових пересудів. Але зрозумійте врешті, що це все надто несподіване, надто брутальне. Я не можу повірити, щоб...

— Так повірте хоч в те, що ця вся брутальність виплила з того, що я ледви пізнав вас, і вже мав втратити вас на завсіди. Ви не маєте права підозрівати мене у шарлятанстві ні сумніватися в моїх словах. Якби я був зустрів вас не тут, а у великім місті серед юрби, то й там я був би вас зараз пізнав.

— Я хочу вірити вам, хоч для мене це ніяке виправдання. Задля своєї подорожі я звикла до більших посвят, ніж один перелетний флірт.

— Я забороню вам балакати в цей спосіб, після того, що я вам сказав.

— Хоч завтра може самі будете сміятися з цієї пригоди?

— Це залежить тільки від вас! — відповів він явно ображений. — Передтим я хотів вас просити тільки одне: Більше не іронізувати з моєї „доброї французької мови“, та не робити таких великих різниць між тим, як щось там у вас, і як

у нас. Про це я вас прошу тільки з пошани до моєї матері, яка була французенкою.

— Вибачайте! — я вимовила стисненим голосом, свідома, що вразила його.

— Тепер я знову готовий на ваші послуги.

— Так, будь ласка, відвезіть мене в Бенгальо!

— З приємністю, — відповів він уже байдужим голосом і дав короткий розказ своєму шоферові.

Авто завершило та помчало тою самою дорогою назад. Ми мовчали. Він засвітив цигарку, без найменшої нервовости, що мені дуже подобалося у цій напруженій ситуації.

По кількох хвилинах він докинув задумчиво.

— Шкода!...

— Чого?

— Що я не можу за вами поїхати, стати вашим слугою або шофером, — як це трапляється в житті російських князів.

— Шкода теж, що я не маю спромоги мати такого шофера, — ні взагалі будьякого шофера, я відповіла вже безжурно, звільнившись від тяжких думок.

— Зате ви подорожуєте, хоч я на це вже не можу тепер собі дозволити. Перше я мушу привести до порядку мої плянтації, які я сам мусів відкупити по революції від нового уряду.

— Вони раніше до вас належали?

— Так! Це був наш дім відпочинку і ліси

для ловів. Це все скромненьке, та ще й тут ми могли б разом жити, хочби як малі княжата.

— Ви обіцяли мені більше не згадувати про „нас“, хочби до завтра.

— І дотримаю слова. Зате завтра вранці приїду за вами і ви повинні дати мені хочби цей один день! Але без панства Чомле, без нікого. Обіцяєте?...

— Обіцяю, — я відповіла, як відгук.

Авто пнялося серпентиною вгору, — ми доїжджали.

Він висів зі мною перед брамою, відвів мене догори, та на прощання спитав:

— В якій годині я можу завтра приїхати за вами?

— В осьмій! — я докинула без надуми.

Він по сіямськи, тричі вклонився переді мною та відійшов у сяєві своєї гордості, — як справжній казковий князь.

*

„У восьмій, восьмій“, — я повторяла шепотом, входячи по сходах веранди. За ворітьми загуркотіло авто, що відїздило.

Я впала у глибокий фотель на веранді, лицем до зоряного неба та старалася не думати.

Це небо пригадало мені інші складні моменти мого життя, те небо засіяне вічними зорями, що так часто помагало мені вийти щасливо з життєвих конфліктів, коли я прирівнювала хвилини свого життя до його вічності і величі!...

„Аж смішно стати забавкою сіямського князя“...

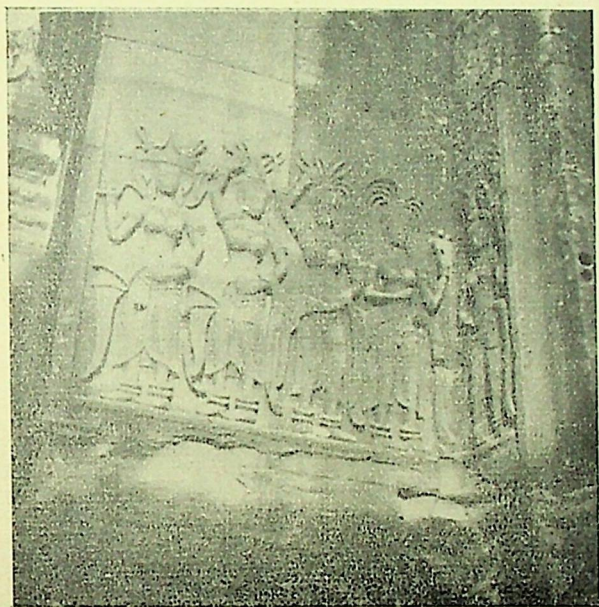
„Або жінкою“, — підповіла якась зрадницька думка.

„Жінкою? — ще гірше! Жінкою? — і мати мішанців дітей, для яких європейці ще більше виявляють погорди, ніж до чистих тубильців, — дітей, які ніколи не знатимуть, чи вони дійсно мають право називати себе європейцями, чи залишитися азіятами?“...

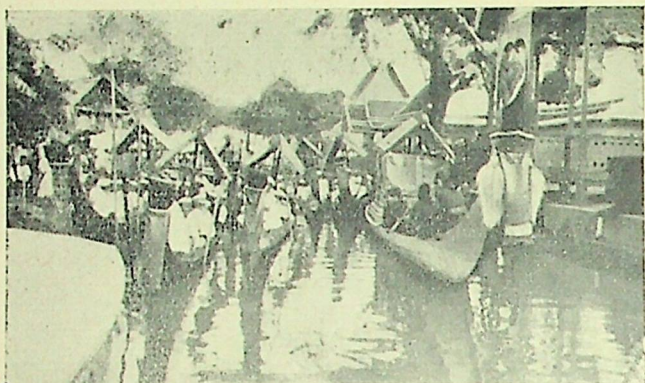
„Не всі! — відповіло мені друге „я“. — Прецінь Пія Пра Сат, без огляду на свої права надалі вважає себе за сіямця. Зрештою на тім він нічого сенько не стратив. Навпаки“. „Ні, ні, ні! Це все нісенітниця! Для якогось там сіямського екс-князя виректися моєї подорожі?... Ще раз знівечити гарну ілюзію!... Ні, ні, ні! Краще відвезти зі собою недокінчену казку...“ А проте від цього самого рішення я відчувала дивний жаль.

Мій погляд впав на павука, що ввесь у місячному сяєві чатував на нову жертву. В середині він, а довкола його зрадливі сіті, — і я хотіла хоч тим порівнянням викликати в собі ще більший бунт, щоб не ослабнути в останній хвилині перед приготовленою подорожжю.

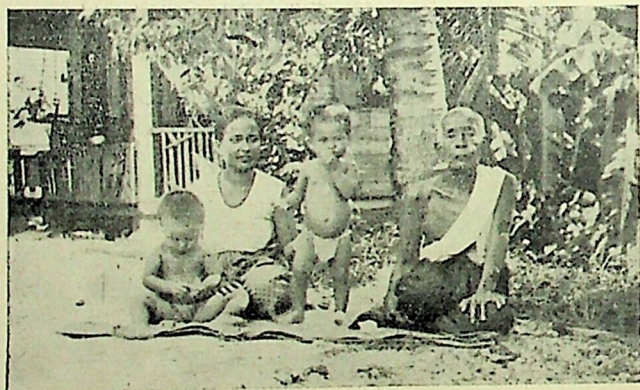
В тім моменті я знову почувала себе десь далеко від інших людей, на якомусь недоступному верху самоти, якого вже я не могла покинути. Не знаю, чи від цього безмежного почуття самоти, чи тільки від надто ясного місячного сяєва я вся тремтіла від холоду у гарячу тропікальну ніч.

Різьблені у камені богині у святині Ангкор-Вату.

Клонг: водні вулиці в місті тубильців (Сіям).

Родина сіамців.

„Це наслідки недавньої малярії, не треба сидіти тут такій утомленій, я повинна йти спати“... А за цією думкою йшла зараз друга:

„Спати та спокійно зачекати аж „він“ приїде сюди за мною. Тоді вже було б запізно втікати!“ „У восьмій“!... В одну мить в мені скристалізувалося нове рішення: втікати, відіхати!

Рішення було трудне, здійснити його нелегка справа серед ночі та чужого міста.

По довгій надумі мій плян був майже готовий. Я задзвонила на „боя“, пригадавши собі раду капітана: „Порозумійтеся грішми“.

Коли бой з'явився, я всунула в його руку два „тікалі“, та нарисувавши авто на папері пояснила йому жестами та стрілкою на годиннику, що треба, щоб авто було тут в п'ятій годині зранку. Він врешті зрозумів, потакнув головою та зараз пішов у містечко шукати за авто і шофером.

Було кілька годин до світанку.

Закинувши на себе загортку пані Чомле я старалася задрімати у фотелі, хоч замість заснути я впадала у щораз більше пригноблення. Щось душило мене за горло, мов гадюка.

Я плакала тихо, без болю, таксамо, майже без причини, таксамо, як вранці я радісно наслідувала цвірінькання райського птаха.

Зорі на небі зачали бліднути, — була десь третя година, коли хлопчина вернувся вже з авто.

Я піднеслася з мого фотелю, виснажена та безсила, у довгій балевій сукні пані Чомле, яку

треба було відіслати. Я пішла переодягтися та рішила лишити пакунок слuzі разом з листом до панства Чомле. Я знала, що виправдання мого поспішного відїзду було дуже незручне, бо пан Чомле легко зможе переконатися, що я не дістала ніякої телеграми з Сингапуру, хоч у тій хвилині це все мені було надто байдуже, щоб шукати іншої фіктивної причини. Я знала тільки одно, що не можу сказати правди, хоч мушу якнайскоріше відїхати. Скінчивши листа я мусіла написати ще кілька слів до князя. Це коштувало мене ще дорожче, ніж перший неправдивий викрут.

Я писала:

„Я мушу відїхати! Вибачайте, що я мусіла дати Вам обїцянку, якої не можу дотримати. Повірте, що я не тільки не погорджую Вами, а навіть на доказ моєї приязни даю Вам мою адресу в Європі. Може колись прийде Вам охота написати мені дотепного листа, який я читатиму з приємністю“.

Бой саме вернувся на веранду, вже з моєю готовою валізкою, моєю загорткою і склянкою гарячого чаю, який я випила з правдивою тропікальною спрагою.

Передавши слuzі теж лист до Пії Пра Сата, якого імені я не могла вимовити без зворушення, я сіла в наймлене авто та відїхала в дальшу дорогу.

МАЛЯЙСЬКИЙ ЧАРОДІЙ

По цілоденній їзді крізь гори та густий ліс, заїжджаю під вечір до гостинної родини місіонаря, який живе у самім серці джунглі.

Мене, незнайому подорожничку вітають та приймають, мов давнього друга. Усі такі раді, такі привітні. Для них це незвичайний день: в їх хату ввійшов гість з Європи, якої вони не бачили вже дванацять літ. Цей місіонар протестант — проповідує невірним віру в одного Бога і старается повернути їх на правдиву дорогу. У це він вложив ціле своє життя без великих успіхів.

Він пояснює мені свої труднощі та те, що католицькі місіонарі втішаються тут куди кращим успіхом. Тубильців тягне у костел музика органів, ікони, дзвони, дзвіночки, запах кадила, тоді коли його читання біблії нудить їх, воно незрозуміле для них.

Але й він не піддається! Придумує для них різні розваги коло каплиці, де він також годує найбільш бідніших тубильців „дармовим рижем”. Завдяки цьому він назбирав уже гурток тих вірних, яких він сам називає „вірними без віри“!

Зате в нього самого стільки тієї віри, що нею він міг би переконати пів світу. Пів світу, так, але не азійського...

Таких як він місіонарів є багато по цілому Далекому Сході, та кожний з них з повною саможертвою та з незрівняною витривалістю, проповідує віру, якої тубильці не в силі зрозуміти.

Для них вона так само чужа і далека, як ціла біла раса, — наш суворий край Заходу.

*

На другий день досвітком місіонар пропонує мені виправу у джунглю, — до великих водопадів. Вузенькими стежками сходимо вниз до лісу, потім ідемо догори гусаком. Спереду двох маляйців, усередині я, ззаду сам місіонар. Він не хоче йти ні зпереду, ні всередині, на випадок, якби де тигр чатував на нас, бо він не міг би згодитися на те, щоб хто інший упав жертвою цієї звірюки, яка звичайно скаче на останню людину в гусаку...

Незадовго стежина зовсім зникає і маляйці мусять топорами прокладати нам перехід крізь гущавину лісу. На землі повно погнилого дерева, пахне вогкістю.

Йдемо тихенько, стаємо чуйні, мов сама звірюка. Уважно слухаємо відгомону лісу, ловимо кожний звук. Чи не почуємо голосу тигра, пантери або тріскотіння галузок під важкими ногами слонів? А може чути де рев диких буйволів? Нічого! Ліс мовчить...

У цих ворожих гущавинах, королівстві диких звірюк, щойно краще розумієш важне значіння дороги для людей, хочби доріжки, стежини... Дорога, це безперечно перший великий щабель людської цивілізації. Це перша спільна власність людей, перший їх звязок та спільна оборона перед різними небезпеками.

Трудно уявити собі, як немічною почуває себе самотня людина серед дикого лісу, як мало в неї способів оборони. Кожна тварина навіть самотня, може почувати себе власником цієї джунглі, для неї є там місце, вона має свій окремий спосіб оборони. Зате самотня людина у джунглі скоріше чи пізніше стає жертвою, як не диких звірів, то голоду, спраги, отруйних комах, гарячки. Тому серед джунглі маємо вражіння, що ми виключені з її життя, що ми тут тільки інтрузи. Все тут проти нас. Не тільки звірюки, але й сама рясина, яка заборонює нам доступу.

Вже з самого початку нашої виправи за мої ноги, вдягнені тільки у сандали, вчепилося кілька пявок, що висмоктували мою кров, від якої їх тіло ставало грубезне та ще більше огидне. Я пробувала відірвати їх, хоч це було можливе тільки з куснем власної шкіри. Щойно один з маляців звільнив мене від тих огидних вампірів, — розтинаючи ножом наполовину кожную пявку. Ці половинки кілька хвилин пізніше самі відпадали від моїх ніг.

Маляець навчив мене, як пізнавати та виминати пявки у траві, хоч він сам на них не звертав найменшої уваги, бо до його згрубілих від ран ніг уже не чіплялися пявки.

По кількох годинах тяжкої дороги ми дійшли до річки, де втомлена горяччою я хотіла скупатися, хоч місіонар запевнив мене з усміхом, що ця ріка також заборонена для людей... І справді недовго мені довелося чекати на доказ. З води над берегом висунулася подовгаста голова

крокодила. Він широко відкривав та замикав свою широку пащу, якби хотів зачерпнути трسخи повітря або шукав за шматком поживи.

Ми мусли переходити через звисний хисткий мостик, зроблений з двох зчеплених посередині пнів дерев. Він гойдався на всі боки від найменшого порушення, — над рікою, де пливали голодні крокодили.

Вигляд мій був жалюгідний; заки ми дійшли до високих, воркотливих водопадів. Уся мокра від поту, подерта, подряпана та з кількома ранами на ногах від колочок та пявок. Зате я була вдоволена, як рідко, досвідом цього багатого дня.

У повороті, по заході сонця, недалеко від себе, ми почули голос самого короля — тигра, який видно вийшов на своє щоденне полювання. Ніколи не забуду того пронизливого металічного звуку, якби удар одної об другу, двох залізних щок...

Перед виходом з вічного лісу я зірвала з галузки чудову дику орхідею, які росли по пнях дерев та понесла її обережно на відкритій долоні на пам'ятку. Я навіть думала засушити її та привезти напоказ до Європи. Щойно на другий день я відчула заборонений чар її краси. Моя ціла рука була в огні, напухла та безвладна.

Лікар, до якого місіонар післав мене, сказав, що це небезпечне затроєння, якого він ще не зустрічав. Коли його оклади ні застрики не змогли, він сам порадив якнайскоріше їхати у Сингапур, у лічницю, де можуть мені зробити аналізу

крови. Але, що за три дні їзди до Сингапуру можна було вмерти, то я потай рішила зважитись на єдину поміч — маляйського чародія...

Я просила того чародія, якого сам страшний вигляд вистачив би, щоб вилікувати людину, щоб він лікував мене своїми традиційними способами, з усіма таємними приготуваннями. З цієї вимоги він був навіть дуже вдоволений, та передусім зажадав, щоб нікого не було в хаті крім мене та його. Мій перекладач зневірений вийшов, вичікувати під дверми кінця цієї білої магії.

Чарівник впадав у транс. Почав холітатися туди і сюди, гукати, співати, танцювати і бігати довкола мене, щоб своїми рухами налякати та відігнати від мене „усіх злих духів“!... Іноді мені навіть здавалося, що ці його дикі рухи та гамір усилі вигнати з мене саму мою душу, і вони довели мене до такої нервової напруги, що я готова була реагувати цілим моїм еством проти хороби та смерти. Під ритм тих самих гіпнотичних рухів він розкладав посередині хати — перед самими моїми ногами — вогонь та став свистати і дуги в нього голосом північного вітру. Я чомусь мала вражіння, що бачу вогонь перший раз у моєму житті.

Все підстрибуючи та насвистуючи він поліз на драбину, звідки випустив завішеного догори ногами когута. Когут злетів мені майже на голову, з пронизливим вереском, видно боявся впасти живцем у розкладений під ним вогонь. Та намір чародія був інший. Він став ганятися довкола вогню за напів збожеволілим, чорним когутом, —

аж доки не зловив його. Ця погоня відбувалася під найстрашніші верески неприємного когута і чародія, — які притихли щойно по тріумфальнім оклику: „Я переміг! Злий дух у моїх руках...”

Тепер він з незвичайною повагою тричі підставив напів задушеного у руках когута під саме мое обличчя та врешті — одним скорим рухом ножа відрубав йому голову, — щоб його теплою кровю облити цілу мою руку.

Я вже могла і так напів вилікуватися, бо я була вся мокра від поту, від несподіваних вражень, з відрази та від горячі. Тимчасом чародій відкинув тіло чорного когута та потоптав його ногами, танцюючи по трупі танець смерти та перемоги.

Врешті запаливши від огню великий смолоскип, чародій наблизив його до моєї окривавленої руки, щоб краще бачити її. Потім він завязав мені очі.

Тепер я вже нічого не бачила, тільки чула горяч від смолоскипа, якесь чудацьке нашіптування, що мало ритм льокомотиви, та під кінець такий несподіваний удар ножика у долоню, що я мало не зімліла. Не знаю чому, а я була зовсім спокійна, без огляду на ці досить небезпечні його заходи. Я напевне була легко загіпнотизована або сильно опяніла.

Він усе ще тримав мою руку у своїх та сильно натискав на ранку, щоб з неї сплила уся ропа і кров. Врешті став довбати у рані якимось тупим патичком, — очевидно шукаючи там чогось.

Скінчивши ці болючі заходи, він вимив мою руку якоюсь пекучою водою та капнув на саму рану кілька краплин гарячої масти. Тоді відв'язав мені очі. Я зі здивуванням побачила мою майже відпухнену руку. Я не вірила очам та запитала його, що він витягнув з моєї долоні?... На це відповів з незвичайною повагою: — „Злого, смертного духа!“

Я заплатила йому за візиту та перед відходом попросила показати мені хочби здалека, „цього страшного духа“, що він його витяг з моєї руки. — Чародій запевнював мене, що цей дух невидний для людського ока. Щойно срібна монета, якою я підтримала мою просьбу, краще переконала його, бо він простяг до мене клаптик листка і розгорнувши його показав маленьку руду мушку, яку він називав злим духом прокази!

Аж тепер я захвилювалась. Ця мушка безсумніву була трійлива, хоч мені видавалося неймовірним, щоб вона мала спричинити таку страшну хворобу, якої зародня при всіх зусиллях медицини ще ніхто не знайшов?..

Я рішила купити цю мушку та подарувати лікареві, щоб він міг зробити з нею відповідні досліді. — За це чародій дістав нову блискучу монету.

Лікар дійсно був дуже зацікавлений новою та впустив мушку під шкіру кобая (індійської свинки) щоб справдити, чи в неї розвинеться яканебудь проказа. Наша мушка була ще жива.

На другий день моя рука була майже здорова, хоч я відїхала з подвійною непевністю: Чи я

заражена, чи ні? — та чи лікареві вдасться знайти причину тої страшної хвороби, на яку нездужає так багато тубильців, — та на яку майже нема ліку...

Щойно кілька місяців потім я дізналася, що малий кобай дійсно помер від якоїсь прокази, хоч у його крові не знайдено мікроба.

Вже у Парижі я дала зробити собі аналізу крови, щоб заспокоїти свою другу непевність.

*

Увечір на другий день, до малого порту Кантанґ мене відвезла ціла родина місіонаря, обсипуючи мене на прощання дарунками та радами.

З Кантанґу до острову Пенанґу я мала їхати два дні на вітрильній китайській барці „Таса”. Увічливий місіонар придбав навіть для мене розкладне крісло, щоб я не мусіла сидіти на підлозі, між китайськими пасажирами.

Останні прощання, і „Таса” стала підіймати свої високі вітрила, відїжджаючи зигзаками вділ по широкій ріці.

„Пасажири” цієї барки забавлялися пізно вночі. Решту часу до ранку вони провели на азартній грі у карти. Цілу ніч я була свідком їх китайських розваг — забав і гри та могла подивляти багату колекцію азійських типів, серед яких переважало число китайців. З їх поведінки і вигляду не було сумніву, що це були „загартовані” пірати моря, які певно займалися якоюсь контрабандою, — користаючи з того, що на морі легше виминути заборонені гряниці...

В часі їх забави вони пили часті тости сильною горівкою. Нараз бачучи, що я відкривала очі, їм приходила охота частувати і мене нею...

Відмовити було б великою необережністю, це я відчувала інстинктивно — та щоб уникнути образи, я випивала пів чарки, — тричі дякуючи за неї зложеними докупі руками, — як це я бачила у них самих.

Їх гамір не дав мені заснути цілу ніч, з чого я була навіть вдоволена, бо гріхом було б спати у таку зоряну ніч на білім вітрильнику, що їхав між двома лісистими берегами ріки. Шкода було тільки, що цей п'яний китайський гамір розсівав незрівнянну красу цієї тропічної ночі.

Під сам ранок азартна гра скінчилася бійкою, якої жертвою впав, розуміється, партнер, який найбільше виграв.

Його привів до мене капітан з поганою раною на руці, щоб я виконала ролю санітарки, за яку він видно мене вважав. З ролі я вивязалася без сорому, маючи на щастя при собі трохи спирту і газу. По перевязці „мій пацієнт” пішов найспокойніше спати побіч своїх партнерів від гри і бійки. Це в них не було новиною.

Пів залоги та майже всі пасажери покотом переспали весь чудовий ранок нашої подорожі. Це теж видно належало до старих звичаїв тих нічних мандрівників моря.

Я була певна, що свою безпеку в їх товаристві я завдячую тільки китайським правам гостинності, яких ніхто не повинен нарушити без при-

чини. Та, якби я була якимось багатим купцем, то хто його знає?...

Щойно пізно ввечір ми приїхали до порту Пенангу, від якого якнайдалше наша барка закинула свій обережний якір. До порту нас „пасажирів” відвезли двома човнами, напевно раді позбутися нас, щоб почувати себе свободнішими у своїх контрабандських маневрах.

Зате чудовий острів Пенанг — острів сонця — своєю красою, своїми чудовими узгір'ями, густими лісами пальм, де поховалися чарівні оселі маляйців, вже заздалегідь дав мені передсмак чудес явайських островів.

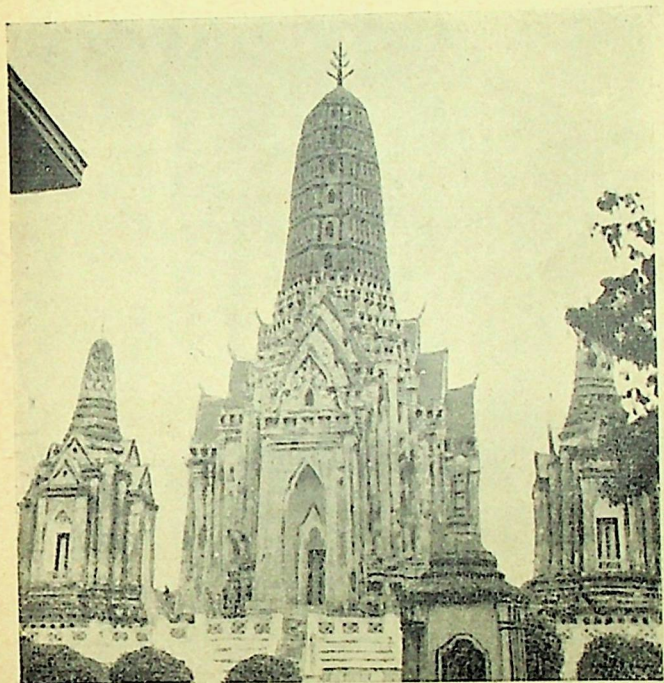
*

В Сингапур я приїхала з двома годинами спізнення. Мій намічений пароплав відіхав в шостій рані, хоч у Бангкозі мене запевнили, що він відїздить по обіді. „Це трапляється”, відповіли мені у пароплавнім бюро. — Зрештою усі наші брошури повідомляють наших клієнтів про те, щоб завжди бути готовими до далеких відїздів на один день наперед...

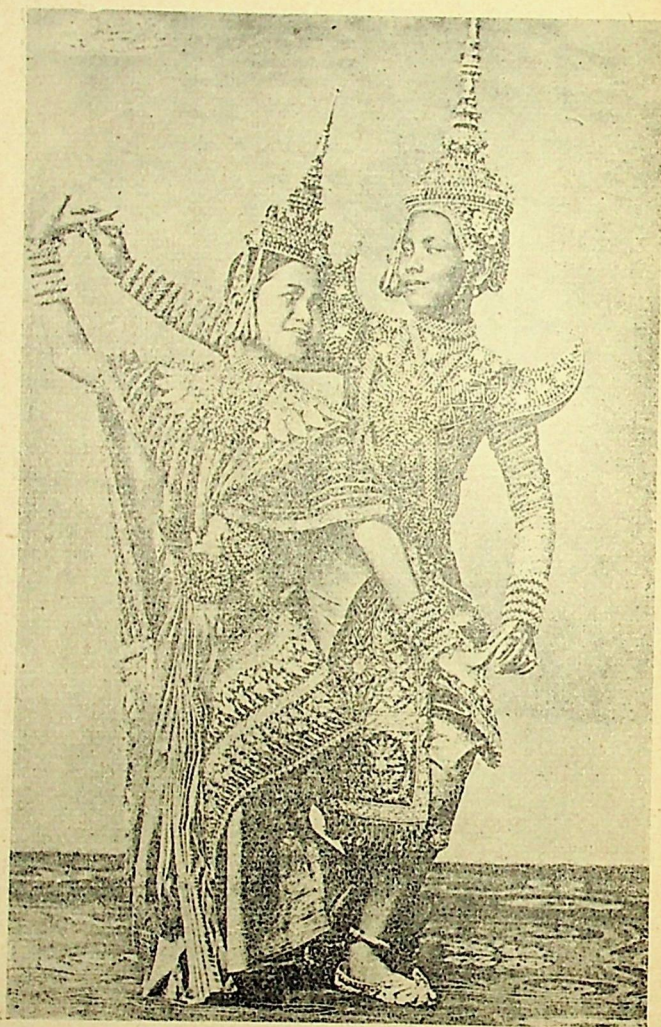
Я не мала іншого аргументу, як прийняти це до відома та признати мою вину, — що я зрештою зробила без каяття, — бо я дійсно не жалувала моєї екскурсії через Маляйщину та Пенанг.

Зате через те загаєння я мусіла ще раз змінити цілу програму моєї подорожі довкола світу та чекати на інший корабель, — за місяць!...

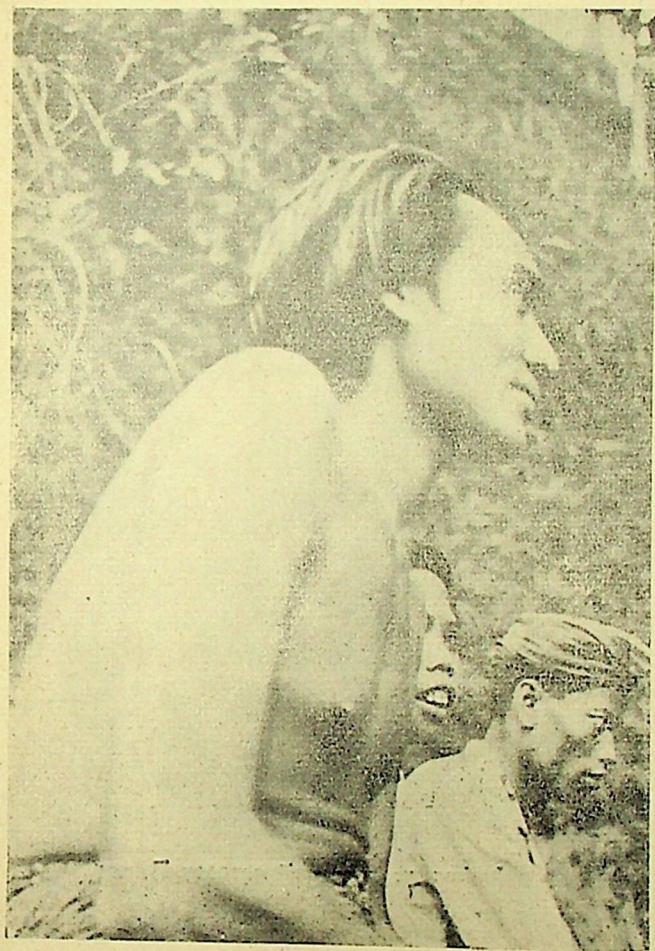
А що чекати в Сингапурі я не мала наймен-

Сіямські святині в королівському дворі (Бангкок).

Сіямські танцюристи.

Малайці.

Індієць на плянтації острову Пенанг.

шої охоти, а місячний побут на Яві став для мене фінансово неможливий, — я стала шукати якогось іншого виходу. По двох годинах розшуків між стосами розкладів пароплавної їзди, брошур, інформацій та при допомозі двох урядовців „Кука”, я знайшла єдиний вихід: пароплав на Яву, що відїздив ще цього самого пообіддя, та який дозволяв мені зловити інший пароплав з Яви, до Австралії.

Таким чином удалося викомбінувати білет, важний на рік, через Яву, Австралію, Нову Зеландію, Тагіті і Америку. Це дозволило мені теж мати запевнений поворот до Європи, — свобіднішу голову та легшу кишеню. — Навіть зовсім легку!...

*

Неймовірна річ, кілька то справ можна погодити за один ранок, під впливом передвідздового поспіху. Я мала вражіння, що добуваю зі себе якийсь таємний запас енергії та організаційного хисту. Врешті я перевезла свій багаж на пароплав та ще раз вернулась у місто відобрати мій пашпорт з потрібними візами, купити голяндські гроші, грошеві листи „Кука” і білети та забрати зі собою цілу бібліотеку туристичних книжок і брошур про Яву та Балі.

В останній хвилині купую ще кілька свіжих фільмових стяжок для фільмування Яви і Балі, та хоч я ще не обідала, бачу, що до відїзду пароплаву мені лишилося всього пів години, а половину мені забере їзда автом до порту.

Всідаючи на пароплав я висловила найглибше та найщиріше з цілого мого життя „Уф”!

*

Ще перед відїздом пароплаву „Слямат” я дістала зовсім неочікуваного листа від панства Чомле з Синґори, якого „Кук” аж сюди доручив мені.

З дивним зворушенням я читала рядки листа, де кожне слово набирало для мене подвійного значіння та дивного чару.

„Дорога місс Україно”! Мало що могло б нас було більше здивувати цього ранку, як ваш такий несподіваний відїзд. — Хоч, ми розуміємо, що ви мусіли мати до цього важні причини.

До цього листа залучаємо, як обіцяли, кілька знімок, які ми зробили нашим апаратом (у парку і на пляжі) та сподіваємося, що вони будуть для вас таксамо приемним спомином, як і для нас.

Одну з ваших знімок, найкращу і справді дуже вдану, — ми побільшили на портрет і повісили в нашій вітальні, між вікнами, — що зробила велику приемність Пії Пра-Сатові, який навіть повернув свій фотель до тих вікон. Ви певно догадуєтеся, що ви зробили на ньому велике вражіння?

Ми навіть хотіли просити Вас дозволу подарувати йому цей портрет, що безсумнівно буде для нього найприємнішою несподіванкою, яку можна придумати на день його уродин. Ще лишається досить часу, щоб Ви могли нам це заборо-

нити, якщо Ви маєте до цього якись особисті причини.

Не дивуйтеся тій трохи незвичайній просьбі, — хоч Ви певно вже знаєте, що ми маємо великий довг вдячності супроти Пії Пра-Сата, який минулого року врятував мені життя на ловах! То теж ми не занедбуємо ніякої нагоди, щоб йому виявити нашу вдячність та приязнь!..

Якщо згода, то будьте певні, що Ваш портрет буде стояти в нього на почеснім місці, у рямцях з зеленого жаду, в які він порадив нам оправити той портрет. Він охрестив його: „Казка з України”...

Бажаємо Вам дальшої гарної подорожі та просимо згадати іноді кількома словами про нас”.

*

Цей лист дозволив мені відіхати з веселішим серцем, яке наново зачало ткати продовження цієї зустрічі.

Продовження без закінчення, бо від Пії Пра-Сата я вже не дістала іншої вістки. Це переконало мене, що він був гордим, правдивим князем з моєї казки!

КІНЕЦЬ I-го ТОМУ.

ДОСІ ВИЙШЛИ У БІБЛІОТЕЦІ „ДІЛА“:

	ціна зол.
1. Улас Самчук: „Віднайдений рай“, — новелі . . .	1.60
2. Софія Яблонська: „З країни опію та рижу“ (Кількадесять ілюстрацій) . . .	2.00
3. Барбе Д'Орєвіл: „Чортиці“, переклав М. Рудницький . . .	2.00
4. Бальзак: „Чародійна шкіра“, переклав В. Софронів . . .	2.00
5. і 6. Ольга Кобилянська: „Апостол черні“, повість (2 томи) . . .	3.60
7. і 8. Василь Масютин: „Два з одного“, повість (2 т.) . . .	3.60
9. Ірина Вільде: „Бе восьма“, повість (вичерпане) . . .	5.00
10. Кнут Гамсун: „Під осінніми зорями“, повість переклав І. Ставничий . . .	2.50
11. В. Будзиновський: „Як чоловік зійшов на пана“ . . .	2.50
12. Володимир Бірчак: „Золота скрипка“ . . .	2.00
13. Сальваторе Фаріна: „Любов оповита брехнею“ перекл. М. Островерха (повість і новелі) . . .	2.50
14. Юрій Косач: „Клубок Аріядни“, новелі. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937) . . .	2.50
15. Іван Зубенко: „Квітка на багні“, повість . . .	1.50
16. Богдан Лепкий: „Три портрети“, (Франко — Стефанік — Оркан) . . .	2.50
17. Федір Дудко: „Дівчата очайдушних днів“ . . .	2.00
18. „Чорна Індія Молодої Музи“ (В. Бірчак, П. Карманський, Б. Лепкий, В. Пачовський, С. Твердохліб, Г. Хоткевич, С. Чарнецький, О. Шпитко, М. Яцків). Новелі, з передмовою М. Рудницького . . .	2.50
19. Ілько Борщак: „Наполеон і Україна“. З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. Передмова проф. Едварда Дріо. — (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1937) . . .	2.50
20. Юрій Косач: „Чад“, повість . . .	2.20
21. Михайло Посацький: „Греція — усміх життя“ З 20 ілюстраціями . . .	3.00
22. Богдан Лепкий: „До Зарваниці“ . . .	2.20
23. Гергард Геземан: „Утеча“, повість . . .	2.50
24. Олена Цегельська: „Гануська йде до міста“, повість . . .	2.50
25. і 26. Юліян Опільський: „Ідоли пануть“, історична повість із часів Володимира Великого (2 томи) . . .	4.00
27. і 28. Бальзак: „Утрачені ілюзії“, повість (2 томи) . . .	4.00
29. Дарія Ярославська: „Полин під ногами“ (Літерат. нагорода Т-ва письменників і журналістів за р. 1938) . . .	2.50
30. і 31. Василь Масютин: „Царівна Нефрета“ (2 томи) . . .	5.00
32. Володимир Бірчак: На нових землях . . .	2.50

